

BERLÁSZ JENŐ
Johann Dernschwam könyvtára

I.

DERNSCHWAM János nevét történetírásunk egyes szakterületein hosszabb idő óta ismerik. Legrégebben és leginkább gazdaságtörténeiszünk tartják számon — a hazai bányászatnak a XV—XVI. század fordulóján történt kapitalizálódásával kapcsolatban.¹ DERNSCHWAM volt ti. az emlékezetes THURZÓ-FUGGER-féle besztercebányai rézbányászati és rézkereskedelmi vállalkozásban a FUGGEReknek évtizedeken át (1525—1548) magyarországi megbízottja. Működésének emlékét e téren elsősorban saját memoárja tartotta fenn az utókor számára, egy 1563-ban készült, kortörténeti szempontból sem érdektelen emlékirat. Az ebben foglalt tények — bár a kéziratot már a XVIII. században megtalálta, sőt közzé is tette ENGEL János Keresztély² — csak századunk elején váltak közismertekké a besztercebányai erdő- és bányabirtokok történetének ZIVUSKA Jenő által publikált okmánytára révén.³

Nem sokkal később, századunk második évtizedében más tudományszakok, az etnológia és az írástörténet is felfigyeltek DERNSCHWAM nevére. A magyar rovásírás kutatóinak egy másik DERNSCHWAM-kézirat került a kezükbe: egy 1553—1555-ben tett konstantinápolyi és kisázsiai utazásról készült útinapló, benne török földön gyűjtött számos felíratmásolattal. E jobbára antik inscriptioszövegek között előbukkant egy 1515. évi konstantinápolyi rovásírásos felírat mása is, s ez egy időre nemzetközi érdeklődés tárgya is lett: Franz BABINGER marburgi kutatón,⁴ a másolat felfedezőjén kívül SEBESTYÉN Gyula magyar etnológus⁵ és Wilhelm THOMSEN világhírű dán nyelvész is behatóan foglalkoztak a szakirodalomban.⁶ Magáról az útinaplóról egyébként a német tudományos élet — H. KIEPERT és H. ZIMMERER recenziója révén — már 1887, illetve 1899 óta tudott.⁷ Ismerte a külföld DERNSCHWAM tudományos tevékenységét a

¹ Neve és működése a XIX. századi történeti irodalomban először WENZEL Gusztáv tanulmányában: *A Fuggerek jelentősége Magyarország történetében*. Bp. 1882. (Értekezések a történelmi tudományok köréből. 10. k. IV. sz.) fordul elő (27. l.), továbbá egy másik WENZEL-közleményben: *Okmánytár a Fuggerek magyarországi nagykereskedése és rézvállalatának történetéhez*, a függelékben, Történelmi Tár. 1883. 489. l.

² ENGEL, Johann Christian von: *Geschichte des Ungarischen Reichs*. I. Theil. Halle, 1797. (Allgemeine Welthistorie 49. Theil.) Az emlékirat *Extract aus der Beschreibung des Mitternhauss, in Neusohl gelegen, durch Hansen Turnschwamb, der Herrn Fugger gewesen Factorem daselbst, samt anderm, was sich in der Kron Hungern zugetragen, geschrieben im Ein Thausend Fünfhundert drey und sechzigsten Jahr* címmel a 190—209. l.-on található. — Egy XVIII. századi kézirat másolata van az Országos Széchényi Könyvtár kézirtárában Quart. Germ. 273. jelzet alatt.

³ *A besztercebányai m. kir. erdőigazgatóság régi okiratainak tartalomjegyzéke*. Összeállította és bevezetéssel ellátta ZIVUSKA Jenő. Besztercebánya, 1906. ZIVUSKA DERNSCHWAM memoárját magyarra fordította (7—30. l.), s hozzá történetírói megjegyzéseket fűzött, nemegyszer tévesen.

⁴ BABINGER, Franz: *Hans Dernschwam's Tagebuch einer Reise nach Konstantinopel und Kleinasien (1553/55.)*. München—Leipzig, 1923. (Studien zur Fugger-Geschichte. Hrsg. von Jacob STRIEDER. 7. Heft) — Erről az útról, a BUSBECK-VERANCICS—ZAY-féle követségjárásról ld. a magyar történetirodalomban THALLÓCZI Lajos: *Csőmőri Zay Ferenc. 1505—1570*. Bp. 1885. 71—106. l. THALLÓCZI DERNSCHWAM-ról, aki csak magánemberként csatlakozott a követséghez, semmiféle említést nem tesz. Forrásai között sem szerepel DERNSCHWAM útinaplója.

⁵ SEBESTYÉN Gyula: *A magyar rovásírás hiteles emlékei*. Bp. 1915. A DERNSCHWAM-féle ún. konstantinápolyi felírral a munka IV. fejezete foglalkozik (69—81. l.).

⁶ Uo. 70. l.

⁷ KIEPERT, Heinrich: *Hans Dernschwam's orientalische Reise 1553—1555. aus Handschriften im Auszuge mitgetheilt*. Globus. LII. (1887) 186., 202., 214., 230. ZIMMERER, Heinrich: *Eine Reise nach Amasia im Jahre 1555*. Programm des K. Gymnasiums Ludwigshaven am Rhein. 1899. Ezek BABINGER adatai: I. m. XIX., XXXII. l.

klasszika epigráfia területén is; Theodor MOMMSEN és munkatársai korszakos jelentőségű nagy feliratkiadványukban, a *Corpus inscriptionum Latinarum*ban ismételtelen közöltek olyan anyagot, amely DERNSCHWAMnak egy harmadik kéziratából, a bécsi udvari könyvtár őrizetében fennmaradt, 1520—1530. évi magyarországi és erdélyi feliratgyűjteményéből került elő.⁸

Mindezek a tények a kutatás figyelmét fokozott mértékben irányították DERNSCHWAM Jánosra. Szükségessé vált annak tisztázása, ki is volt tulajdonképpen ez a tudománytörténeti szempontból oly érdekes ember, s milyen események kísérték életét. Emellett hátrahagyott iratainak közzétételére is sort kellett keríteni. A feladatra elsősorban ismét német történészek vállalkoztak. Alapvető volt a már említett Franz BABINGERnek 1923-ban megjelent munkája: a FUGGEREK augsburgi levéltárában őrzött eredetiből sajtó alá rendezett keleti útinapló és ennek bevezetőjében DERNSCHWAMnak mintegy másfél nyomtatott ívre terjedő életrajza. Tanulmányában BABINGER saját kutatásai mellett számba vett mindent, ami a forgó időig a német és magyar szakirodalomban idevágólag napvilágot látott.⁹ Egy évtizeddel később magyar folyóirat-kiadvány, az *Ungarische Jahrbücher* közölt a FUGGER-levéltárból egy negyedik DERNSCHWAM-kéziratot az erdélyi sóbányászat 1528-i állapotáról — J. STRIEDER müncheni gazdaságtörténész közreadásában és kísérő tanulmányával.¹⁰ Ez a memoár DERNSCHWAMnak ismét a hazai bányásztörténetben játszott szerepét világította meg új oldalról. Ugyanezt a vonatkozást tárta fel részletekbe menően egy erdélyi szász kutató, G. GÜNDISCH 1941-ben, *Lupaş emlékkönyv*beli tanulmányában.¹¹ Végül a közelmúltban, 1958-ban G. von PÖLNITZnek hatalmas FUGGER-monográfiája, a kitűnő Anton FUGGER-életrajz számos új adalékkal bővült DERNSCHWAM-képünket szerves összefüggéseibe illesztette be.¹²

Az ismertetett irodalomból mint kétségtelen tény szűrődik le a csehországi német származású DERNSCHWAMnak tulajdonképpen Magyarország volt a hazája: 20 éves korában (1514-ben) szakadt hozzánk, s alkalmi utazásait leszámítva, 74 éves korában történt haláláig (1568) Magyarországon élt, Magyarországon dolgozott. Itt rendezte be otthonát, itt házasodott meg, magyarokból került ki baráti körének zöme, s — habár a FUGGER-érdekeket szolgálta — a magyar társadalom tagja lett.

Ebből a körülményből a magyar történettudomány számára szükségképpen adódik a DERNSCHWAM-kutatás feladata. Történetírásunknak vállalkoznia kell DERNSCHWAM életének és életművének további feltárására, magától értetődően együttműködve a szintén érdekelt szomszédos népek, németek és szlovákok történészeivel.

Rész jut e feladatból a magyar könyvtártörténelemnek is. Útmutatást a BABINGER-féle életrajz ad. Ebből ti. kiderül, hogy DERNSCHWAM hosszú élete folyamán beszercebányai otthonában nagyszerű könyvtárt gyűjtött, amely halála után, 1570-ben az örökösöktől adásvétel útján a bécsi udvari könyvtárba került.¹³ Közlésének hitelességét kétségbevonhatatlanul igazolja az osztrák könyvtártörténeti irodalom. Az udvari könyvtár múltját feltáró első monográfia

⁸ *Inscriptiones Romanae e lapidibus in territorio Hungariae et Transylvaniae annis 1520—1530. collectae*. Vö. *Tabulae codicum manuscriptorum*. VII. Bd. Wien, 1875. S. 269. Nr. 13821. (Supplementum 1601. d. XIX, 20, 8&.) Szintén BABINGER adatai: *I. m.* XVIII. l.

⁹ BABINGER: *I. m.* XIV—XXXVI. l.: *Hans Dernschwam's Leben und Wirken (1494—1568)*. A FUGGER-levéltárba nézve ld. DEININGER, Heinz Friedrich: *A herceg és gróf Fugger-féle augsburgi családi és alapítványi levéltár története*. Levéltári Közl. IV (1926) 177—208. l.

¹⁰ STRIEDER, Jacob: *Ein Bericht des Factors Hans Dernschwam über den Siebenbürger Salzbergbau um 1528*. *Ung. Jahrb.* XIII (1933) 260—290. l.

¹¹ GÜNDISCH, Gustav: *Die siebenbürgische Unternehmung der Fugger 1528—1631*. Bucureşti, 1941. (Sonderabdruck aus der Festschrift „Omăgiu profesorului Ioan Lupuş“.)

¹² PÖLNITZ, Götz Freiherr von: *Anton Fugger*. Bd. I. 1453—1535. Tübingen 1958. Különösen a 72., 135—151., 182—189., 193—225., 234—236., 298. l.

¹³ BABINGER: *I. m.* XX., XXI., XXVIII—XXX. l.

írója, Ignaz Fr. MOSEL már 1835-ben megemlékezett a DERNSCHWAM-hagyatékáról, mint a Bibliotheca Palatina Vindobonensis egyik alapvető gyűjteményéről.¹⁴ Azóta e tény átment a német tudományos köztudatba,¹⁵ s századunk elején újabb megerősítést nyert Rudolf BEER által, aki a császári kéziratgyűjteményről értekezve, beszámolt a DERNSCHWAM-könyvtár egykorú eredeti inventáriumának a Hofbibliothekban történt megtalálásáról.¹⁶

Ettől fogva a DERNSCHWAM-tékával kapcsolatos feladat világosan ki volt tűzve a magyar könyvtártörténeti kutatás számára, sőt a feladat megoldásához szükséges alapvető forrás is rendelkezésre állt. Annak idején azonban könyvtárosaink sokáig nem figyeltek fel a BEER-féle cikkekre, s így a hazai szaktudomány csak 1932-ben szerzett tudomást a DERNSCHWAM-gyűjteményről.¹⁷ SAMBUCUS könyvtára mellett az egyedüli magyarországi humanista bibliotékáról, amely nem szóródott szét a világban, nem semmisült meg; amelynek nyomtatott könyvanyaga nemcsak fennmaradt, hanem úgy látszik együtt is maradt mindmáig.

A DERNSCHWAM-könyvtár jegyzékének a magyar tudományhoz való eljuttatása csak napjainkban történt meg. Az eljuttatás érdeme GYULAY Zoltán műegyetemi tanáré, aki bányászat-történeti kutatásai közben bukkant rá erre a rendkívül becses emlékre. Neki köszönhető, hogy a jegyzék teljes egészében lefényképezve a kezünkbe került, s tanulmányozása alapján a DERNSCHWAM-könyvtár megismertetése e helyen lehetővé vált.¹⁸

II.

A DERNSCHWAM-gyűjtemény inventáriumát az Österreichische Nationalbibliothek ma is ugyanazon jelzet, Cod. 12 652 szám alatt őrzi, mint félévszázaddal ezelőtt, amikor R. BEER hírt adott róla. Részletes leírására akkoriban nem került sor: a cikk csak egy-két adattal jellemezte a kódexet. Ezek közül nekünk, akik az eredetit nem láthattuk, csak egyet kell figyelembe vennünk, azt, amely szerint az inventárium kis-ívrét nagyságú bőrkötéses könyv.¹⁹ Erősen kicsinyített fényképmásolatunkból ugyanis ez nem tűnhet ki.

A GYULAY-féle felvétel alapján az inventáriumról a következő leírást adhatjuk.

Fotokópiánk 163 darab 21 × 15 cm nagyságú levélben tárja fel a kódexet. Függeléként elől még 4 levélnyi felvétel csatlakozik hozzá; e levelek közül azonban csak egy tekinthető a kódex szerves részének, a többi egy kései, valószínűleg a múlt század végén íródott DERNSCHWAM-vonatkozású nyomtatott cikk mása. Meg kell jegyezni, hogy a felvételek nem egyenként ábrázolják a kódex lapjait, hanem kettesével, vagyis a szétnyitott könyvnek mindig teljes tükrét mutatják: valamely fólió verzóját és a következő fólió rektóját egyszerre.

¹⁴ MOSEL, Ig. Fr. von: *Geschichte der Kaiserl. Königl. Hofbibliothek zu Wien*. Wien, 1835. 26. l.

¹⁵ BOGENG, G. A. E.: *Die grossen Bibliophilen*. Geschichte der Büchersammler und ihre Sammlungen. Leipzig, 1932. I. k. 239. l. Különös, hogy a *Lexikon des gesamten Buchwesens* (Hrsg. von Karl LÖFFLER und Joachim KIRCHNER unter Mitwirkung von Wilhelm OLBRICH. I—III. k. Leipzig, 1935—1937) nem szentelt figyelmet DERNSCHWAMnak. (Rövidítése a következőkben LGB.)

¹⁶ BEER, Rudolf: *Zur Geschichte der kaiserlich Handschriftensammlung*. Wien, 1912. (Sonderdruck aus der Weinachtsbeilage der Wiener „Montags-Revue“.) 5—7. l.

¹⁷ A jegyzék kivonatosa először Iványi Béla közölte (Magy. Könyvszemle 1932—34. 20—21. l.), majd Uő.: *Könyvek, könyvtárak, könyvnyomdák Magyarországon*. Bp. 1937. 135. l. — Később Gulyás is felfigyelt Dernschwamra (Magyar írók élete és munkái. Új sorozat. V. köt. Bp. 1943. 638. h., de könyvgyűjteményéről még ekkor sem tett említést. — Újabban a szóban forgó jegyzék alapján egy német tudós adott tömör jellemzést a tékáról. Probst, Günther Friedrich: *Das deutsche Element im Personal der niederungarischen Bergstädte*. München, 1958. 35—36. l.

¹⁸ Hálás köszönetet kell mondanom GYULAY Zoltán professzornak, nemcsak az inventáriumnak tudományos feldolgozásra való átgondolásáért és az általa gyűjtött idevágó irodalmi anyag rendelkezésemre bocsátásáért, hanem sokoldalú támogatásáért is.

¹⁹ BEER: *I. m.* 5. l.

Az első felvétel kódexünk kötéstábláját szemlélteti. Tipikus XVI. századi vaknyomású bőrkötés-ornamentika áll előttünk. A felső és az alsó táblát ugyanaz a jellegzetes reneszánsz-keret övezi: fel nem ismerhető személyek portréiból és stilizált növényi díszekből szerkesztett, görögökkel nyomott minta, jobb- és baloldalon álló, fenn és lenn fekvő helyzetben. E szegélyen belül elhelyezkedő mezőt függőleges, vízszintes és haránt irányú vonalak, vonalsorok osztják kisebb-nagyobb részekre. A felső tábla közepén egy átlós rombusz uralkodik, — az alsó tábla hat, egymás mellé helyezett átlós téglalapjával rácsos ablakhoz hasonlít. Felírást csak a felső táblán látunk, a legfelső mezőben. Ez a capitalisokból összeállított háromsornyi könyvkötői címirat betűhíven a következő:

INVENTARIVM LIBRORVM
IOAN. DERSCHWAM
MDLII

Valószínűleg a kötéstábla belső oldalán szerepel egy másik, közel egykorú kéziratos cím is. Ez a részben rajzolt capitalisokból álló, részben humanista kurzív írással rögzített feljegyzés már a császári könyvtár registruma: *CATALOGVS LIBRORVM IOANNIS DERNSCHWAMMII, ita ut mense Julio 1575. a Mag. CO D. Helfrico Gutt et Hugone Blotio recensione facta, fuit inventus.*

Ami a kódex bensőjét (terjedelmét és beosztását, írását és bibliográfiai szerkezetét) illeti, arról a következőket állapíthatjuk meg. Kötetünk eredetileg — az egykorú lapszámozás tanúsága szerint — összesen 346 paginára terjedt. Benne a szorosan vett lajstrom — néhány üresen maradt lapot is beleszámítva — az első 273 paginát töltötte ki, a 282—346. paginákra pedig a lajstrom segédletét alkotó index került. (Az indexet követő 2. paginán eredeti, de az inventáriumhoz nem tartozó feljegyzés található, egy 1437—1532-ig terjedő, Közép-Európa történetére vonatkozó kronológiai táblázat.) Kódexünk azonban sajnos ma már nem teljes. Az eleje az idők során megcsönkült: az első két fólió kiszakadt és elveszett. Fényképünkön az inventárium az 5. paginával kezdődik. A kötet belsejében és végén azonban csonkulásnak nincs nyoma.

Az inventárium és indexe elejétől végig, csaknem teljes egészében egyazon kéz írása. Más kezek nyomát csak szórványosan, rövid margináliákban s más apró-cseprő részletekben ismerhetjük fel. A főkéz írása — jellegét tekintve, félkurzív humanista könyvírás basztard vonásokkal — tisztán kiírt, biztosan olvasható, nagy gyakorlottságot, magas kultúrát eláruló manuscriptum. A scriptor műveltsége két tényben fejeződik ki: egyfelől az írás kifinomultságában, másfelől az alapos nyelvi tudásban, a latin, német, olasz idiomával való biztos bányásban.

Bibliográfiai tekintetben a kódex különösen érdekes tanulmányt nyújt. A mintegy harmadfél-száz lapra terjedő jegyzék gondos áttekintése nyomán legelsősorban a szerkezetben érvényesülő józan egyszerűségre, feltűnő mesterkéletlenségre kell rámutatnunk. Különösen meglepő az ekkoriban már általában dívó szakcsoportosítás teljes mellőzése. A szisztémát egyedül a forma szerinti elrendezés képviseli minden egyéb tagolás nélkül. A könyvek négy osztályban sorakoznak: in folio, in quarto, in octavo, és in sedecimo. Az egyes kategóriákon belül nincsen sem szerzői betűrend, sem tárgyi címszavak szerinti alfabetum, sem kronológiai egymásután, hanem csupán egyszerű, minden külső és belső szemponttól független folyószámozás. Némi komplikációt legfeljebb abban láthatunk, hogy a numerus currens rend kettős: az egyes formacsoportokon belül 1-gyel kezdődő sorszámokat — ezektől törtvonallal elválasztva — négyjegyű, de szintén folyamatosan növekvő számozás kíséri. Pl. 1/7108, 2/7109 stb. Hogy azonban ez sem valami oktalan bonyolultság, az a későbbiek során majd kiderül.

Hasonlóképpen világos és messzemenően következetes a címleírás módja. E tekintetben is teljesen logikus, a modern címleírás elveivel összhangban álló szerkezetiséget figyelhetünk meg. Az alapstruktúra a következő:

Szerző — cím — impresszum — forma
 vagy: *Cím — szerző — impresszum — forma*

Pl. Alexandri ab Alexandro Iurisperiti Neapolitani Genialium
 dierum Libri Sex, Varia ac recondita eruditione referti.
 Impress. Colonie Anno 1539. in folio.

Polyanthea, Opus suauissimis floribus exortum. Authore
 Dominico Nano Mirabellio auctius factum.
 Impress. Salongiati Anno 1539. in folio.

A szerző tehát olykor nemcsak pusztá névvel van megjelölve, hanem egyéb adatokkal (képzettségével, rangjával, lakóhelyével) is; persze nyilván csak olyankor, ha ez a címlapról megállapítható volt.²⁰

Ha valamely művet magyarázatok, kommentárok kísérik, vagy ha a mű fordítás, akkor a kommentárok, illetőleg a fordító neve is belekerül a leírásba a cím után. Ugyancsak helyet kapnak a címfelvételben más fontos körülmények is, mint amilyen a műnek indexszel való felszereltsége vagy illusztrált kivitele.

Pl. Apuleius de Asino Aureo cum Commentarijs Philippi Beroaldi,
 et cum figuris.
 Impress. Venetijs Anno 1516. in folio.

Vitruuij de Architectura Libri X per Gualterum Ruum
 in germanicum translati. Impressum Norimberge Anno 1548.

Joannis Bocatij de Montium, Sylvarum, Fontium, Lacuum,
 Fluuiorum, Stagnorum et Marium nominibus Liber I. Index
 fabularum copiosissimus.
 Impress. Basilee Anno 1532. in folio per Heruagium.

Az impresszumban a nyomdász is meg van nevezve az esetek többségében; mindannyiszor amikor a címlapról a tipográfus leolvasható volt.²¹

Több kötetes művek, ha egyszerre jelentek meg, inventáriumunkban közös cím alatt szerepelnek; ha részcímeseik, helyet kapnak a leírásban a részcímek is.

Pl. Eusebii Pamphili Cesariensis Opera omnia, que hactenus inueniri potuerunt. Quorum Catalogus sequitur.
 Tomus primus
 De Euangelij preparatione Georgio Trapezuntio interprete
 Libri XIII —
 Tomus Secundus
 De Euangelij demonstratione, quas Donatus Veronensis transtulit Libri X. etc.
 Impress. Basilee per Henricum Petri Anno 1542. in folio.²²

Ha azonban valamely több kötetes mű folytatólagosan, különböző években került sajtó alól, akkor köteteit külön-külön mint önálló műveket tekinti a katalógus.

²⁰ Az említett két példát ld. *Inventarium*. Fol. 43/a, 43/b.

²¹ Példák: *Inventarium*. Fol. 57, 152, 95/b.

²² Példa: *Inventarium*. Fol. 116.

Pl. *Commentariorum lingue latine Tomus Primus Stephano Doletto Gallo Aurelio autore.*
Impress. Lugduni Anno 1536. in folio per Griphium.

Commentariorum lingue latine Tomus Secundus Stephano Doletto Gallo Aurelio autore.
Impress. Lugduni Anno 1538. in folio per Seb. Griphium.²³

Részletező címléírást kapunk gyakran a többi „könyv”-ből álló nagyobb művekről, s még inkább a különböző szerzők kisebb munkáit egyesítő gyűjteményes kiadásokról.

Pl. *Plinij Secundi Naturalis Historie Libri XXVII.*
Elenchos librorum omnium
Primo Prefatio Operis ad Titum Vespasianum Imp.
Secundo De Mundo, Elementis et Syderibus.
Tertio Primus et Secundus Europe sinus.
Qaurto Tertius Europe sinus.
Quinto describitur Africa
Sexto Asie descriptio continetur.
Annotationes Sigismundi Gelenij in Plinium.
Indices Duo copiosissimi, primus Materias, Secundus Geographica continentes.
Impress. Basilee Anno 1535. in folio Regal. per Heruagium.²⁴

Teljes címléírást ad az inventárium a kolligátumoknak egyes darabjairól is.

Pl. *Epitome compendiosaue introductio in Libros Arithmeticos*
Boetij per Jacobum Fabrum Stapulensem. Cum Commentario
Judoci Clichtoui Neoportuensis. Impress. Parisijs Anno 1503.
Arithmetica Speculatiua Casparis Lax Arragonensis de Sarinyena
Duodecim Libris demonstrata. Impress. Parisijs 1515.
Eiusdem proportiones. Impress. Parisijs Anno 1515. in folio.
Nicolai Copernici Torinensis De Reuolutionibus orbium Celestium
*Libri Sex. Impressum N[o]r[im]b[er]ge Anno 1543. in folio.*²⁵

Ezt a feltűnően akribiás leíró lajstromot az anyagnak szerzők szerint való indikálása követi. Nélkülözhetetlen kiegészítő része ez az index az inventáriumnak, mivel csakis általa volt pótolható a jegyzékbe foglaláskor mellőzött szorosabb elrendezés. Ezzel kapta meg az érdeklődő az eligazodáshoz szükséges támpontokat. Mindegy 60 sűrűn teleírt lapon, két hasámban, a latin ábécé 20 betűjének rendjében, gondos besorolásban követik egymást a lajstromozott művek szerzői s egyéb szellemi kimunkálói: sajtó alá rendezői, magyarázóí, fordítói, — vagy szerző nélküli művek esetében a lényegét kifejező tárgyi címszavak (*Biblia, Formularium, Dictionarium* stb.). A szerző nevét minden esetben rövidített könyvcím is kíséri, hogy azonnal tudni lehessen, a szerzőnek melyik művéről van szó. Az utalás három adattal történik: lapszám (charta), sorszám (liber) és alak (forma) megjelölésével. A formátumot az index azért közli, mert — mint tudjuk — a könyvek sorszámozása az inventáriumban a négy formacsoporton belül újra kezdődik. Azt is említettük, hogy az inventáriumban kétszeres a sorszámozás: az 1-gyel kezdődő folyószámokat törtvonallal elválasztott négyjegyű (6000—7000-es) folyószámok kísérik. Megmutatkozik ez a kettősség az indexben is; az inventárium folyószámai közül a törtvonal feletti kisebb számot az indikált szerzőnév után a liber feliratú rovatban kap-

²³ Példák: *Inventarium*. Fol. 39, 40

²⁴ Példa: *Inventarium*. Fol. 73, 74.

²⁵ Példa: *Inventarium*. Fol. 153.

juk, a törtvonal alatti négyjegyű számot pedig az indikált szerzőnév előtt. Az index szerkezete tehát így alakul

		Charta	Liber	Forma
6837.	Alexandri Corthesij de Regis Mathie Laudibus bellicis	35	96	Q
7135.	Alexandri Hugon formulare in Germanica lingua	74	177	F

Meg kell még jegyezni, hogy az index nemcsak szerkezetében gondos, hanem utalásaiban is. Sokszoros próbatételekkel arról győződünk meg, hogy a hibás eligazítás benne a legnagyobb ritkaság.

*

A DERNSCHWAM-inventárium formai ismertetése nem lenne teljes, ha a fenti leírason túl kisértet nem tennénk annak a jelentős kérdésnek megvizsgálására, kik voltak ennek a kitűnő gonddal készült lajstromnak és idexének összeállítói.

Szó volt már arról, hogy az inventárium s a hozzá csatlakozó index túlnyomórészt egyazon kéz írása, de szerepelnek benne két további kéztől származó részletek is. Ha ez utóbbi részleteket közelebből megfigyeljük, kitűnik, hogy ezek mind kiegészítő jellegűek, a lajstromhoz és mutatójához utólagosan hozzáírt pótlások. Közéjük tartoznak az ismételt említett négyjegyű homályos értelmű sorszámok is. A három írás jellege közötti különbséget gyakorlott szem biztosan felismeri: az első kéz, mint fentebb mondtunk, basztard vonásokat is mutató félkurzív humanista betűket vetett papírra, a második és harmadik kéz inkább humanista kurzívát írt. Kérdés: kit kereshetünk a főírás, s kiket a másik két kézírás mögött? Szerencsés véletlen folytán a kérdésre aránylag könnyen meg tudunk felelni: maga az inventárium adja kezünkbe a kulcsot mindhárom scriptor meghatározásához.

Formai leírásunk kezdetén bemutattuk az inventárium elején olvasható két címiratot. Ezek közül a másodikról, a kötéstáblán belül szereplőről megemlítettük, hogy részben ez is humanista kurzívával íródott. Közelebbi szemrevétel nyomán kiderül, hogy a cím ugyanattól a kéztől származik, amely az inventáriumban az utólagosan bejegyzett margináliák egy részét — leginkább a hiányokat jelző „Deest” megjegyzéseket — is írta. De — láttuk — ennél többet is elárul a címirat: név szerint megjelöli azokat a személyeket, akik 1575 júliusában császári megbízásból az udvari könyvtárba bekebelezett DERNSCHWAM-gyűjteményt átvették. Nyilvánvaló tehát, hogy az inventárium utólagos bejegyzőit ezekben a császári megbízottakban: Helfreich GUTT udvari tanácsosban és Hugo BLOTIUSban, a Hofbibliothek ekkortájt kinevezett könyvtárosában, a híres humanista tudósban kell keresnünk.²⁶ Ők hasonlították össze a Bécsbe került DERNSCHWAM-bibliotéka állományát a hozzátartozó s valószínűleg vele együtt átvett inventáriummal; ők pótolták a lajstromban nem szereplő, de a gyűjteményben meglevő könyvek címeit; ők kísérték a revíziót különböző széljegyzetekkel. Most már megvilágosodik az is, hogy az inventárium kettős sorszámozása is az ő munkájukból származik: ők voltak azok, akik az eredeti folyószámokat ama bizonyos négyjegyű (6000—7000-es) számokkal kombinálták azzal a céllal, hogy a császári könyvtár állományához csatolt DERNSCHWAM-gyűjtemény darabjai ezentúl a császári bibliotéka raktári numerus currens rendjében is megtalálhatók legyenek. Az új számozás azt mutatta, hogy a DERNSCHWAM-könyvtár 1575 nyarán az

²⁶ H. GUTTRÓL MOSEL: *I. m.* 34—35. l.; BLOTIUSRÓL *uo.* 33—38. l.

akkor már 6741 könyvtári egységből álló császári könyvvállományhoz csatlakozott, és a 6742—7739-ig terjedő számsort foglalta el. A további írásösszehasonlítás során az is kiderül, hogy ezek az inventáriumbeli és indexbeli kiegészítő sorszámok s velük együtt a címanyagpótlások nem a belső címirat és a *Deest*-jegyzetek írójától, vagyis nem a második kéztől erednek, hanem a harmadiktól. De éppen ez a harmadik írás az, amelynek scriptora szinte önmagától megmutatkozik, s így tisztázódik: melyik írás melyik császári revizortól származik. Az inventárium 263. pagináján a sedecim formacsoport végén ugyanis ugyanezzel az írással egy kétsoros vizsgálati záradékot (recognitiot) találhatunk. alatta H. GUTT aláírásával. A harmadik kéz írása tehát vitathatatlanul Helfreich GUTTÉ; a másodiknak így minden valószínűség szerint Hugo BLOTIUSÉnak kell lennie.

Hátra volna még az első, a főírás scriptorának megállapítása. Viszonylag ez is könnyen és biztosan végbemehet. Nyomravezetőnk az a köztörténeti kronológiai táblázat, amely — mint a formai leírásunk kezdetén említettük — a lajstromkönyvben, túl az indexen, az utolsó lapok egyikén foglal helyet, és 1437-től kezdve 1532-ig bezárólag a közép-európai országok életének némely kiemelkedő eseményeit rögzíti, különös tekintettel a magyar—török küzdelmekre. Ennek a táblázatnak utolsó sora így szól: „*Anŋo 1494. Die 23. Martij natus ego Jo: DERNschwam in Brux.*” Minthogy pedig ezt a sort ugyanaz a kéz vetette papírra, amely az inventáriumot és indexét is zömében írta, vagyis az első kéz, — kimondhatjuk, hogy a mintaszerű könyvjegyzék a könyvtár tulajdonosának és gyűjtőjének, magának DERNSCHWAM Jánosnak műve és írása, minden valószínűség szerint a kötésen szereplő 1552 körüli évekből.

III.

Az inventárium szerkezetének, bibliográfiai rendszerének, összeállítójának és kiegészítőinek megismerése — úgy véljük — még nem nyújt elegendő alapot a benne foglalt könyvanyag vizsgálatához. Ki kell szélesíteni ezt DERNSCHWAM János életének, életkörülményeinek némely, tárgyunk szempontjából kiváltképpen fontos mozzanatával. Rá kell mutatnunk a kutatás által már feltárt olyan adatokra, amelyek a DERNSCHWAM-könyvtár keletkezésének társadalmi hátterét világítják meg.

Mint elhatározóban fontos tényre legelőbb DERNSCHWAM János származására kell utalnunk. A fent elmondottakból már tudjuk, hogy DERNSCHWAM egy Cseh-Érchegeységbeli német városban Brűxben született 1494-ben.²⁷ De alapvetően fontos tudni azt is, hogy szülei minden bizonnyal módos polgárok voltak, hiszen családjának egyik tagját mint szenátort emlegetik a város annalesei.²⁸ Ez a társadalmi helyzet — csehországi német polgári környezet — a XV—XVI. század fordulóján általában kitűnő lehetőségeket nyitott az iskolázásra, a műveltségszerzésre. Ismeretes, hogy az egész szláv-német kultúrkörben Csehország volt az a terület, amelyen először alakult meg az írásbeliség és az írásos kultúra széles körű kibontakozására hi-

²⁷ BABINGER: *I. m.* XIV. 1. ZIVUSKA Jenőnek azt az állítását (*i. m.* 2. l.), hogy DERNSCHWAM a Szeppességen született, feltétlenül tévesnek kell nyilvánítanunk. Az idevágó idézett forráshelyek is tévesek. A „Wagner, Carolus: *Analecta Scepusii* IV. 1. (a)” utalás nem létező irodalmi hely; az *Analecta Scepusii sacrae et profaninae* csak I—II. kötete jelent meg (I. köt. H. n. 1776, II. köt. Viennae, 1774.); a *Supplementumokból* is csak I—III. pars: 1802-ben BARDOSY János, 1889-ben SCHMAUK Mihály és 1908-ban WEBER Samu gondozásában. De DERNSCHWAM-ra vonatkozó okmány ezek egyikében sem fordul elő. Téves a PRAY György-féle *Epistolae procerum regni Hungariae* Pars I. Posonii, 1806. 356. l.-ra való utalás is; itt szerepel ugyancsak egy DERNSCHWAMOT felemlítő irat, de ebben születéshelyéről nem esik szó. Különben is perdöntő magának DERNSCHWAMnak saját kezű bejegyzése az inventárium végső lapján.

²⁸ BABINGER: *I. m.* XV. 1.

vatott intézmény, az egyetem. 1348 óta Prágában, a német-római császári székhelyen működött Közép-Európa első univerzitása, s működésének nyomán kezdett megvilágosodni a társadalom tudatában ezen a tájon az írásba foglalt tudás (*scientia, doctrina*) értéke és jelentősége.²⁹ A prágai kezdeményezés adott ösztönzést nem sokkal utóbb a lengyel és az osztrák államhatalomnak a másik két közép-európai főiskola, a krakkói (1364) és a bécsi (1365) egyetem életrehívásának.³⁰ Nyilván előljárt Csehország Európa közepén a tudomány elvilágiasodásának nagy jelentőségű társadalmi folyamatában is: az *ars clericalis*-nak, vagyis az írás-olvasásnak s vele a könyvkultúrának a világi társadalom részéről történt elsajátításában. DERNSCHWAM születésének idejében a vezető laikus társadalmi osztályok körében már minden közép-európai országban alapvető szükséglet volt a magasabb műveltség megszerzése, mégpedig az ekkortájt kibontakozó, új, humanista világnézet és műveltségismerény felfogása szerint. A tudomány — a vallás és a jog mellett — a kultúrának önálló, a társadalomtól is elismert ágává emelkedett.³¹ A XV—XVI. század fordulóján — az egyetemi anyakönyvek tanúsága szerint — Magyarországról is tömegesen jártak Bécsbe és Krakkóba tanulni az országkormányzatra hivatott főúri sarjak és a városok vezetését intéző nagypolgári családok fiai.³² DERNSCHWAM János mint Csehország szülötte s mint német patrícius-ifjú számára feltétlenül kötelező volt a tanulás egészen az egyetemi fokig. Életrata valóban beszámol felsőbb tanulmányairól: két német egyetemnek, a bécsinek és a lipcseinek látogatásáról.³³ Prága főiskoláján nyilván azért nem tanult, mert a huszita mozgalmak óta köztudomásúlag itt németellenes élel, cseh nemzeti szellemben tanítottak.³⁴ DERNSCHWAM műveltségének jellegére, szellemi igényeinek szintjére a bécsi és lipcsei tanulás nyilván elhatározó jelentőségű volt. A bécsi egyetem éppen ekkoriban, 1490 óta élte egyik virágkorát: ekkortájt vetette le magáról a túlhaladottá vált, szillogizáló skolasztikus racionalizmus nyűgét, és falai között I. MIKSA császár (1459—1519) védelme alatt Johannes CUSPINIANUS (1473—1529), Conrad CELTIS (1459—1508) és Joachim VADIANUS (1484—1551) ekkoriban hirdette meg az Itáliából kisugárzó új műveltség formái és tartalmi eredményeit; a klasszikus latin-görög poézis és elokvencia művészetét. Ezenfelül ugyanekkor (1501) nyílt meg a bécsi egyetem mellett a híres *Collegium poetarum*, az új kultúra terjesztésére alakult független intézmény.³⁵ Nem kevésbé fontos szerepet játszott a XVI. század elején Lipcse egyeteme. Ide is ebben az időben tört be a humanista műveltség árama. Számos, Olaszországban tanult vándorpoéta (Hermannus BUSCHIUS, Johannes RHAGIUS, Aesticampianus és ennek tanítványa, Ulrich von HUTTEN) került katedrára és követelte az arisztotelészi textusok barbár fordításainak és a skolasztikus kommentároknak félretételét, illetőleg az olasz-görög humanisták fordításainak tanítását. Az egyetem éveken át színtere volt a humanista poéták és a szofistáknak gúnyolt skolasztikusok ádáz szellemi küzdelmének.³⁶

²⁹ PAULSEN, Friedrich: *Geschichte des gelehrten Unterrichts auf den deutschen Schulen und Universitäten vom Ausgang des Mittelalters bis zur Gegenwart*. 2. Aufl. 1. Bd. 26., 129—130. l. A hazai marxista irodalomban újabb alapos tájékoztatást kapunk idevágólag KARDOS Tibor *A magyarországi humanizmus kora*. Bp. 1955. c. munkájából (39—43. l.)

³⁰ PAULSEN: *I. m.* I. köt. 26., 129—130. l.

³¹ *Uo.* I. k. 49. l. KARDOS; *I. m.* *uo.*

³² SCHRAUF Károly: *A bécsi egyetem magyar nemzetének anyakönyve 1453-tól 1630-ig*. Bp. 1902. (Magyarországi tanulók külföldön 4.) SCHRAUF Károly: *Regestrum bursae Hungarorum Cracoviensis. A krakkói magyar tanulók-háza lakóinak jegyzéke (1493—1558.)*. Az eredeti kéziratból közli és magyarázza —. Bp. 1893. (Magyarországi tanulók külföldön 3.) A krakkói egyetemről a XVI. század elején ld. még: BALÁZS János: *Sylvester János és kora*. Bp. 1958. 21—49. l. A főúri családok művelődési igényeiről igen jellemző egykorú megnyilatkozást közöl ECKHARDT Sándor: *Az ismeretlen Balassi Bálint*. Bp. 1943. 46—47. l. Ld. még: FRANKL Vilmos: *A hazai és külföldi iskolázás a XVI. században*. Bp. 1873.

³³ BABINGER: *I. m.* XVI. l.

³⁴ PAULSEN: *I. m.* 129. l. KARDOS: *I. m.* 41. l.

³⁵ PAULSEN: *I. m.* 126—129. l. A bécsi egyetem XVI. század eleji viszonyairól és a bécsi humanizmus jellegéről ld. még BALÁZS János: *I. m.* 322—328. l.

³⁶ PAULSEN: *I. m.* 92—107. l.

DERNSCHWAM tehát mindkét helyen az egyetemi forradalom légkörében, erősen humanizálódó környezetben ismerkedett meg a tudomány világával, de még a peripatetikus tanrendszer túlsúlya idején, 1507 és 1510 között. A skola konzerváló, spekulatív tudományossága és a klasszikus irodalomnak és tudománynak teremtvő újjáélésére törekvő, egyszersmind a természeti valóság tapasztalására irányuló új kultúra egymás mellett élt és egyszerre hatott. A tanulmányok tengelyében még változatlanul a *septem artes liberales* állt a maga hagyományos tárgyaival, de éppen ez a tananyag volt az, amelybe legkönnyebben tudott behatolni a görög-római világnézetet propagáló „*nuova scientia*”. DERNSCHWAM tanulása is az artes területére esett, amely az írásfogalmazástól a bölcséletig és a természettudományokig minden közkeletű ismeretanyagot felölelt, s tulajdonképpen az általános intellektuális meggyúrás célját szolgáltatta.³⁷ Ő is, mint a legtöbb ifjú, egyetemi tanulásának célját ennek az általános műveltségnek a megszerzésében látta; különleges életpályákra képesítő szaktudományok (jog, orvostan, teológia) megtanulására nem törekedett, bizonyos azonban, hogy — a kor szokása szerint — alapvető tájékozódást az egyetemi kultúrának ezeken a területein is szerzett. Három évi főiskolai tanulás után DERNSCHWAM is baccalaureusi fokozattal s nyilván jeles enciklopedikus készséggel, a tudománynak minden ága iránti tisztelettel és érdeklődéssel, s ezenfelül alapos filológiai felszereléssel lépett ki az életbe.³⁸

Mint a mesterlegények felszabadulásuk után, úgy indultak el a diákok is az egyetemi évek múltán világot látni, tapasztalatokat szerezni, az iskolás ismereteket az élet gyakorlatával gyarapítani. Az Alpoktól északra fekvő országokból a litterátus elemek szinte kivétel nélkül Itáliába iparkodtak, a humanista gondolkodásirány és gondolkodásmód szülőhazájába, a klasszikus világ köbefaragott és tollal rögzített nagyszerű emlékeinek földjére.³⁹ 1510—1512 között DERNSCHWAM is megfordult olasz földön, időzött Rómában⁴⁰ s bizonyosan más olasz városokban is, a polgári életmegújulás fészkeiben. Életének e szakaszát közelebbről nem ismerjük, de alig lehet kétségünk az iránt, hogy német földön szerzett „*sapiens et eloquens pietas*”-a itt jelentékenyen elmélyült, kiteljesedett. Nyilván itt tárult fel előtte a maga csodás gazdagságában a humanista műveltség birodalma annak társadalmi alapjaival együtt: a *studia humana* és a *studia divina* differenciálódása, az új világi ideológiának elsődlegesen reneszánsz városi-polgári jellege, az antik irodalom és művészet tartalmi és formai jelentősége, a múlttal való kapcsolat szerepe a jelen megismerésében, a természetismeretre is kiterjedő szekularizált műveltség roppant gazdagsága (a *humanista polihisztoria*), a kozmopolita mozgalomból kibontakozó olasz nemzeti érzés és nemzeti nyelv kultusza, végül mindennek ragyogó, konkrét megjelenése az olasz patrícius-fejedelmi udvari kultúrában. Nem kétséges, hogy Itáliában ismerte meg és sajátította el DERNSCHWAM az epigrafia tudományát, azt a készséget, amellyel későbbi élete folyamán idegen országokban oly értékes, máig is méltányolt gyűjtőtevékenységet folytathatott. De — ami szempontunkból még nagyobb jelentőségű — most találkozott az itáliai könyvnyomtató művészettel, és ennek társadalmi és szellemi hatásaival. Nagyszerű bőségben láthatta, forgathatta, tanulmányozhatta Velence, Firenze, Róma, Bologna, Nápoly és Milánó officináinak tudós akribiával és kiváló műgonddal készült, s mégis széles körben, könnyed formában publikált remekeit, az új könyveket; tapasztalhatta a nyomtató műhelyeknek szinte az egyetemenként vetekedő szerepét a humanizmus kibontakozásában; megismerkedhetett az új kor műveltségsményével, a könyvkultúrával és új embertípusával, a könyvemberrel;

³⁷ HAJNAL István: *Kézművesség, írásbeliség és európai fejlődés*. (Kéziratban.) PAULSEN I. m. 29—30. l.

³⁸ BABINGER: I. m. XVII. l.

³⁹ A magyar ifjak itáliai továbbtanulására ld. VERES Endre: *Olasz egyetemeken járt magyarországi tanulók anyakönyve és iratai (1221—1864)*. Kiadja —. Bp. 1941. (Olaszországi magyar emlékek 3.)

⁴⁰ BABINGER: I. m. XVII. l.

megfigyelhette a humanista társadalmi rétegek könyvkultúrájának, a bibliofilának kialakulását és megcsodálhatta annak gyakorlati eredményeit, a nagyszerű magánkönyvtárak (kiváltképp a firenzei Laurenziana, a velencei Marciana, a vatikáni könyvtár) létrejövetelét.⁴¹ Nem igen férhet kétség hozzá, hogy a DERNSCHWAM-könyvtár keletkezésének gyökereit ezekben a benyomásokban kell keresni. A könyvkedvelés és a könyvgyűjtés szenvedélye nyilván ebben az időszakban keríthette hatalmába a brüxi polgárfiút, sőt feltehetőleg könyvtárának megalapozása — első darabjainak vásárlása — is megkezdődött már az itáliai vándorlás során.

DERNSCHWAM életútjának következő állomása már Magyarország volt. Nem lehet tudni mi hozta őt hazánkba éppen 1514-ben, a Dózsa-féle nagy parasztfelkelés évében.⁴² Olaszország ragyogó humanista világából a műzsátlan hírben álló magyar földre jönni bizony nagy elhatározás kellett. Közép-európai viszonylatban azonban Magyarország korántsem volt már ekkor annyira kultúrátlan tájék, mint fél évszázaddal korábban. A XV. század közepén különben Itáliához képest nemcsak Magyarország, hanem Ausztria is barbár országnak számított; így találta ezt a nagy AENEAS SYLVIVUS, Közép-Európa első humanista tanító mestere.⁴³ Azóta azonban nagyot fordult a világ. DERNSCHWAM már bécsi egyetemi tanuló korában sokat hallhatott Magyarországról az ott tanuló magyar diákoktól, hiszen ő maga is, mint a „*natio Hungarica*” egyetemi corporatiojának tagja végezte tanulmányait.⁴⁴ Hallhatott MÁTYÁS király egykori híres humanista társaságáról, a nagy magyar humanista püspökökről, VITÉZ Jánosról és JANUS PANNONIUSRÓL, s tudomása lehetett a JAGELLÓK kisebbszerű, de ugyancsak rétorokat és poétákat vendégül látó és humanista kancelláriával dolgozó budai udvaráról. Tapasztalhatta, hogy a magyar egyetemisták körében sok a polgárfiú, s ebből a magyar városok humanista műveltségi igényeire is következtethetett. Mindezen felül tanulmányaiból azt is tudhatta, hogy Magyarország — mint Pannónia és Dacia — hajdan integráns része volt a római birodalomnak. Emberi kíváncsiság, tudományos érdeklődés, humanista kalandvágy együtt hatása vezethette DERNSCHWAMOT Budára, II. ULÁSZLÓ udvarába. Szerencséjét itt a király olasz bizalmasa, a velencei származású Hieronymus BALBI (†1530) mellett kereste és találta meg.⁴⁵ BALBI 1501 óta élt Magyarországon, de a *Sodalitas Danubiana* révén már a kilencvenes évek óta szoros kapcsolatban állt a magyar humanistákkal, köztük főleg az ifjabb VITÉZ Jánossal. Most ULÁSZLÓ király bőkezűségéből gazdag egyházi javadalmakat élvezett, s ezeknek fejében diplomáciai feladatokkal szolgálta urát.⁴⁶ Mellette tehát igen jó iskolája lehetett egy becsvágyó fiatal humanistának. DERNSCHWAM három éven át (1514—1517) állt BALBI szolgálatában, s ez alatt az idő alatt nyilván elsajátította az udvari embernek nemcsak az életformáját, hanem funkcióit is. Minden valószínűség szerint részt vett BALBI 1515. évi innsbrucki követségjárásában I. MIKSA császárnál, s jelen volt az ugyanez évben lezajlott pozsonyi lengyel-magyar királytalálkozón is.⁴⁷ A *cortesiano* készségeinek megszerzésével DERNSCHWAMnak lehetősége nyílt az egyszerű polgári életkereteken való felülemelkedésre, illetőleg olyan életfeladat vállalására, aminőre az ő társadalmi osztályához tartozóknak Magyarországon nem igen nyílt alkalmuk.

⁴¹ Minderről általában BURCKHARDT, Jacob: *Die Kultur der Renaissance in Italien*. 2. Aufl. Wien, é.n. Phaidon. 107—109. l. KARDOS: *I. m.* 16—29. l. A könyvkultúráról BOGENG: *I. m.* 221—233. l.

⁴² BARBINGER: *I. m.* XVII. l.

⁴³ HUSZTI József: *Aeneas Sylvius humanista törekvései III. Frigyes udvarában*. Egy. Philol. Közl. 43 (1919) 96—107., 220—238. l. BURCKHARDT: *I. m.* 100. l.

⁴⁴ BABINGER: *I. m.* XVI. l. Megjegyzem: SCHRAUF: *A bécsi egyetem magyar nemzetének anyakönyve* c. id. munkájában (XXXVII. l.) DERNSCHWAM neve nem fordul elő; nincs nyoma a névmutatóban sem. Magyarország humanista felfedezéséről érdekes képet nyújt TURÓCZI-TROSTLER József: *A magyar nyelv felfedezése*. Bp. 1933. c. tanulmánykötetében (55—64. l.).

⁴⁵ BABINGER: *I. m.* XVII. l.

⁴⁶ HORVÁTH János: *Az irodalmi műveltség megoszlása*. Bp. 1935. 232. l.

⁴⁷ BABINGER: *I. m.* XVII. l.

Néhány ismeretlen évre terjedő intermezzo után 1525-ben DERNSCHWAM mint a világhírű augsburgi FUGGER kereskedő- és bankház magyarországi megbízottja (előbb mint *sindicus*, utóbb mint *factor*) kezdett szerepelni.⁴⁸ Kitűnő tehetsége és sokoldalú felkészültsége ebben a felelősségteljes állásban nyert elismerést. A bankház ekkori zseniális vezetői, Jakob FUGGER der Reiche (1459—1525),⁴⁹ illetőleg Anton FUGGER (1493—1560)⁵⁰ nyilván csak a legjobb garanciák mellett alkalmaztak valakit olyan fontos üzletágban, mint amilyen a magyarországi réziparvállalat volt. S DERNSCHWAM méltónak bizonyult erre a bizalomra. A mohácsi vész körüli válságos években s a későbbi anarchisztikus viszonyok között is derekasan helytállt a vállalat szolgálatában. Működését 1525 nyarán a legsúlyosabb körülmények között kezdte, abban a tumultusban, amely a ZÁPOLYAI-párt politikai agitációja nyomán a FUGGEREK budai ügynökségének, raktárainak feldúlását, a beszercebányai tárnáknak és műhelyeknek lefoglalását és rézbányászati jogosítványuk megszüntetését eredményezte.⁵¹ Jeles diplomáciai képességeit, bányászati és üzleti szakértelmét DERNSCHWAM éppen e nehéz helyzetből kivezető út megtalálásában mutatta meg. Az ő közreműködésével jött létre II. LAJOS király és a FUGGEREK között 1526 tavaszán az a haszonbérleti szerződés, amely 15 évre ismét a FUGGEREK kezébe adta a beszercebányai vállalatot; majd 1528 elején I. FERDINÁNDdal az a jóvátételi megállapodás, amely a két évvel korábban elszenvedett budai károk fejében az erdélyi sókamarak jóvedelmének lekötésével kárpótolta a FUGGEREKET;⁵² végül az 1541. évi pótszerződés, amely a beszercebányai haszonbérletet további 5 évi időtartamra meghosszabbította.⁵³ Ezen túl más kényes missziókat is teljesített DERNSCHWAM, különösen 1530/31-ben JÁNOS királynál, hogy vele is elismertesse a FUGGEREKNEK FERDINÁND által biztosított jogait.⁵⁴ Természetesen nem kevésbé volt jelentékeny az a gyakorlati siker sem, amelyet a beszercebányai bánya-, kohó- és hámor-üzemnek 1548/49-ig tartó műszaki és üzleti vezetésével, s közben 1528—1531-ig az erdélyi (tordai) sóbányák üzemszervezésével elért.⁵⁵

A FUGGEREK szolgálatában eltöltött csaknem negyedszázados gyakorlati gazdasági tevékenység nem térítette el DERNSCHWAMOT a humanista tudománykedvelés és gyűjtés útjától, ellenkezőleg jelentős segítséget nyújtott neki abban, hogy szellemi passzióinak a kispolgári kereteken messze túlmenően élhessen. Ha a városi jegyző szerény sorsát kellett volna vállalnia valahol, valószínűleg sohasem lett volna lehetősége nagyszerű könyvtárának összegyűjtésére és balkáni-kisázsiai tanulmányútjának megtételére. Nem tudjuk, hogy FUGGERÉK milyen mértékben honorálták DERNSCHWAMnak kiválóan értékes, komoly hasznot hajtó szolgálatait, feltehető azonban, hogy nem voltak szűkmarkúak vele szemben. Erre vall, hogy DERNSCHWAM Nagyszombatban mellett birtokot, talán szőlőt szerzett.⁵⁶ De nemcsak az anyagiakon múltott DERNSCHWAM színvonalas, humanista életformájának kialakulása. A FUGGER-szolgálatból adódó egyéb alkalmak is hatékonyan hozzájárultak kulturális vágyainak, bibliofil hajlamainak kibontakozásához. Ilyennek kell tekintenünk mindenekelőtt a FUGGEREKkel való személyes érintkezés tényét. Augsburg, a FUGGER-ház székhelye ebben az időben Németországnak

⁴⁸ Uo. XVIII. 1.

⁴⁹ Életrajzát legújabban ugyancsak Götz Freiherr von PÖLNITZ írta meg: *Jacob Fugger*. I—II. Bd. Tübingen, 1949—1951.

⁵⁰ PÖLNITZ: *Anton Fugger*. I. Bd.

⁵¹ Ezekről az eseményekről maga DERNSCHWAM is szól a 2. jegyzetben említett emlékiratában: ENGEL: *I. m.* 199—207. 1.; továbbá ZIVUSKA: *I. m.* 20—25. 1. Elbeszéli a történetet WENZEL: *A Fuggerék jelentősége*. 27—29. 1.

⁵² PÖLNITZ: *A. Fugger*. 72. 1. BABINGER: *I. m.* XIX. 1. ZIVUSKA: *I. m.* 3. 1. WENZEL: *I. m.* 32—33. 1.

⁵³ WENZEL: *I. h.* 45. 1.

⁵⁴ PÖLNITZ: *A. Fugger*. 182—219. 1.

⁵⁵ STRIEDER: *I. h.* GÜNDISCH: *I. m.* BABINGER: *I. m.* XIX. 1.

⁵⁶ BABINGER: *I. m.* XX—XXI. 1.

egyik legragyogóbb városa volt. Mint a Velence, illetőleg Antwerpen és Lisszabon felé irányuló kontinentális kereskedelem egyik főállomása óriási forgalmával, 18 000 főt számláló, nagyrészt vagyonos lakosságával, korszakunkban a reneszánsz művészetnek és a humanista tudományosságnak egyik főhelyévé nőtt. Itt működött a klasszika-archeológus Conrad PEUTINGER (1465—1547) tudós társasága, tárt kapuval a tudomány minden rendű művelője számára;⁵⁷ s a FUGGER-palotában — amely Németországban a MEDICI-udvar szerepét játszotta — éppen ebben az időben, az 1520-as években kezdte meg a gazdagnak nevezett FUGGER két unokaöccse, Raymund és Antal nagyszerű könyvgyűjtői és mecénási tevékenységét.⁵⁸ Nem kétséges, hogy ez a környezet, amelyben DERNSCHWAMnak olyan gyakran volt alkalma megfordulni, a legerősebb ösztönzést gyakorolhatta rá; minden bizonnyal itt lehet gyanítani már csaknem a fényűzés határait súroló könyvszeretetének okát.⁵⁹ De még ez sem volt minden! Feladatainak ellátása Augsburgon túl is kitekintést nyújtott DERNSCHWAM számára a virágjába szökkenő északi humanizmus központjainak és képviselőinek megismerésére. A besztecebányai réz- és ezüstszállítás ügyeiben bizonyára nem egyszer meg kellett fordulnia a Danzig, Antwerpen, Velence és Nürnberg felé irányuló főútvonalak közelebbi állomásain, s ilyenkor szinte magától kínálkozott számára a lehetőség olyan kiválóságokkal való megismerkedésre, mint Sebastian MÜNSTER, az id. Joachim CAMERARIUS, Joannes CUSPINIANUS, Caspar BRUSCHIUS, Hieronymus WOLF⁶⁰ vagy Ogier Ghislen van BUSBEEK, DERNSCHWAM kisázsiai útítársa, az ancyrai felirat felfedezője volt.⁶¹ Mindezeknek a személyes hatása — feltárandó levelezésükből — egyszer majd nyilván lemérhető lesz DERNSCHWAM tudós törekvésein, kiváltképpen könyvgyűjtő tevékenységén. Ma még csak Sebastian MÜNSTERnek egyik műve elé írt nagyszerű dedikációja sejtet valamit abból a szoros kapcsolatból, amelyben a besztecebányai humanista ezekkel a szellemi előkelőségekkel állt.⁶²

Magának a DERNSCHWAM-könyvtárnak kialakulásába az életrajz gyér adatai sajnos nem igen engednek bepillantást. A kezünkben levő inventárium kötésén feltüntetett évszám arról tanúskodik, hogy a kitűnő bibliotéka zöme 1552-ben már együtt volt. Ekkor nyilván annyira felgyülemlett a könyvanyag, hogy DERNSCHWAM — az aktív szolgálatból visszavonulva — elérkezettnek látta az időt a gyűjtemény lajstromozásához. A gyűjtés persze tovább folyt még vagy egy évtizedig. 1562-ben az újonnan megjelent kiadványok még kimutathatók a könyvtár állományában. Különösen jelentősek voltak DERNSCHWAMnak 1553—1555. évi törökországi útján végzett vásárlásai; ennek keretében szerzett kódexei azonban, köztük Joannes ZONARAS híres kódexe, valószínűleg még a vásárló életében átkerültek az augsburgi FUGGER-könyvtárba.⁶³ 1562 után megjelent nyomtatványok után azonban már hiába kutatunk a jegyzékben. Életének utolsó szakaszában, 70. és 75. életéve között DERNSCHWAM új kiadványokkal többé nem frissítette gyűjteményét. Valószínűnek tartható, hogy a könyvtár nagyjából DERNSCHWAM

⁵⁷ BOGENG: *I. m.* 233., 235. l. Továbbá BOGENG, G. A. E.: *Geschichte der Buchdruckerkunst* II. Bd. von Hermann BARGE. Berlin, 1941. 10., 39. l. Ebben a korszakban a 10 000 lakoson felüli városok jelentették az igazi nagyvárosokat; ilyen mindössze 10—12 volt Németországban. Id. BECHTEL, Heinrich: *Wirtschaftsstil des Spätmittelalters*. Breslau, 1930. 35—36. l.

⁵⁸ LEHMANN, Paul: *Eine Geschichte der alten Fuggerbibliotheken*. I—II. Bd. Tübingen, 1956—1960. 10—40. l.

⁵⁹ *Uo.*

⁶⁰ BABINGER: *I. m.* XXVII. l.

⁶¹ *Uo.* XIV. l. THALLÓCZI: *I. m.* 75—76., 93—94. l.

⁶² MÜNSTER, Sebastianus: *Rudimenta mathematica*. Basel, 1551. Az ajánlás szövegét közli BABINGER: *I. m.* XXVIII. l. Rotterdami ERASMUS-nak P. S. ALLEN által kiadott gazdag levelezését (*Opvs epistolarym* Des. ERASMI Rotterdami. Denuo recognitvm et avctvm per P. S. ALLEN. Tom. I—XI. Oxonii, 1906—1947) áttekintettem e szempontból, de eredménytelenül.

⁶³ BABINGER: *I. m.* XIX. l. LEHMANN: *I. m.* 35—40. l.

faktori szolgáltatának idején alakult ki, s a besztercebányai ódon piactéren levő lakásában, a ma is álló THURZÓ-FUGGER házban volt felállítva egészen a tulajdonosnak 1567/68 fordulóján bekövetkezett haláláig. Ezután a város nem sokáig büszkélkedhetett a bibliotékával; az örökös, DERNSCHWAM Márk ugyanis már 1568-ban, de legkésőbb 1569-ben eladta a gyűjteményt a bécsi udvarnak.⁶⁴ A császári könyvtár részéről történt hivatalos számbavétel — mint tudjuk — 1575 nyarán történt meg.

Hirtelen úgy látszik tehát, mintha a DERNSCHWAM-könyvtár csak múló epizód lett volna Besztercebánya és a hazai polgári humanizmus történetében. Ha azonban fontolóra vesszük a tényeket, be kell látnunk, hogy ez korántsem így van. Nem felejtethetjük el, hogy az a negyvenegynéhány év, amely alatt a város a könyvtárt magába zárta, sorsdöntően fontos korszak volt. Ezekben az években Európában, Magyarországon is világot mozgó társadalmi-kulturális folyamatok zajlottak le. A népek előtt nagyszerű új távlatok nyíltak, mintha csak kárpótlást akartak volna nyújtani az ugyanakkor végbement feudális tobzódások és nemzetközi háborúk megpróbáltatásaiért, a magyarságnak kiváltképpen a török előnyomulás okozta mérhetetlen ember- és értékvesztéséért. A kultúra demokratizálódására gondolunk, amely hazánkban a reformáció nyomán mind a német lakosságú városokban, mind a magyar mezővárosi parasztpolgárság körében hatalmas előhaladást tett; az új embert formáló új módszerekre: a társadalmi szükségletből kinőtt új világi iskolákra, nemkülönben a könyvnyomtatásra, a technika nagy reneszánsz kori vívmányára, amelyek együttesen egy-két generáció élete során szinte a semmiből jelentékeny írni-olvasni tudó réteget teremtettek,⁶⁵ hihetetlenül kiszélesítették az élet írásosságát, kibontakoztatták az írásgondolkodást, a közvetlen szokásoktól szabályozott életviszonyokat mindinkább a betű és a szám uralma alá vetették, s közkeletűvé tették a nyomtatott könyv használatát.⁶⁶ Ebben a lenyűgözően nagyszerű, valósággal a török ágyúk árnyékában végbemenő folyamatban szükségképpen valamelyest szerepet kellett betöltenie a DERNSCHWAM-könyvtárnak is. Besztercebánya azok közé a felvidéki városok közé tartozott, amelyek legkorábban intellektualizálódtak. A reformáció és humanizmus szellemében működő, ekkortájt alakult gimnáziuma már az 1530–40-es években messze földön híres volt;⁶⁷ falai között olyan előkelő főúri gyermekek is tanultak, mint a RÉVAY-füük és — úgy lehet — BALLASSI Bálint.⁶⁸ De a városi polgárfüük ezzel nem is érték be; az ő számukra szinte kötelező volt a külföldi protestáns egyetemek látogatása. A Wittembergből s egyébünnen hazatérő itthon magas műveltség birtokában folytatták polgári foglalkozásukat s intézték a közügyeket. Ilyen szakszerűsödő miliőben egy előkelő városi magánkönyvtár a XVI. század közepén semmi esetre sem térhetett ki bizonyos közfunkciók teljesítése elől. DERNSCHWAM János aligha zárkózott el a könyvkölcsönzésért hozzáforduló besztercebányai művelt polgárok vagy a vele kapcsolatban álló főpapok és főurak — pl. keleti útítársai: VERANCICS Antal vagy ZAY Ferenc — kérése elől. Ezt annál kevésbé tehetette, mert Olaszországban is, Németországban is híres humanisták példája arról győzhette meg, hogy az igazi könyvgyűjtő számára öröm és büszkeség a kölcsönzés. A humanista bibliofilek szigorúan tartották magukat AENEAS SYLVIVUS tanításához, amely kötelezően írta elő a könyvek minden úton-módon, kölcsönzés által való terjesztését

⁶⁴ DERNSCHWAM Márk könyvtáreladásáról BABINGER: *I. m.* XXIX—XXX. 1.

⁶⁵ *A magyar irodalom története 1849-ig.* Szerk. BÓKA László, PÁNDI Pál. Bp. 1957. 54. l. A régebbi irodalomban: FRANKL: *I. m.* 5—9, 195—196. l. TAKÁTS Sándor: *Rajzok a török világból.* 1. köt. Bp. 1915. 2—42. l.

⁶⁶ HAJNAL: *I. m.* THIENEMANN Tivadar: *Irodalomtörténeti alapfogalmak.* 2. kiad. Peccs, 931. 137—162. l.

⁶⁷ ROSENAUER Károly: *A besztercebányai ág. h. ev. gymnasium története.* Besztercebánya, 1876.

⁶⁸ *Uo.* 20. l. és FRANKL Vilmos: *Révai Ferencz nádori helytartó fiainak iskoláztatása 1538—1555.* Pest, 1873. (Értekezések a történeti tudományok köréből 2.) 8—9. l. ECKHARDT Sándor: *Balassi Bálint.* Bp. [1942]. (Magyar írók.) 10. l.

is.⁶⁹ Így jártak el ez időben a többi magyarországi könyvgyűjtők is.⁷⁰ Megfigyelhető, hogy minden magánkönyvtár a maga környezetében közvetítője volt a tudás, az ismeretek felgyűlemlett kincseinek. A DERNSCHWAM-könyvtár elveszett darabjai (42 mű) bizonyos fokig e gyakorlat mellett látszanak tanúskodni. Mindenesetre egyszer, majd ha DERNSCHWAM belföldi humanista kapcsolatait is feltárja a hazai és a szlovák történettudomány összehangolt levéltári kutatása, konkrét kézzelfoghatósággal is meg fog bizonyosodni a besztercebányai könyvtár társadalomformáló funkciója: ki fog derülni, mely körökben váltak általa az új kultúrjavak közkinccsé: a társadalmi fejlődést segítő, emelő, irányító eszközökké.

IV.

Az előadottak után most sor kerülhet magának a könyvgyűjteménynek bemutatására: elsősorban az állomány mennyiségi felmérésére, aztán a nyomdai provenienciák feltárására, végül a tudománytörténeti elemzésre és méltatásra.

1. A könyvtár számszerű nagyságának a kifejezése, ismerve az inventárium pontosságát, első pillanatban problémamentesnek tűnik. Említettük, hogy a lajstrom négy formacsoportba osztva sorolja elő a könyvanyagot, az egyes csoportokon belül újrakezdődő sorszámozással. Úgy látszik, mintha az állomány számbavételéhez nem kellene egyebet tenni, mint összegezni a négy nagyságosztály végső sorszámain. E szerint a fólió-csoportban 369 (ténylegesen az inventárium csonkasága és egy belső számozási hiba miatt 349), a kvartban 70, az oktávban 131, a sedecimben 81 számot találunk, vagyis összesen 651 tételt. Rögtön felvetődik azonban a kérdés: mit fejeznek ki ezek a számok? Köteteket, műveket avagy kiadványokat? Bevezetőben, a címleírás módszerének ismertetésekor már szóltunk arról, hogy az inventáriumban többféle leírási forma szerepel; egy-egy szám alatt nemcsak magányos önálló művekkel találkozunk, hanem két, három vagy még több opusból álló gyűjteményes kiadványokkal, illetőleg kolligátumokkal is, azaz egyszerre több művel; más esetben meg valamely önálló műnek csak egy részével, egy-egy kötetével. Ebből arra lehetne következtetni, hogy a jegyzék kötetekben számol, s így a tételszám tulajdonképpen kötetszámot jelent. Ez a feltevés azonban nem áll meg, mert — mint említettük — előfordulnak olyan esetek is, amikor többkötetes művek egyazon szám alatt szerepelnek, amikor ti. egyszerre megjelent kötetekről van szó. Voltaképpen tehát a tételszám nem azonos sem a művek számával, sőt a kolligátumok miatt még a kiadványokéval sem. Így aztán, ha a könyvállomány nagyságát valamely bibliográfiai egységben ki akarjuk fejezni, a tételeket megfelelő szempontból végig kell elemeznünk. A nagy mennyiségben előforduló kolligátumokra tekintettel, legcélszerűbbnek a kiadványok kimutatását véltük. Kiadvány-egységnek az önálló impresszum alatt megjelent nyomtatványokat tekintettük: így — az egykötetes műveken kívül — az egyszerre megjelent többkötetes műveket együttesen, a különböző években megjelent többkötetes műveknek minden egyes kötetét, a gyűjteményes műveket, végül a kolligátumok alkotó elemeit külön-külön. Ezen az alapon számolva, az említett négy nagyságcsoport tételszámaina a következőképpen sikerült felfejtenünk. (A táblázatot lásd a köv. lapon.)

Az inventárium alapján tehát a könyvtárban 1162 önállóan megjelent művet tudunk kimutatni. Ez a szám persze nem egészen fedi a valóságot, mert hiszen a megcsonkult inventárium elejéről hiányzó 19 tételben foglalt kiadványok nem voltak számbavehetőek. Kiadvány és

⁶⁹ HUSZTI: I. h. 234—235. l.

⁷⁰ PL. IVÁNYI Béla: *Batthyány Boldizsár könyvtára. (A Magyar Könyvszemle 1948. évi meg nem jelent számában. Országos Széchényi Könyvtár kéziratára, Fol. Hung. 2903. 96. l.)*

Forma-csoport	Tételszám	Önálló kiadvány	Kolligált kiadvány	Kiadványok száma összesen
Fólió	34b	218	335	553
Kvárt	70	31	211	242
Oktáv	131	64	213	277
Sedecim	81	77	13	90
Összesen	631	390	772	1162

mű nem egészen azonos fogalmak. A reneszánszkori könyvnyomdászat tudvalevőleg igen kedvelte a gyűjteményes kiadványokat: az olyan köteteket, amelyek egyazon szerzőnek több művét vagy különböző szerzőknek különböző műveit ölelték fel. Egy ilyen irányú számlálás az inventáriumban — megfelelő könyvpéldányokon végezhető ellenőrzés hiányában — nem adhatnak teljesen megbízható eredményt. Korlátolt pontossággal azonban megállapíthatjuk, hogy az 1162 kiadvány mögött kb. 2100 mű rejlik.

Ki kell még egészítenünk e képet a könyvgyűjteménynek egykorúlag — valószínűleg DERNSCHWAM kölcsönzéseiből — előállt tényleges hiányaival. Ezekre nézve a BLOTIUS-GUTT-féle 1575. évi revízió nyújt felvilágosítást. Említettük volt, hogy a hagyaték bécsi átvételekor a revizorok az állományban egyidejűleg meg nem talált könyveket az inventárium megfelelő helyén „*Deest*” megjegyzéssel jelelték. Ilyen megjelölés a fólió-csoportban 12, a kvártban 3, az oktávban 11, a sedecimben 16, mindössze 42 fordul elő. Ennyire tehető tehát a könyvtárnak a használatból eredő eredeti vesztesége.

Mennyiségi szemlének meggyőző bizonyítékát adja a bevezetőben már előrebocsátott véleményünknek, amely szerint a DERNSCHWAM-könyvtárban egy egészen rendkívüli jelentőségű humanista gyűjteményt kell látnunk: a SAMBUCUS-könyvtárat megközelítőt.⁷¹

2. Nem kevésbé fontos következtetéseket lehet vonni valamely könyvgyűjtemény értékére nézve a tipográfiai származási-adatok (provenienciák) vizsgálatából is. A DERNSCHWAM-könyvtár e tekintetben is tanulságos adatokkal szolgál.

Itt több kérdést lehet felvetni: *a)* mely országokban, illetőleg városokban nyomtatták a könyveket? (földrajzi proveniencia), *b)* mely nyomdák voltak az előállítók? (nyomdai proveniencia), *c)* mely időkből származnak a nyomtatványok? (időbeli proveniencia). Vegyük ezeket sorra!

a) Más vonatkozásban beszéltünk már arról, hogy DERNSCHWAM János mint a FUGGER-cég szolgálatában álló külkereskedelmi főtisztviselő, feladatai ellátása kapcsán széleskörű külföldi utazásokat tett. Ezekről az üzleti utakról azonban naplójegyzetek, itineráriumok — sajnos — nem maradtak fenn, vagy legalábbis nem ismeretesek. Idevágólag csak szórványos adatok állnak rendelkezésre. Mégis meglehetősen biztonsággal meg lehet vonni Európa térképén azokat a határokat, amelyeken belül ilyen hivatalos utakat vagy legalább levelezési érintkezést feltételezni lehet. Ezek a határok a FUGGER-ház üzleti emporinumainak (nagyfaktorátusainak és faktorátusainak, levelezőállomásainak, bánya- és olvasztóműveinek) összekötéséből adódnak. Götz von PÖLNITZ, a FUGGER-ek modern monográfusa kartográfiailag is rögzítette a cég üzleti hálózatát. Rajzából kitűnik, hogy Áugsburgból mint középpontból nagyjában öt irányban

⁷¹ A SAMBUCUS-könyvtár számszerű adatairól GULYÁS: *Bibliotheca J. Sambuci* 31—32. l.

orientálódott a vállalat: keletre, Salzburgon és Bécsen át Budáig, Besztercebányáig és Erdélyig; északra-északkeletre Krakkóig, illetőleg Lipcsén és Breslaun át Danzigig; északnyugatra Nürnberg főgynökségen, Frankfurt am Mainon, Kölnön keresztül Antwerpenig; délre Innsbruck főállomáson, Villachon át Velencéig és Rómáig; végül délnyugatra, mint mellék-irányba Milánón és Genuán át Madrid, illetőleg Sevilla felé. Vagyis Ausztria, Szilézia és Csehország, Lengyelország, Szászország és a Keleti-tenger partvidéke, a Rajna-vidék és Németalföld, Észak- és Közép-Itália, valamint Spanyolország alkotta az augsburgi bankház érdekkörét.⁷² Így a cég exponensei is közvetlenül vagy közvetve érintkezésben voltak vagy lehettek mindezekkel a területekkel. Nyilvánvaló tehát, hogy DERNSCHWAMnak kitűnő alkalmá nyílt az említett országok és városok könyvtármását, illetőleg könyvpiacát figyelemmel kísérni és az őt érdeklő nyomtatványokat mindenünnen beszerezni.

Valóban, ha az inventáriumban rögzített impresszumos-anyagot statisztikailag feldolgozzuk, arra az érdekes megállapításra juthatunk, hogy a könyvtár anyagának származási területe jobbára egybeesik a FUGGEREK üzleti érdekterületével. Az első alapvető, egyben magától értetődő tény az, hogy a könyvgyűjtemény legnagyobb hányadát a Németbirodalom területén nyomtatott kiadványok alkotják, különös súllyal Dél-Németországra, a Rajna-vidékre és Szászországra. További jellemző eredmény, hogy a gazdasági érdekelttség fontosságának megfelelően, uralkodó szerepet játszanak az olaszországi nyomtatványok. Viszont a keleti területek, Lengyelország, Csehország—Szilézia és Magyarország könyvtármése, bár szintén képviselve van a bibliotékában, erősen alárendelt tényező. Végül jelen van, de ugyancsak mellékes összetevőként a németalföldi könyv is. Ami a proveniencia-térképen nem egyezik a gazdasági térkép adataival, az egy jelentéktelen hiány és két lényeges többlet. A hiány, hogy spanyolországi eredetű könyv egyáltalán nem fordul elő a gyűjteményben. A többlet, hogy elsőrangú, a németországival vetekedő szektort alkotnak a svájci könyvek, illetőleg hogy az itáliai nyomdatermékekkel csaknem azonos mértékben lépnek fel a franciaországiak.

Számokban rögzítve ez a helyzet:

Az előállító ország	Németország	Svájc	Itália	Franciaország	Ausztria	Németalföld	Lengyelország	Csehország és Szilézia	Magyarország	Bizonytalan	Összesen
Kiadványok száma	350	328	173	161	31	14	6	3	2	94	1162

Ha a földrajzi eredet kutatását tovább részletezzük, vagyis ha adataink az egyes országokon belül városonként is szemügyre vesszük, akkor kialakul előttünk a nyomdavárosoknak a DERNSCHWAM-gyűjteményre jellemző rangsora: a különböző kulturális központokból származó könyvanyagok a könyvtár összetételében vitt szerepe. Értelmet ennek a vizsgálatnak nemcsak az a körülmény ad, hogy a XVI. század kultúrája Európa nyugatán és közepén már par excellence városokhoz kötött műveltség volt, hanem az is, hogy a városok korántsem éltek még a nemzet, hanem inkább a kommunák öncélú életét, s ez az elkülönültség művelődési igényeikben, törekvéseikben, műveltségükben mint eredményeikben sajátos eltéréseket hozott létre.⁷³ Ennek folyománya az, hogy minden város könyvtármése bizonyos sajátos színezetet, elvi irányzatot, tárgyi meghatározottságot fejez ki: Köln pl. mint nagy skolasztikus hagyományok őrzője az „*obskurantizmus fővárosa*”-ként szerepelt a köztudatban, Mainz viszont, ALBRECHT VON BRANDENBURG, a „*német X. Leó*” hatása alatt a humanista műveltség egyik erőssége volt.⁷⁴ Wittemberg, Zürich, Genf, Basel vagy Löwen különleges viszonyulását a koreszmék-

⁷² PÖLNITZ: *J. Fugger* c. kötetének végéhez csatolt térképmelléklet: *Niederlassungen und Handelswege der Fugger im Zeitraum von 1495 bis 1525*.

⁷³ HAJNAL István: *Az európai város kialakulása*. Városi Szle. 27 (1941). 801—841. 1.

⁷⁴ PAULSEN: *I. m.* 118—119. 1.

hez magyarázat nélkül is tudjuk, s közismertek Velence, Firenze, Róma és Nápoly kultúrájának sajátos egyéni vonásai is. Ilyen megfontolások alapján mutatjuk be az alábbiakban DERNSCHWAM könyvanyagának városok szerinti statisztikáját.

Németország nyomdatermékei⁷⁵ pl. a következőképpen oszlanak meg az egyes nyomdavárosok között:

Strassburg 67, Nürnberg 66, Köln 40, Frankfurt am Main 37, Wittenberg 34, Ingolstadt 19, Tübingen 12, Hagenau 10, Augsburg, Mainz és Leipzig 9—9, Insy 7, Magdeburg 6, Marburg 4, Freiburg im Breisgau, Solingen, Konstanz 3—3, Dillingen, Oppenheim, Pforzheim 2—2, Brixen, Colmar, Mutzschen, Steckelberg és Würzburg 1—1 kiadvánnyal szerepel.

A svájci nyomtatványok⁷⁶ városközi arányai így alakulnak: Basel 259, Zürich 46, Genf 18 és Bern 5 kiadvánnyal.

Itália⁷⁷ a következő nyomdavárosokkal és kiadványmennyiségekkel van képviselve: Velence 138, Róma 10, Milánó és Bologna 6—6, Firenze 5, Genua, Parma, Ostrona, Toscolano, Vincenza és Capo d'Italia 1—1 kiadvánnyal.

A franciaországi nyomtatványok⁷⁸ két városból kerültek ki, mégpedig: Lyonból 88, Párizsból pedig 73 darab.

Az ausztriai nyomtatványokat, 31 darabot egyedül Bécs szolgáltatta.⁷⁹

Németalföld⁸⁰ ismét két várossal szerepel: Antwerppel, ahonnan 13, és Löwennel, ahonnan 1 nyomtatvány származik.

Végül, ami a közép-kelet-európai területeket illeti, a lengyelországi nyomdatermékek Krakkóból, a csehországiak Prágából, a sziléziaiak Breslauból,⁸¹ a magyarországiak Brassóból, illetve Sárovar—Újszigetről kerültek ki.

b) Fokozott jelentőséget nyer ez a földrajzi statisztika, ha a nyomdászprovenienciával is kiegészül. A nyomdásznevek feltárásának szükségességét lényegében ugyanazok a szempont-

⁷⁵ Proveniencia-vizsgálataim során német vonatkozásban egy modern nyomdászattörténeti kézikönyvre támaszkodhattam: BENZING Joseph: *Buchdruckerlexikon des 16. Jahrhunderts. (Deutsches Sprachgebiet.)* Frankfurt am Main, 1952.

⁷⁶ A svájci vonatkozásokat is tartalmazza BENZING i. m.

⁷⁷ Az olasz nyomdátörténetre nézve két új feldolgozásunk is van: ASCARELLI, Fernanda: *La tipografia cinquecentesca Italiana*. 1953. (Contributi alla Biblioteca Bibliografica Italiana Diretta da Marino Parenti I.) és NORTON, F. J.: *Italian printers 1501—1520*. London, 1958. (Cambridge Bibliographical Society monograph 3.). De nem lehet nélkülözni Giuseppe FUMAGALLI két régebbi munkáját sem: 1. *Dictionnaire géographique d'Italie pour servir à l'histoire de l'imprimerie dans ce pays*. Florence, 1905. (Lexicon Typographicum Italiae.) 2. *Giunte e correzioni al Lexicon Typographicum Italiae*. Firenze, 1939. Ezeket kívül alapvetően fontos RENOUEAU, Ant. Aug.: *Annales de l'imprimerie des Aldes*. 3. éd. Paris, 1834, 1834., továbbá a British Museum vonatkozó modern kiadványa: *Short-title catalogue of books printed in Italy and of Italian books printed in other countries from 1465 to 1600 now in the British Museum*. London, 1958.

⁷⁸ A francia nyomdátörténetre vonatkozólag sajnos egyetlen összefoglaló jellegű modern kézikönyvhöz sem tudtam hozzájutni, s így csak régi kiadványokra támaszkodhattam. Ezek BEAULIEUX, Charles: *Catalogue de la réserve XVIe siècle (1501—1540) de la Bibliothèque de l'Université de Paris*. Paris, 1910. RENOUEAU, Ant. Aug.: *Annales de l'imprimerie des Estienne ou histoire de la famille des Estienne et de ses éditions*. 2. éd. Paris, 1843. Kisegítőként itt is a British Museum egy új katalóguskötetét használtam: *Short-title catalogue of books printed in France and of French books printed in other countries from 1470 to 1600 now in the British Museum*. London, 1924.

⁷⁹ Segédkönyvem itt MAYER, Anton: *Wiens Buchdruckergeschichte 1482—1882* (I. Bd. Wien, 1883.) volt.

⁸⁰ Erre a fontos területre nézve csak RUELENS, C. — BACKER, A. de: *Annales Plantiniennes*. Paris, 1866. c. jeles munkája állt rendelkezésemre. PLANTIN-nyomtatványokat azonban egyelőre nem tudunk felfedezni a DERNSCHWAM-könyvtárban.

⁸¹ Sajnos ezeknek a szomszédos országoknak hasznavehető nyomdászattörténeti irodalmához sem tudtam hozzájutni.

tok értetik meg, amelyeket a városok egyéni kultúraalakító szerepével kapcsolatban fentebb vázoltunk. A nyomdákat ti. a városok a várospolitika alárendelt szerveiként kezelték, akárcsak az iskolákat. Egy-egy város és a benne működő nyomdák eredetileg ugyanazt a társadalmi-ideológiai irányzatot fejezték ki. A XVI. században azonban a műveltségváltás nagy fordulójában a városi polgárság társadalmi-kulturális megoszlásának következményeként a nyomdászok is részesei lettek a városokban lefolyt pártharcoknak, s nem képviseltek többé ugyanazon a helyen sem azonos irányzatot. A nyomdák irodalmi, tudományos vagy propagandatevékenységét esetenként az a társadalmi-szellemi front határozta meg, amely a nyomdászt a maga táborába tudta csalogatni vagy kényszeríteni. Minden nyomdásznév tehát szűkebb-tágabb határok között bizonyos társadalmi-kulturális program kifejezője. De ezen túlmenően is jelentős az officinák ismerete, mert minden műhely, minden mester más technikai, művészi és tudományos színvonalat képviselt.⁸² A nyomtatott könyv autoritása, tudományos értéke ebben a korban legalább annyira múltott a tipográfuson, mint a szerzőn, hiszen a tudós könyvnyomtatók műhelyeiben bontakoztak ki a kézíratos hagyományból a modern nyomtatott irodalom (elsősorban a tudományos irodalom) alapformái.⁸³ Az alábbiakban városról-városra menve, felsoroljuk a DERNSCHWAM-jegyzékben kimutatott valamennyi nyomdát, figyelmen kívül hagyva azonban egyelőre előforduló kiadványai számát. Ezt majd csak később közöljük, egy összefoglaló, nagy statisztikai táblázat keretében. Megjegyezzük azonban, hogy a nyomdásznév sorunk nem teljes; DERNSCHWAM ugyanis sok esetben mellőzte vagy nem is ismerte az előállító tipográfust.

A németországi nyomdászok közül gyűjteményünkben a következők szerepelnek:

Strassburgból egy-egy nyomtatványunk van az idősebb Joannes HERVAGIUSTÓL, továbbá a skolasztikus, humanista és reformációs kiadványokat egyaránt előállító Johann KNOBLAUCHTÓL (CNOBLOCHUS), a Bécs és Közép-Keleteurópa felé is kapcsolatokkal bíró Hans SCHOTTENTÓL és Wendelin RIHELTÓL, CALVIN, SLEIDAN, Johann STURM és M. BUCER kiadójától.⁸⁴ A nürnbergiek közül az ekkoriban már lehanyatlott híres KOBERGER-család egyik tagja, Johann KOBERGER szerepel és a flandriai származású neves hangjegy-nyomtató, Johann von BERG (Joannes MONTANUS); ugyaninnen van nyomtatványunk a tudományos képzettségű, szabadságáról híres Johann PETREIUSTÓL is.⁸⁵ Kölnből Peter QUENTEL, Eucharius CERVICORIUS (eredetileg HITZHORN) és a katolikus egyház harcos nyomdásza, egyben író és fordító, Jaspas von GENNEP van képviselve.⁸⁶ Frankfurt am Mainnak két tipográfusa mutatható ki: Peter BREUBACH, a reformációt lelkesen szolgáló nyomdász és Cristoph EGENOLPHIUS a híres betűöntő, MELANCHTHON barátja, a legműveltebb tudós tipográfusok egyike.⁸⁷ Wittenbergből szerepel Hans LUFT, a lutheri mozgalom főnyomdásza, a 100 000 példányos LUTHER-biblia előállítója, s mellette Josef KLUG (CLUG) és Johann KRAFFT (CRATO).⁸⁸ Ingolstadt méltán híres officinájának mestereitől, Peter és Georg APIUSTÓL is van művünk.⁸⁹ Tübingen, Hagenau és Pforzheim nagy humanista nyomdásza a MELANCHTHON korrekortorként foglalkoztató Thomas ANSHELM néhány művel szintén jelen van.⁹⁰ A kimutatható németországi nyomdászok sorát a sokoldalú és gazdag munkásságot folytató Johann SCHÖFFEREL, Mainz jó hírű nyomdászával zárhatjuk.⁹¹

⁸² Vö. BOGENG: *Geschichte der Buchdruckerkunst*. 2. 3—34. l.

⁸³ THIENEMANN: *I. m.* 154. l.

⁸⁴ BENZING: *I. m.* 159., 161., 163. l. BEAULIEUX: *I. m.* 310. l.

⁸⁵ BENZING: *I. m.* 129., 131., 134. l. BEAULIEUX: *I. m.* 309. l.

⁸⁶ BENZING: *I. m.* 87—90. l.

⁸⁷ *Uo.* 51—52. l.

⁸⁸ *Uo.* 182—184. l.

⁸⁹ *Uo.* 81. l.

⁹⁰ *Uo.* 67., 144., 171. l.

⁹¹ *Uo.* 117. l.

Nem kevésbé nagy nevekkal találkozhatunk gyűjteményünkben a svájci városköztársaságok nyomdászainak köréből, különösen Baseltől, a XVI. századi humanista tipográfiának az Alpokon inneni legjelentősebb központjából. Ebből az egy városból nem kevesebb, mint 13 műhely kiadványait tudjuk kimutatni. Főszereplő sok szebbnél szebb, hibátlanságáról közmondásos remekművel a világhírű FROBENIUS-officina, ERASMUS Desiderius és Hans HOLBEIN egykori kedves munkahelye, korszakunkban a reformációval szemben tartózkodó Hieronymus FROBEN vezetése alatt. Mellette s vele szinte dinasztikus érdekközösségben a következő kitűnő mestereket említhetjük: Johann HERWAGENT, Hieronymus FROBEN mostohaapját és üzlettársát; Nicolaus EPISCOPIUST, szintén FROBEN-tokont; a szép és hibátlan klasszikus kiadványok mesterét, Johann OPORINUST, PARACELUS hívét, FROBEN tanítványát; Robert WINTER, OPORINUS sógorát. A FROBEN-tokonságba tartozott, de annak nobiles hagyományait nem mindenben követte az orvosdoktori diplomás Heinrich (Henricus) PETRI; ennek nevét jogosulatlan utánnomásai (kalózkidásai) tették bizonyos fokig hírhedtté. Egy másik kisebb érdekcsoport Andreas CRATANDER körül alakult ki Johann BEBEL és a hibátlan munkájáról híres ARISTOTELES-kiadó Michael ISENGRIN részvételével. Ezeket túl négy egyedülálló nyomdászt kell még említenünk, mint könyvtárunkban művekkel szereplőt: A XV—XVI. század fordulóján működött Nicolaus KESSLERT, Johann WALDERT (WALDERUS), Jacob KÜNDIGET (PARCUS) és a század közepéről Peter PERNÁT, az olasz bevándoroltat.⁹²

A zürichi nyomdászok közül gazdagon van képviselve Christoph FROSCHAUER (FROSTHOVERUS), ZWINGLI és BULLINGER nyomdásza, a bibliakiadványok nagymestere; mellette csak mutatóban a GESSNER-testvérek, Andreas és Hans Jacob.⁹³ Genfből, a kálvinizmus szülővárosából jónéhány nyomtatványunk van az itt emigrációban élő világhírű párizsi filológus-nyomdásztól, Robert ESTIENNE-től (Robertus STEPHANUS), KÁLVIN és Théodore de BÈZE munkatársától. Említhető még ugyaninnen Johann CRISPINUS.⁹⁴

Aránylag kevés nyomdászt tudunk kimutatni az olasz városokból. Öröndetes tény, hogy Velence officinái közül igen tekintélyes számú kiadvánnyal szerepel a nagyszerű MANUZIO-üzem, mégpedig három különböző korszakával: a nagy Aldo idején készült művekkel (1515 előtt), Andrea TORRESANO kiadványaival (1529-ig) s végül az ifjú Aldus-fi Paolo MANUZIO produkcióival.⁹⁵ Csak jelentéktelen nyoma van egy másik velencei nyomdász, Michael SCOTO (SCOTUS) működésének.⁹⁶ A többiek homályban maradnak. Rómának két tipográfusáról szerzünk tudomást a könyvanyagból: a zenei művek nyomtatásával s héber és etióp kiadványokkal kitűnt Antonio BLADORÓL, valamint Giovanni Maria VIOTTIRÓL. Felbukkan egy genuai nyomdász is Pietro Paolo PORRO személyében.⁹⁷

A francia városok neves mesterei sorából csak hatról tesz említést inventáriumunk: Sébastien GRIPHE (GRYPHIUS) és Mathias BONHOMME lyoni tipográfusról,⁹⁸ valamint Párizs nagy tudós-nyomdászáról, a genfi vonatkozásban már említett európai hírű Robert ESTIENNE-ről (STEPHANUS), továbbá Simone de COLINES (COLINAEUS), Josse BADE (Jodocus BADIUS Ascensius) és Charlotte GUILLARDRÓL, szintén jónévű párizsi tipográfusokról.⁹⁹

⁹² Uo. 22—29. l. Basel jelentőségéről egy kitűnő, széles történeti távlatokba állított új feldolgozásunk is van; programja és módszere nemcsak nyomdatörténet, hanem igen helyesen tudománytörténet is. LUCHSINGER, Friedrich: *Der Basler Buchdruck als Vermittler italienischen Geistes (1470—1529)*. Basel, 1953. ERASMUS és FROBENIUS együttműködéséről világhírű monográfia: HUIZINGA, J.: *Erasmus*. Basel, [1928]. 181—192. l.

⁹³ BENZING: *I. m.* 191, 193. l.

⁹⁴ RENOARD: *Annales de l'imprimerie des Estienne*. 283—373. l. CRISPINUSRÓL *LGB* I. k. 381. l.

⁹⁵ ASCARELLI: *I. m.* 158—162. l.

⁹⁶ Uo. 180. l.

⁹⁷ Uo. 70. l.

⁹⁸ BEAULIEUX: *I. m.* 310—311. l.

⁹⁹ Uo. 312. l.

Németalföldnek csak egy műhelyét fedi fel a könyvjegyzék, az antwerpeni Joannes STEELSIUS-félel.¹⁰⁰ A közép-keleteurópai nyomdász mesterek nevééről egyáltalán nem közöl adatokat az inventárium.

c) Gyűjteményünk nyomdászati provenienciájára irányuló vizsgálatainkat az impresszumok időadatainak elemzése teszi teljessé. Itt azt a módszert alkalmazzuk, hogy az egyes művek megjelenési évszámait — a korlátolt pontosság elve alapján — csak mint évtized-adatokat értékeljük, s állítjuk számoszlopokba. Számadataink mindenekelőtt azt mutatják meg, hogy a könyvtár a maga korában szorosan vett modern könyvtár volt: a gyűjtő minden igyekezetét elsősorban a saját korában megjelent kiadványok megszerzésére fordította, s aránylag csekély érdeklődést mutatott a korát megelőző nyomdatermékek iránt. Azaz a DERNSCHWAM-gyűjtemény ma mint tipikus antikva-könyvtár jelenik meg; az ősnymotatvány-anyag benne egészen jelentéktelen tényező.¹⁰¹ Másik eredményünk: egy kifejező számsor, amely módot ad a könyvtár gyarapodási ütemét szemléltető grafikon megrajzolására. E szerint a XVI. század első évtizedétől ötödik évtizedéig (1540-ig) állandó, egyre fokozódó állománynövekedést lehet megfigyelni; a hatodik évtizedben (1550-től) megkezdődik a visszaesés, s ez a hetedik évtizedben (az 1560-as években) eléri az első évtized színvonalát. Íme a vázlatos táblázat:

Sorszám	Az előállító ország	Ősnyomtatvány	1500	1510	1520	1530	1540	1550	1560	Év nélkül	Összesen
			é v t i z e d								
1.	Németország	2	5	29	35	105	91	54	15	14	350
2.	Svájc	—	1	4	38	88	96	75	7	19	328
3.	Itália	17	34	47	25	5	18	17	1	9	173
4.	Franciaország	3	2	19	6	16	71	38	3	3	161
5.	Ausztria	1	—	8	6	3	2	7	1	3	31
6.	Németalföld	—	—	—	—	6	3	3	2	—	14
7.	Lengyelország	—	1	3	—	1	1	—	—	—	6
8.	Csehország és Szilézia	—	—	—	—	—	3	—	—	—	3
9.	Magyarország	—	—	—	—	—	2	—	—	—	2
10.	Bizonytalan	—	1	2	5	7	11	32	18	18	94
Összesen		23	44	112	115	231	298	226	47	66	1162

¹⁰⁰ Uo. 310. l. és LGB 3. k. 328. l.

¹⁰¹ A gyűjteményben előforduló 23 incunabulumot a leginkább közkeletű ősnymotatvány jegyzékekben előforduló sorszámaik szerint az alábbiakban közlöm: 1. H 151. — BMC II. 421. l. 2. H 1282. — C 5671. — GW 2268. 3. H 1287. — BMC VI. 773. l. 4. HC (+ Add) R 1639. — GW 2324. 5. H 2250. — GW 3181. 6. H 2421. — GW 3340. 7. H 4371. 8. H 4813. — BMC V. 453. l. 9. H 5451. 10—12. 6241. — BMC V. 358—359. l. — 13. H 6707. — GW 4445. 14. H 7059. — BMC V. 486. l. 15. H 7274. 16. H 7412. 17. H 10 030. 18. H 11 938. 19. H 11 946. 20. H 12 380. — BMC V. 477. l. 21. H 13 218. — BMC V. 559. l. 22. H 13 896. — BMC V. 438. l. 23. GW 8348.

További részletszámításokkal ezek az adatok a városokra, sőt a nyomdászokra kiterjedően is felbonthatók. S ezen a ponton kerülünk abba a helyzetbe, hogy a provenienciákra vonatkozó összes adatainkat egy összesített statisztikai táblázatba foglalhatjuk.

Sorszám	A z e l ő á l l í t ó			Ösnyom- tatvány	1500.	1510.	1520.	1530.	1540.	1550.	1560.	Év nélkü	Összesen	
	ország	város	nyomdász		é v t i z e d									
46.	S v á j c	Basel	<i>Bebelius</i>					2				1	3	
47.		„	<i>Cratander</i>			1	10	6					17	
48.		„	<i>Episcopus</i>							1			1	
49.		„	<i>Frobenius</i>			2	17	28	26	3			76	
50.		„	<i>Hervagius</i>					17	8	5			30	
51.		„	<i>Isengrenius</i>					2	6	3		1	12	
52.		„	<i>Kesler</i>		1								1	
53.		„	<i>Oporinus</i>						15	15		1	31	
54.		„	<i>Parcus</i>							1			1	
55.		„	<i>Perna</i>								1		1	
56.		„	<i>H. Petri</i>				2	6	7	11	1		27	
57.		„	<i>Wallerus</i>					1					1	
58.		„	<i>Winter</i>						2				2	
59.		„	<i>Hervagius & Oporinus</i>							2			2	
60.		„	<i>Hervagius & Frobenius</i>					1					1	
61.		„	—			1	8	17	10	9	1	7	53	
62.		Bern	—						2	2		1	5	
63.		Genf	<i>Crispinus</i>							1			1	
64.		„	<i>R. Stephanus</i>					2	1	10			13	
65.		„	—						1	3			4	
66.		Zürich	<i>Frothoverus</i>					2	6	3	2	3	16	
67.		„	<i>Gesnerus</i>										1	
68.		„	—				1	4	12	5	2	5	29	
Összesen					1	4	38	88	96	75	7	19	328	
69.	I t á l i a	Bologna	—	1	4	1							6	
70.		Capo d'Italia	—							1			1	
71.		Firenze	<i>Porro</i>		1		1		1	2			5	
72.		Genua	—			1							1	
73.		Milano	—	1	3	1		1					6	
74.		Ostrona	—			1							1	
75.		Parma	—			1							1	
76.		Róma	<i>Bladus</i>						1				2	
77.		„	<i>Viotti</i>							1			1	
78.		„	—	1		1	2		2	1			7	
79.		Toscolano	—				1						1	
80.		Venezia	<i>Aldus</i>	1	9	11	11	1	2	2		3	40	
81.		„	<i>Scotus</i>			1							1	
82.		„	—	12	17	29	10	3	12	9	1	6	99	
83.		Vicenza	—	1									1	
Összesen				17	34	47	25	5	18	17	1	9	173	
84.	Franciaország	Párizs	<i>Ascensius</i>			1		1					2	
85.		„	<i>Colinaeus</i>				1		1				2	
86.		„	<i>Guillard</i>						9				9	
87.		„	<i>R. Stephanus</i>					2	4	1			7	
88.		„	—		1	13	4	7	15	10	1	2	53	
89.		Lyon	<i>Bonhomme</i>							2			2	
90.		„	<i>Griphius</i>			1			3	1	2		7	
91.		„	—	3	1	4	1	6	39	24		1	79	
Összesen				3	2	19	6	16	71	38	3	3	161	

Sorszám	A z e l ő á l l í t ó		Öszo- m- tatvány	1500.	1510.	1520.	1530.	1540.	1550.	1560.	Év nélkül	Összesen	
	ország	város		nyomdász	é v t i z e d								
1.	N é m e r o p t a z s á r s	Augsburg	—				7		1		1	9	
2.		Brixen	—		1							1	
3.		Colmar	—						1			1	
4.		Dillingen	—							2		2	
5.		Frankfurt a. M.	<i>Breubach</i>							2		2	
6.		„	<i>Egenolphius</i>					1				1	
7.		„	—								2	34	
8.		Freiburg i. B.	—					1	1	1		3	
9.		Hagenau	<i>Anshelmus</i>									1	
10.		„	—			4	4	1				9	
11.		Ingolstadt ...	<i>Apius</i>					1				1	
12.		„	—					3	3	6	6	18	
13.		Isny	—						7			7	
14.		Konstanz	—			1			2			3	
15.		Köln	<i>Cervicornus</i>					1	1			2	
16.		„	<i>Gennep</i>							1		1	
17.		„	<i>Quentel</i>					2	1			3	
18.		„	—		1	2	4	15	4	4	2	2	
19.		Leipzig	—			1		3	2	2	1	9	
20.		Magdeburg ..	—						2	3		6	
21.		Mainz	<i>Schöffner</i>				1					1	
22.		„	—				1	3	2	1		7	
23.		Marburg	—					4				4	
24.		Mutzschen ..	—	1								1	
25.		Nürnberg	<i>Koberger</i>			1						1	
26.		„	<i>Montanus</i>							1		1	
27.		„	<i>Petreius</i>					2	2	1		5	
28.		„	—	1		2	9	13	26	4		5	
29.		Oppenheim	<i>Köbel</i>			1						1	
30.		„	—			1						1	
31.		Pforzheim ...	<i>Anshelmus</i>		2							2	
32.		Solingen	—					3				3	
33.		Strassburg ...	<i>Hervagius</i>				1					1	
34.		„	<i>Knoblauch</i>				1					1	
35.		„	<i>Rihelius</i>							1		1	
36.		„	<i>Schotten</i>						1			1	
37.		„	—		1	12	11	27	8	2		2	
38.		Steckelberg ..	—			1						1	
39.		Tübingen	<i>Anshelmus</i>			1						1	
40.		„	—			2	1	3		1	3	1	
41.		Wittenberg ..	<i>Clug</i>							1		1	
42.		„	<i>Krafft</i>							1		1	
43.		„	<i>Lufft</i>							2		2	
44.		„	—				2	6	16	5	1	30	
45.		Würzburg ...	—						1			1	
Összesen				2	5	29	35	105	91	54	15	14	350

Sorszám	A z e l ő á l l í t ó			Ösnyom- tatvány	1500.	1510.	1520.	1530.	1540.	1550.	1560.	Év nélkü l	Összesen	
	ország	város	nyomdász		é v t i z e d									
92.	Ausztr- ia	Wien	—	1		8	6	3	2	7	1	3	31	
93.	Németalföld	Antwerpen ...	<i>Steelsius</i>					1		1			2	
94.		„ ...	—					4		2	1		7	
95.		„ ...	—					1	2		1		4	
96.		Löwen	—						1				1	
Összesen								6	3	3	2		14	
97.	Len- gyel- orsz.	Krakkó	—		1	3		1	1				6	
98.	Cseh orsz.	Prága	—						2				2	
99.	Észl- siaz	Breslau	—						1				1	
Összesen									3				3	
100.	Magyar- ország	Brassó	—						1				1	
101.		Újsziget	—							1			1	
Összesen									2				2	

3. A DERNSCHWAM-könyvtár ismertetésének utolsó programpontja: a könyvvállomány minőségi vizsgálata. Itt módszertanilag eléggé ki nem taposott útra lépünk. Az ezernél több kiadványból álló gyűjtemény irodalmi-tudományos jelentőségét egy vázlatos ismeretetés keretében nyilván nem lehet maradéktalanul felmérni, mégis elkerülhetetlenül számot kell adni az egész gyűjtemény belső tartalmi értékéről. Úgy véljük, ez nem mehet végbe másként, mint sokoldalú tudománytörténeti megfontolás alapján végzendő szelekcióval. Erre teszünk kísérletet az alábbiakban.

A kiindulásnál azonban itt is a számok segítségéhez kell folyamodnunk. El kell végeznünk a következő háromrendbeli számítást: *a)* milyen nyelvű kiadványok, hány százalékban szerepelnek a könyvtár anyagában? *b)* mekkora hányadát alkotják a könyvvállománynak az ókori, a középkori és a reneszánsz kori alkotások? *c)* hogyan aránylanak egymáshoz az egyetemeken tanított fő tudománycsoportok (a szabadművészetek, a jogi, az orvosi és a hittudomány) körébe vágó kiadványok?

a) Az első számítás igen jellemző, semmiképpen sem meglepő eredményt mutat. Kiderül, hogy könyvgyűjteményünkben négy nyelvnek van fontos szerepe: a latinnak és a görögnek, a németnek és az olasznak, mégpedig a latin-görögnek, együttesen 88%, a másik kettőnek 9% és 2.5%-os arányban. Ezekon kívül egészen jelentéktelen hányadban (összesen 0,5%) előfordul még néhány magyar, egy cseh és egy szír nyelvű kiadvány. Ez a százalékarány nyelvi oldalról a humanista könyvtár egyik tipikus jellemvonását szemlélteti. Mert biztosra vehető az, hogy itt nem DERNSCHWAM Jánosnak a német vagy az olasz nyelvű művek iránti csekélyebb érdeklődése nyilvánul meg (ezt legfeljebb magyar és cseh viszonylagban lehet megállapítani), hanem a középkori és a humanista műveltség uralkodó jellege fejeződik ki: az élő és a holt, a vulgáris és a klasszikus latinság, az egyház, illetve a *bonae litterae* arisztokratikus szellemi közösségének nemzetek feletti nyelve s vele együtt, bár igen alárendelten a görög. De tipikus jelenség az olasz, német, magyar nyelvű kiadványok szereplése is: jelzi, hogy a kozmopolitiz

mus programjával fellépő humanizmus Itáliában megmutatta olasz öntudatát, kezdettől fogva népi-nemzeti törekvések hordozására és kifejezésére irányuló hivatását; az Alpoktól északra eső országokban pedig — keresván a latin nyelvhez vezető legcélszerűbb, legjobb utat — akaratlanul is felfedezte a szerény eszközül szolgáló „barbár” nemzeti nyelveket, s ezek immár többé-kevésbé beléptek az irodalmat hordozó nyelvek sorába.¹⁰² A *vulgus profanum* betört a műveltek céhének, a *res publica litterarum*-nak a falai közé.

b) Egészen szabályszerű az a kép is, amely a művelődéstörténet három nagy korszakában létrejött irodalmi-tudományos alkotások arányszámait tárja fel. Eszerint a reneszánsz kori művek 66.5%-át teszik a könyvvállománynak, az antik világ írásai 21.2%-át, a középkor szellemi termékei pedig 12.3%-át. Mit mutatnak ezek a számok? Elsősorban azt, hogy a DERNSCHWAM-könyvtár állományának túlnyomó többsége $21.2 + 66.5 = 88.7\%$ a tulajdonos reneszánsz-humanista műveltségeszményének felel meg; a 12.3%-os középkori eredetű anyag viszont arra mutat, hogy a humanista műveltség feudális-középkori keretéből nőtt ki. Tudott dolog, hogy a reneszánsz és a humanizmus polgári műveltség volt, amely a városokban alakult új tökéletes termelési mód talajából sarjadt ki, de korai polgári műveltség, amely minden oldalról feudális társadalmi környezetbe volt beágyazva. Ez a korai polgári kultúra tulajdonképpen még a feudális város érdekeit és nézeteit fejezte ki. Annyit jelent ez, hogy az új intellektualizmus lett legyen bár az antik kultúrának bármilyen lelkes rajongója és propagátora, állhatott ugyan döntő ellentétben a középkor tudományos felfogásával, megvethette, lenézhetette a skolasztikus logikát, fizikát, metafizikát és etikát, tekinthette mindazt barbár és értelmetlen szószátyárkodásnak, „szofizmus”-nak, — az őt körülvevő feudális társadalomban elfoglalt helyénél fogva mégsem tudott teljesen szakítani a középkor egyházi-feudális kultúrájával. Nem merte nyíltan kimondani, hogy a tudományt a vallás trónjára akarja ültetni. Nem tehette ezt, mert hiszen az új kultúrát nem az antik hatás hozta létre, hanem a kor aktuális társadalmi szükségletei. A humanizmus tehát egyfelől nem lehetett kizárólagos követője, utánzója, másolója az antik hagyományoknak, másfelől — bármily messze távolodott is el a keresztény filozófiai és erkölcsi felfogástól, — nem szakíthatott teljesen a középkori kultúrával, mert benne élt abban.¹⁰³

A humanista kultúra nem nélkülözhetette a középkor könyveit. Rá volt utalva ezekre először is azért, mivel a XVI. századi Európában még javában folyt a műveltségváltás, a középkor és az újkor egymást szinte áthatva, egyszerre élt még, s ebben a tomboló világnézeti-tudományos harcban, különösen a német egyetemi forradalomban egyik fél sem nélkülözhetette polemikus fegyvertárából a másik irodalmi termékét.¹⁰⁴ Másodszor: nem lehetett mindenestől elvetni a középkori tudományosságot azért sem, mivel tulajdonképpen az is az antik világ hagyatékán alapult, és gazdag klasszikus műveltségi anyag megőrzője, továbbszármaztatója volt, csakúgy mint az arab kultúra. A reneszánsz humanizmus sajátos érdeme nem is annyira az ókori kultúrájuk felfedezésében áll, bár ezen a téren is sokat tett, hanem az antik világ irányában elfoglalt értékelő álláspontjában: abban, hogy a görög-latin írásművek tartalmát nemcsak világnézeti szempontból vizsgálta, mint a középkor tette, hanem minden oldalról; vagyis a tudománynak és irodalomnak az antik kultúrához való viszonyát, amely a középkorban megmerevedett, újra fejlődésképpé tette.¹⁰⁵ Harmadszor: a kapitalista pénzgazdálkodás

¹⁰² A latin nyelvűségről BURCKHARDT: *I. m.* 139—152. l. Az olasz népies humanizmusról KARDOS: *I. m.* 16—25. l. A nemzeti nyelvek felfedezéséről TURÓCZI-TROSTLER *I. m.* 8—9., 27—30. l., A nemzeti eszme szerepéről a humanizmusban EPSTEJN, A. D.: *A reneszánsz korának világnézete és kultúrája*. Irodalomtud. Ért. III. (1953). 116—119. l.

¹⁰³ Minderről EPSTEJN: *I. m.* 115., 121—122., 130. l.

¹⁰⁴ PAULSEN: *I. m.* 59., 69—74. l.

¹⁰⁵ BURDACH, Konrad: *Reformation, Renaissance, Humanismus*. Aufl. Berlin—Leipzig, 1926. 130—131. l.

léggörében nevelkedett polgári humanizmus semmi esetre sem mondhatott le arról, hogy a középkor könyvkultúrájában rejlő pozitív tudást felül ne vizsgálja, s azt, ami belőle hasznos, értékesíthető, ne tőkésítse.¹⁰⁶ A dolgokhoz való ilyen viszonyulás magyarázza meg azt, hogy éppen a reneszánsz korában ment végbe a középkor kéziratos könyveinek magányukból való kiragadása; különös módon éppen a humanizmus változtatta nyomtatott könyvekké nemcsak az ókor, hanem az arab és a keresztény középkor szellemi hagyatékát is. Végül negyedszer vegyük tekintetbe azt is, ami talán leginkább jellemző a humanistáknak a középkor kultúrája iránti toleranciájára, az Alpoktól északra fekvő területeken az ún. biblikus humanizmus kialakulását. A *humanitas Erasmiána*, mint a tudományos gondolkodást megújító olasz kritikai szellem kiteljesítője, a humanisták eredeti programját megőrvítve vallotta, hogy nemcsak az antik-klasszikus, hanem a keresztény embereszményt is fel kell fedezni, s e felfedezésben szintén a forrásokig kell visszamenni. Az „*ad fontes!*” jelszó Északon már nemcsak a görög-latin emlékek feltárását tette a humanisták kötelességévé, hanem a kereszténység ősforrásainak, az egyházatyák írásainak a különösképpen a bibliának a filológiai vizsgálatát és sajtó alá rendezését is. Végös fokón ugyan a humanizmus elvben elhatárolta magát a középkori tudományosságot képviselő teológiától, s éppen ERASMUS és REUCHLIN által deklarálta, hogy a *bonae litterae* és a teológia egymástól független értékrendszerek, — a literatura és a biblicizmus mégis a legszorosabb kapcsolatba került egymással.¹⁰⁷ Ez a helyzet, a reneszánsz műveltség antik és középkori talajban való gyökerezése fejeződik ki a DERNSCHWAM-könyvtár középkori könyvanyagának az arányában!

c) Ami a könyvtár szaktudományi megoszlását feltáró harmadik számításunkat illeti, erre nézve — a legközkeletűbb humanista tudományrendszerezést, a Conrad GESNER-féle kategóriákat követve¹⁰⁸, — a következő számadatokkal szolgálhatunk.

1. Az ún. *lényeges mesterségek és tudományok* (artes et scientiae substantiales) csoportjába tartozó a) keresztény hittudomány (theologia Christiana) részesedése a DERNSCHWAM-gyűjteményben 34% volt, b) a különböző filozófiáké (philosophia naturalis, prima philosophia sive metaphysica, philosophia genitilium, philosophia moralis, philosophia oeconomica) és a politikáé (res politica id est civilis ac militaris) együttvéve 3.7%, c) az orvostudományé (res medica) 9.3%, d) a jogtudományé (iurisprudentia) ismét 3.7%.

2. Az *előkészítő mesterek és tudományok* (artes et scientiae praeparantes) csoportjában pedig a) a beszéd művészetére (sermonicales) és a számok világára (mathematica) oktató ún. *szükséges tudományok* (necessaria), azaz tulajdonképpen a hét szabadművészet (septem artes liberales) könyvanyaga összesen 30%-os hányadban volt jelen, b) az ún. *díszítő tudományok* (orantes) körébe sorolt történelem (historia), földrajz (geographia), műszaki mesterségek (diversae artes mechanicae) és a jóslás-varázslat (divinatio, magia) kiadványanyaga pedig 19.3%-ban

A könyvtár állományának ehhez a megoszláshoz a következő magyarázó megjegyzéseket fűzhetjük.

A legfeltűnőbb tény kétségtelenül a *sacrae litterae* könyveinek főtenyezőként szereplése. Ennek oka nem azonos azzal, amit a humanizmusnak a középkor tudományosságához való viszonyáról fentebb elmondottunk. Ez a hatalmas könyvtömeg (mintegy 400 kiadvány) zömében nem a skolasztika és a misztika, de még nem is az antik keresztény teológia anyagából ke-

¹⁰⁶ EPSTEIN: I. m. 120. l.

¹⁰⁷ HUIZINGA: I. m. 132—133., 203—204. l. TRENCSENYI-WALDAFFEL Imre: *Erasmus és magyar barátai*. Bp. 1941. 15—17., 29., 36. l. A „devotio moderna” irányzatáról és ERASMUSRÓL KARDOS: I. m. 33—35. l. THIENEMANN: I. m. 157. l.

¹⁰⁸ GULYÁS PÁL: *A bibliográfia kézikönyve*. Bevezetés a könyvészetbe. I. k. A leíró és rendszerező bibliográfia, Bp. 1941. 245—246. l. GESNER értékeléséről TURÓCZI-TROSTLER: I. m. 78. l.

rült ki, hanem a katolikummal szembenálló frontot képviselte, ti. a reformációt. Felvetődhetik a kérdés: természetes-e, hogy a könyvtár anyagának túlnyomó többsége a reformáció világnézetét képviseli? Úgy véljük, igen, minthogy DERNSCHWAM a humanista ember természetes érdeklődésével fordult a reformáció minden áramlata felé. Természetesnek mondhatjuk ezt az érdeklődést, mivel a reformációnak két alaptétele — világnézeti vélemény szabadság és egyházi decentralizáció — régi humanista programot volt hivatva megvalósítani. DERNSCHWAM tehát mint humanista szükségképpen magáénak érezhette ezeket a reformációban kifejeződött elveket, bár a lutheri irányzat nem volt mentes az evangéliumi misztika elemeitől.¹⁰⁹ E mellett okvetlen erősítette DERNSCHWAM érdeklődését a reformáció iránt egy másik körülmény is: az a nyilvánvalóan felismert tény, hogy a reformáció is, mint a humanizmus, lényegében a városi polgárság antifeudális érdekeit fejezte ki, mégpedig nemcsak kálvini és zwingliánus irányzatában, hanem a lutheriben is. Ahogyan MELACHTHON, Ulrich von HUTTEN és társaik teljesen harmonikusnak érezték a *pietas*-t és a *sapientia*-t,¹¹⁰ ugyanúgy, sőt még teljesebb egységben foglalta össze DERNSCHWAM könyvtára a kereszténység minden felekezetének irodalmi termését a humanitas közkinccsé vált tudásanyagával.

A hét szabad művészet irodalmi anyagának tekintélyes arányszáma is szükségessé teszi egy kérdés felvetését: megtartott-e valamit a humanizmus a *septem artes liberales* antik-középkori eredetű ismeretkánónából? Válaszunk a következő: igen, a humanizmus megtartotta az artes formai kereteit, de teljesen új tartalommal töltötte meg azokat. Így jelentkezhettek a *trivium* régi keretei között az új literatura (az ünnepi beszéd, az elegáns levél, az újlatin poézis),¹¹¹ továbbá az antik örökséget az új kornak közvetítő „modern” szakismeret, a szövegeket tartalmilag, nyelviileg, stilisztikailag tanulmányozó klasszika-filológia, a humanizmus vezértudománya is.¹¹² Még szembetűnőbb volt az új tartalom a *quadrivium* keretei között. Itt jutott kifejeződésre az új ember- és társadalomszemlélettel párhuzamosan kibontakozó reneszánsz természetszemlélet is. Ismeretes, hogy a városi pénzgazdálkodásból született polgári hatalmi akarát a természet erőinek fokozott kihasználására törekedett, s ennek útját a természet megismerésében kereste (*scientia est potestas*). S ez a társadalmi szükséglet új, a középkorritól lényegesen eltérő természetvizsgálat kiindulópontja lett. A *quadrivium* régi, merőben spekulatív erudíciója nem volt többé kielégítő, új gondolkodási formákra és módszerekre volt szükség: kutatásra, kísérletre. A *scientia experimentalis*-ban új jelentőséget nyert a matematika. Ennek a középkorban elért eredményei tették lehetővé a mechanikai törvények felismerését s általuk a polgári naturalisztikus világkép megszerkesztését, illetőleg az élethatalmat jelentő technika kialakítását.¹¹³ Érthető tehát, hogy a *quadrivium* szekularizált és kibővült matematikai tudománycsoportja csakúgy mint a belőle kiszakadt és önállósult *artes mechanices* (építészeti, hajózási, bányászati és haditechnika) az új világrend úttörőinek, a humanistáknak körében kitűnő aktualitást nyert, s kifejeződött a DERNSCHWAM-könyvtár állományában is.

A könyvtár anyagának szakonkénti megoszlásához fűzött fenti felvilágosításaink csakúgy, mint az állomány nyelvi és korbeli arányaival kapcsolatos, például kiragadott, nagyon is hézagos megjegyzéseink mintegy tudománytörténeti prológusként szolgálnak a könyvgyűjtemény felett tartandó részletes szemlénkhez. Célunk az volt, hogy a humanizmust, amelyben a

¹⁰⁹ LORTZ, Joseph: *Die Reformation in Deutschland*. Freiburg i. Br. 1941. I. k. 297—304. I., 2. k. 53—54. I. PAULSEN: *I. m.* 196—197. I. LUTHER és ERASMUS vitájáról HUIZINGA: *I. m.* 192—202. I.

¹¹⁰ LORTZ: *I. m.* I. k. 67. I. PAULSEN: *I. m.* 198—208. I.

¹¹¹ BURCKHARDT: *I. m.* 128—134., 143—152. I.

¹¹² HORVÁTH JÁNOS: *I. m.* 7. I. TRENCSENYI-WALDAPFEL: *I. m.* 15—17. I.

¹¹³ BURCKHARDT: *I. m.* 160—166. I. — EPSTEIN: *I. m.* 120—121. I. Az újabb tudománytörténeti irodalomból ld. még: PERRIN, Fernand: *Histoire des sciences*. Essai sur l'évolution des connaissances scientifiques. Paris, 1956. 67—101. I., valamint STÖRIG, Hans Joachim: *Kleine Weltgeschichte der Wissenschaft*. Stuttgart, 1957. 209—275. I.

leszűkített közkeletű értelmezés a reneszánsz-mozgalomnak csupán nyelvi-stilisztikai-irodalmi területen való jelentkezését látja, legtágabb jelentése szerint érzékeltessük. Azt akartuk megmutatni, hogy a humanista műveltség voltaképpen átfogja az élet egész területét: a reneszánsz kultúrának teljes eszmei tartalmát jelenti, az egyetemes világképben gyökerező egységes ember-, társadalom- és természetszemléletet.¹¹⁴

Mindezek után kitűzött feladatunkra térhetünk: a DERNSCHWAM-gyűjtemény állományának tartalmi vizsgálatára. Kikeressük és bemutatjuk a tudománytörténetileg jelentős műveket, hogy rajtuk keresztül érzékeltessük a könyvtárnak belső, szellemi értékét. Szemlénket a történelem nagy korszakain, az ókoron, a középkoron és a reneszánszon keresztül tartjuk meg irodalomról és tudományról.

1. A humanizmus eszményképét, az antik kultúrát DERNSCHWAM könyvtára hatalmas arányokban, csaknem teljességében reprezentálja. Az emberben, a társadalomban és a természetben gyökerező nagyszerű szellemi értékek, az irodalom és a tudomány sokoldalúan lenyűgöző gazdagságában lépnek eléink mind a görög, mind a római műveltség alkotásaiban.

a) Legelsősorban a görög társadalom fokozatos tudatra ébredésének kifejező irodalmi műveket kell számba vennünk, a költői műfajoknak abban a sorrendjében, ahogy azok bizonyos törvényszerűséggel követik egymást: elsősorban az epika, majd a líra, végül a dráma teremtését.¹¹⁵ Majd az irodalommal szerves strukturális kapcsolatban megjelenő filozófiát és az ebből kibontakozó szaktudományokat.¹¹⁶

A görög irodalomtörténet első tényét alkotó csodát, HOMEROS eposzait,¹¹⁷ a könyvtárban 4 kiadvány mutatja be: két *Ilias* latin fordításban (Párizs, 1545, ny. n.; Basel, 1549, OPORINUS), egy latin nyelvű *Odyssea* (Basel, 1549, OPORINUS) és egy görög nyelvű antológia az *Iliasszal*, az *Odysseával*, a *Hymnival* és a *Batrachomiomachiával* (Velence, 1524, ALDUS).

Az epika után jelentkező líra mestere, PINDAROS, a „*lyricorum princeps*”¹¹⁸ két kiadásban fordul elő: egy görögben (Velence, 1523, ALDUS) és egy latinban (Basel, 1528, ny. n.).

A dráma képviselői mind jelen vannak. A három tragédiáról: AISCHYLOS görögül (Velence, 1518, ALDUS), SOPHOKLES görögül (uo. é. n. ALDUS) és EURIPIDES 3 kiadvánnyal, mégpedig egy görög és egy latin gyűjteménnyel (Velence, 1503, ALDUS; ill. Bern, 1550, ny. n.) és egy magános tragédiával, ORESZESSzel latinul (Basel, 1551, OPORINUS). Ugyancsak szerepel a vígjátékiró ARISTOPHANES is egy latin kiadással (impr. n.) és egy göröggel (Velence, 1516, ALDUS).¹¹⁹

AESOPUS¹²⁰ a meseíró megvan latinul (Basel, 1534, HERVAGIUS) és magyarul PESTI Gábor fordításában (Bécs, 1536).

A szépirodalom és a történetírás határán álló HERODOTOSnak egy latin (Köln, 1537, Eucharis CERVICORNUS), THUKYDIDESnek¹²¹ egy görög és egy latin kiadása van (Velence, 1502, ALDUS és Köln, 1544, Eucharis CERVICORNUS).

A szó hatalmát felfedező és tanító nagy rétorok, DEMOSTHENES és ISOKRATES¹²² négy, illetőleg két kiadásban találhatók meg. Az előbbinek három görög kiadása közül kettőről nem tudunk számot adni, mert az inventárium hiányzó részében voltak feljegyezve, csak egyről tudjuk biztosan, hogy ALDUS nyomta Velencében. Az utóbbinak is csak egyik kiadását ismerjük (Basel, 1548, OPORINUS).

¹¹⁴ Ugyanezt az álláspontot vallja EPSTEJN: *I. m.* 106. l.

¹¹⁵ Vezetőül e vonatkozásban a *The Oxford classical dictionary*. Edited by M. CARY, J. D. DENNIS-TON etc. Oxford, (1948) c. lexikont használtam. (Rövidítése a következőkben *OCD*.)

¹¹⁶ Szemlémbe e tekintetben az *OCD* mellett részint SARTON, George: *A history of science. Ancient science through the golden age of Greece*. Cambridge, 1952. c. munkájára támaszkodtam, részint PERRIN és STÖRIG id. művére. A bibliográfiai adatokat, amelyeket az inventárium közöl, ennek az ismeretetésnek keretében ellenőrizni nem tartottam szükségesnek. Ez majd az inventárium közzétételével járó forráskritikai feladat lesz.

¹¹⁷ *OCD* 435—437. l.

¹¹⁸ *Uo.* 692—693. l.

¹¹⁹ *Uo.* 14—16., 848—850., 347—350. l.

¹²⁰ *Uo.* 355. l. *Fable* címszó alatt.

¹²¹ SARTON: *I. m.* 304—325. l. STÖRIG: *I. m.* 96—98. l.

¹²² *OCD* 268—269., 460—461. l.

Az első memoáriró XENOPHON¹²³ négyszeresen is fellelhető görögül (Velence, 1525, ALDUS) és latinul (Basel, 1545, ny. n.; két kiad. impr. n.).

Az i. e. VI. században megjelenő görög filozófiát PYTHAGORAS¹²⁴ képviseli egy-egy vegyes gyűjteményes kötetben latinul, görögül (Velence, 1516, ALDUS; Köln, 1536, ny. n.) és HERAKLEITOS két vegyes gyűjteményes kötetben (Velence, é. n., ALDUS; Basel, 1548, OPORINUS).

Az V. század tudományosságából a matematikusok közül abdarai DEMOKRITOS szerepel különböző filozófusok és rétorok gyűjteményében görögül (Velence, é. n. ALDUS). Rajta kívül jelen van a szofista ANTIPHON is görögül (impr. n.).¹²⁵

Az V. századi görög orvostudomány képviselőjének és reformátorának, az ókor leghíresebb orvosának, HIPPOKRATES-nek nevéhez kapcsoltan hatalmas könyvgyűjtemény maradt ránk, az egykori orvosok elmélkedő kedvének és szorgalmának fényes bizonyysága.¹²⁶ Könyvtárunk is hat kiadást őriz ebből az anyagból: két görögöt (Velence, 1526, ALDUS; uo., é. n., ALDUS) és négy latint (Velence, 1514, ny. n.; Strassburg, 1544, ny. n.; Basel, 1546, FROBENIUS; H. é. ny. n.).

A IV. század nagy filozófusa, a tudomány társadalomreformáló mindenhatóságát hirdető PLATON¹²⁷ kétszer van meg görögül (gyűjteményben Velence, é. n., ALDUS; ismeretlen kiad.) és kétszer latinul (Zürich, 1543, FROSTHOVERUS; ismeretlen kiad.).

A görög szaktudományi kutatás megalapítójának, ARISTOTELES-nek¹²⁸ államfilozófiai, etikai és természettudományi (biológiai) munkássága 13 kiadványban táru elénk, mégpedig görögül három editio (impr. n.), a többi latinul (Basel, 1510, ny. n.; Velence, 1516, ALDUS; Velence, 1523, ALDUS; kétszer: Basel, 1534, CRATANDER; gyűjt. Frankfurt, 1550, ny. n.; három esetben impr. n.; Velence, é. n., ALDUS).

Kimutathatók a könyvtár állományában a hellenisztikus kor tudományosságának jeles képviselői is. Mindenekelőtt ARISTOTELES tanítványa, az alexandriai Museion büszksége, eresosi THEOPHRASTOS, a mineralógia, és a botanika atyja,¹²⁹ aki jelentőségének megfelelően tíz kiadvánnyal szerepel; ezek közül 7 görög nyelvű (ismeretlen kiadványok) és csak három latin (gyűjt. Velence, 1516, ALDUS; Basel, 1534, CRATANDER).

Két matematikussal is találkozunk az alexandriai tudósok közül: EUKLEIDESSzel egy gyűjteményes kiadásban (Basel, 1537, HERVAGIUS) és a kísérleti tudomány jeles képviselőjével, ARCHIMEDESSzel (Basel, 1544, HERVAGIUS).¹³⁰

A kései hellenisztikus kor (i. u. I–IV. század) természettudósai közül az alexandriai csillagásztól, Klaudios PTOLEMAIOS-tól,¹³¹ a geocentrikus világkép nagytekinélyű megerősítőjétől 5 kiadványt őriz a könyvtár (Krakkó, 1514, ny. n.; Velence, 1518, ny. n.; gyűjt. Basel, 1533, HERVAGIUS; gyűjt. Basel, 1550, ny. n.; kettő: Basel, 1551, H. PETRI), — STRABONTól¹³² a földrajztudóstól csak egy munkát (Basel, 1557, H. PETRI).

Ugyanebből a korból megtaláljuk a pergamoni GALENUS-t¹³³ is, HIPPOKRATES mellett egészen PARACELSUS fellépéséig a világ legnagyobb orvosi szaktekinélyét műveinek görög (Basel, 1538, CRATANDER; uo. 1538, BEBELIUS; uo. 1538, HERVAGIUS és FROBENIUS; uo. 1538, ISENGRENIUS) és latin kiadásaiival (nyolc kiadv.: Basel, 1549, FROBENIUS; egy ismeretlen kiadv.).

A hellenisztikus társadalomtudományok művelői közül négy történetírót említhetünk: POLYBIOS-t¹³⁴ (gyűjt. Basel, 1537, ny. n.; Lyon, 1548, ny. n.; gör. és lat. kiad. Basel, 1549, HERVAGIUS), DIODOROS SICULUS-t¹³⁵ (Velence, 1518, ny. n.) és PLUTARCHOS-t¹³⁶ (gyűjt. Velence, 1498, ALDUS; gyűjt. Párizs, 1521, COLINAELUS; öt ismeretlen kiadvány). Itt kell említeni a grammatikus és költő KALLIMACHOS-t¹³⁷ is, az

¹²³ SARTON: *I. m.* 455–466. I. STÖRIG: *I. m.* 99. I.

¹²⁴ SARTON: *I. m.* 199–217., 239–241. I. STÖRIG: *I. m.* 68–70. I.

¹²⁵ SARTON: *I. m.* 277., 285–286. I. PERRIN: *I. m.* 21. I. DEMOKRITOS-ról.

¹²⁶ SARTON: *I. m.* 348–383. I. STÖRIG: *I. m.* 91–94. I.

¹²⁷ SARTON: *I. m.* 395–430. I. STÖRIG: *I. m.* 78–79. I. PERRIN: *I. m.* 28–29. I.

¹²⁸ SARTON: *I. m.* 467–500. I. STÖRIG: *I. m.* 85–89. I. PERRIN: *I. m.* 30–31. I.

¹²⁹ SARTON: *I. m.* 547–551. I. STÖRIG: *I. m.* 89–91. I.

¹³⁰ STÖRIG: *I. m.* 104–113. I.

¹³¹ Uo. 117–119. I. PERRIN: *I. m.* 41–42. I.

¹³² STÖRIG: *I. m.* 128. I. PERRIN: *I. m.* 27. I.

¹³³ STÖRIG: *I. m.* 130. I.

¹³⁴ Uo. 131–132. I.

¹³⁵ Uo. 132. I.

¹³⁶ Uo. 132–133. I.

¹³⁷ OCD 157–158. I.

alexandriai Museion könyvtárának vezetőjét, a tudományos bibliográfia megalapítóját (gyűjt. Velence, 1528, ALDUS; ismeretlen kiadv.).

A klasszikus filozófia gondolkodásának utolsó nagy képviselőjét is megemlíthetjük, az itáliai reneszánszban különösen nagyrabecsült PLOTINOS¹³⁸ a III. századból (ismeretlen kiadv.) és két másik újplatonikust: IAMBLIKOS¹³⁹ (gyűjt. Lyon, 1549. ny. n.; ismeretlen kiadv.) és PORPHYRIOS¹⁴⁰ (gyűjt. Lyon, 1549. ny. n.; két ismeretlen kiadv.).

b) Hasonlóképpen gazdag irodalmi, tudományos anyaggal jelenik meg a DERNESCHWAM-gyűjteményben a görögök szellemi hagyatékának első örököse: a római kultúra is.

A köztársaság korának közismert nagy íróművészei szinte egytől egyig kimutathatók a címjegyzékben: PLAUTUS,¹⁴¹ görög komédiák átdolgozója (Velence, 1518, ny. n.), TERENTIUS¹⁴² már önálló drámaíró (Velence, 1515, ny. n.; Lyon, 1546, ny. n.; Velence, 1548, ny. n.), CATO,¹⁴³ az első híres latin prózaíró (görögül gyűjt. Bologna, 1504, ny. n.; Lyon, 1511, ny. n.; Velence, 1517, ALDUS; gyűjt. Basel, 1535, HERVAGIUS), LUCRETIVUS,¹⁴⁴ a latin költészet első nagy alkotója (Bologna, 1511, ny. n.; Lyon, 1546, ny. n.), CATULLUS¹⁴⁵ (gyűjt. Velence, 1520, ny. n.) és CICERO¹⁴⁶ (gyűjt. Bologna, 1501, ny. n.; gyűjt. Velence, 1514, ny. n.; Basel, 1528, CRATANDER; gyűjt. uo. 1544, HERVAGIUS; Lyon, 1548, ny. n.; uo. 1550, GRIPHIVS; uo. 1551, ny. n.), — a görög szellem legnagyobb avatottjai és terjesztői: CAESAR¹⁴⁷ mint emlékiró (Freiburg i. Br. 1538, ny. n.; Velence, 1539, ny. n.; Lyon, 1546, ny. n.; Antwerpen, 1550, ny. n.) és SALLUSTIUS¹⁴⁸ (gyűjt. Velence, 1514, ny. n.; Lyon, 1545, ny. n.).

Az ún. aranykor irodalmáról is teljes képet kapunk. Megvannak a következő remekírók: VERGIILIUS,¹⁴⁹ a latin *Iliás* megteremtője (gyűjt. Velence, 1515, ny. n.; Lyon, 1546, ny. n.), HORATIUS,¹⁵⁰ a sokszínű urbánus poéta (Velence, 1520, ny. n.; Lyon, 1547, ny. n.), TIBULLUS,¹⁵¹ a szerelmes elégiaköltő (gyűjt. Velence, 1520, ny. n.; gyűjt. Lyon, 1546, ny. n.), PROPERTIUS¹⁵² szintén elégiaköltő (gyűjt. Velence, 1520, ny. n.; gyűjt. Velence, é. n. ALDUS), a harmadik nagy elégikus, OVIDIUS¹⁵³ (Velence, 1502, ALDUS; uo. 1507, ny. n.; uo. 1509, ny. n.; uo. 1511, ny. n.; uo. 1514, ny. n.; uo. 1515, ny. n.; két kiadv. uo. 1518, ny. n.; uo. 1520, ny. n.; uo. é. ny. n.; gyűjt. Augsburg, 1537, ny. n.) és LIVIUS,¹⁵⁴ a történetíró (két kiadv. Basel, 1534, FROBENIUS; négy kiadv. Lyon, 1548, ny. n.).

Ugyanígy hiánytalan az ezüstkor írógárdájának képviselője. Szerepelnek: SENECA,¹⁵⁵ a sztoikus filozófus és drámaíró (Velence, 1522, ny. n.; Basel, 1537, HERVAGIUS; Lyon, 1547, ny. n.), LUCANUS,¹⁵⁶ a retorikus eposzköltő (Velence, 1511, ny. n.; Lyon, 1546, ny. n.), JUVENALIS,¹⁵⁷ a nagy szatirikus (Velence, 1512, ny. n.; Lyon, 1547, ny. n.), MATRIALIS,¹⁵⁸ a csípős epigrammaköltő (Velence, 1514, ny. n.; gyűjt. uo. 1514, ny. n.; gyűjt. Basel, 1550, H. PETRI), TACITUS,¹⁵⁹ a kor legnagyobb írója (Basel, 1533, FROBENIUS; Lyon, 1551, ny. n.).

¹³⁸ Uo. 705—706. l. PERRIN: *I. m.* 45. l.

¹³⁹ OCD 447—448. l.

¹⁴⁰ Uo. 719—720. l.

¹⁴¹ Uo. 702—703. l.

¹⁴² Uo. 884—885. l.

¹⁴³ Uo. 173—174. l.

¹⁴⁴ Uo. 516—517. l.

¹⁴⁵ Uo. 175—176. l.

¹⁴⁶ Uo. 191—192. l.

¹⁴⁷ Uo. 153—154. l. STÖRIG: *I. m.* 133. l.

¹⁴⁸ OCD 789—790. l. STÖRIG: *I. m.* 133—134. l.

¹⁴⁹ OCD 949—951. l.

¹⁵⁰ Uo. 438—440. l.

¹⁵¹ Uo. 907—908. l.

¹⁵² Uo. 737. l.

¹⁵³ Uo. 630—632. l.

¹⁵⁴ Uo. 509—510. l. STÖRIG: *I. m.* 134. l.

¹⁵⁵ OCD 826—828. l. PERRIN: *I. m.* 29—30., 39. l.

¹⁵⁶ OCD 514. l.

¹⁵⁷ OCD 474. l.

¹⁵⁸ Uo. 542—534. l.

¹⁵⁹ Uo. 876—878. l. STÖRIG: *I. m.* 134. l.

A hanyatlás korának íróit a következők reprezentálják: QUINTILIANUS,¹⁶⁰ a szónoklattanár, a humanistáknak CÍCERO mellett elsőrangú mintaképe (ismeretlen kiadv.) SUETONIUS,¹⁶¹ a pszichológus történetíró (Bologna, 1506, ny. n.; gyűjt. Basel, 1533, FROBENIUS; Lyon, 1547, ny. n.), id. PLINIUS,¹⁶² a nagy természettudós-enciklopedista (gyűjt. Basel, 1528, CRATANDER; Párizs, 1530, ny. n.; Basel, 1535, HERVAGIUS; Würzburg, 1548, ny. n.; gyűjt. Köln, 1550, ny. n.) és APULIUS¹⁶³ (Velence, 1516, ny. n.; uo. 1521, ALDUS; gyűjt. Basel, 1528, CRATANDER; gyűjt. Zürich, é. ny. n.).

A római tudomány nagyjai közül a következőkre hivatkozhatunk: Marcus Terentius VARRORA,¹⁶⁴ a legnagyobb római polihisztorra, a rómaiak ARISTOTELESÉRE (Bologna, 1504, ny. n.; gyűjt. Basel, 1535, HERVAGIUS), az AUGUSTUS-kori műépítő és mérnök VITRUVIUS Pollióra,¹⁶⁵ pontosan *De architectura* c. művére (gyűjt. Velence, 1497, ny. n.; Nürnberg, 1548, ny. n.), a két VEGETIUS-ra:¹⁶⁶ Flavius Renatusra, a katonai szakíróra (gyűjt. Köln, 1532, ny. n.) és Publiusra, az egyetlen római állatorvosi mű szerzőjére (Basel, 1528, ny. n.), azután a történetíró HERODIANUS-ra¹⁶⁷ (gyűjt. Velence, 1498, ALDUS; gyűjt. Basel, 1533, FROBENIUS), aki a császárok történetét írta meg, továbbá AMMIANUS Marcellinusra,¹⁶⁸ TACITUS folytatójára (Bologna, 1517, ny. n.; Basel, 1533, FROBENIUS) és COLUMMELÁRA,¹⁶⁹ a rómaiak legjelentősebb mezőgazdasági írójára (gyűjt. Basel, 1535, HERVAGIUS; ismeretlen kiadv.).

A másod-harmadrangú tudósok és műveik egész sorát nem említhetjük.

c) Külön kell szólnunk a keresztény ókor irodalmáról, a könyvtárnak szintén nagy bőségben kimutatható anyagáról. Az őskereszténység irodalmi szükséglete — az értékek a társadalomban kialakult új táblája szerint — tudjuk merőben más volt, mint a pogány görög-római világé. Bár a keresztény auctorok pogány iskolázású litterátorok közül regrutálódtak, s az antik szellemi alkotásokból és az új hitből alakították ki a keresztény kultúrát, tőlük nem elégiák, ódák, szatírák maradtak ránk, nem is az ész és tapasztalat ismeretforrásából eredő világi érdekű tudományos írások, hanem a hitet magyarázó és védő vagy áhitatot keltő sajátos új műfajok: homiliák, apológiák, filozófikus levelek, szentírásmagyarázatok és énekszövegek, himnuszok. Az alábbiakban az új világkép szellemi összetevőinek, a *stylus Christianus*-nak és a *doctrina Christiana*-nak legkiemelkedőbb művelőitől származó s a DERNSCHWAM-jegyzékben szereplő alkotásokat vesszük számba.

A sor elején áll ORIGENES,¹⁷⁰ a keresztény hitrendszernek a görög filozófia nyelvére fordítója (két kiadv. Basel, 1536, FROBENIUS), JUSTINUS mártír¹⁷¹ (gyűjt. Basel, 1550, H. PETRI) és KLEMENS ALEXANDRINUS¹⁷² (Firenze, 1550—1551, ny. n.) két apologeta, aztán TERTULLIANUS,¹⁷³ a klasszikus kultúrát kárhóztató hitvitázó (Basel, 1521. FROBENIUS), végül LACTANTIUS,¹⁷⁴ a keresztény CÍCERO, a *Divinae institutiones* szerzője (gyűjt. Basel, 1527, Adamus PETRUS; gyűjt. Velence, 1502, ALDUS).

Utánuk következnek a legkiválóbb görög és latin egyházatyák: BASILIUS Magnus¹⁷⁵ (Basel, 1540, HERVAGIUS), JOANNES Chrysostomos¹⁷⁶ (1—5. k.; Basel, 1521—1522, CRATANDER), GREGORIUS

¹⁶⁰ OCD 753—754. l.

¹⁶¹ Uo. 865—866. l. STÖRIG: *I. m.* 134. l.

¹⁶² STÖRIG: *I. m.* 123. l. PERRIN: *I. m.* 39—40. l.

¹⁶³ OCD 73—74. l.

¹⁶⁴ Uo. 937. l. — STÖRIG: *I. m.* 136. l. PERRIN: *I. m.* 39. l.

¹⁶⁵ OCD 952—953. l.

¹⁶⁶ Ókori lexikon. Szerk. PETZ Vilmos. Bp. 1902—1904. 2. k. 1194. l.

¹⁶⁷ OCD 421. l.

¹⁶⁸ Uo. 43. l.

¹⁶⁹ Uo. 215. l.

¹⁷⁰ Uo. 625—626. l. *Lexikon für Theologie und Kirche*. 2. Aufl. Hsrg. von Michael BUCHBERGER. Freiburg i. B. 1930—1938. 7. k. 776—781. h. (Rövidítése a következőkben: LTK).

¹⁷¹ LTK 5. k. 733. h.

¹⁷² OCD 200. l. LTK 6. k. 34—35. h.

¹⁷³ OCD 886—887. l. LTK 9. k. 1053—1055. h.

¹⁷⁴ OCD 477. l.

¹⁷⁵ LTK 2. k. 26—28. h.

¹⁷⁶ LTK 2. k. 951—955. h.

Nasiansenus¹⁷⁷ (Basel, 1550, HERVAGIUS), HIERONYMUS,¹⁷⁸ a görög, zsidó és latin műveltség nagy egyesítője, a *Vulgata*-fordítás alkotója (összes művek 1—8. k.: Basel, 1536—1537, FROBENIUS; 1—8. k.: Párizs, 1546, CAROLA GUILLARD; gyűjt. Basel, 1545, Rob. WINTER) és Aurelius AUGUSTINUS,¹⁷⁹ a legnagyobb keresztény gondolkodó és író (összes művek 1—10. k.: Basel, 1529, FROBENIUS; egyes művek. Augsburg, 1537, ny. n.; Basel, 1542, FROBENIUS).

A szűkebben vett irodalom művelői közül megtalálhatók: HILARIUS,¹⁸⁰ a legrégebb latin himnusz-költő (Basel, 1535, FROBENIUS), AMBROSIIUS, az egyházi költészet és énekszerzés nagymestere (összes művek, 1—4. k.: Basel, 1538, FROBENIUS; 5. k.: Párizs, 1549, ny. n.), PRUDENTIUS,¹⁸¹ a jeles őskeresztény dalmok (Schlettstadt, 1520, ny. n.) és GREGORIUS Magnus pápa¹⁸² (összes művek: 1—2. k.: Lyon, 1540, ny. n.), a musica sacra legnemesebb középkori anyagának összegyűjtője és végső kialakítója, végül EUSEBIUS,¹⁸³ az első keresztény egyháztörténetíró, a tudós alexandriai hagyományok folytatója (gyűjt. Basel, 1549, H. PETRI; összes művek: Basel, 1542, H. PETRI; gyűjt. uo. 1523, FROBENIUS; Basel, 1544, FROBENIUS).

De még felbukkannak az antik költői és tudományos műfajok utolsó mohikánjai is: CLAUDIUS,¹⁸⁴ STILICHO udvaroncra, panegrizsek, epillionok és egyéb gúnyversek költője (Lyon, 1548, ny. n.), PROKOPIOS,¹⁸⁵ JUSTINIANUS császár korának történetírója (gyűjt. Basel, 1531, HERVAGIUS; gyűjt. Velence, é. n., ALDUS), TRIBONIANUS¹⁸⁶ jogtudós, a JUSTINIANUS császár neve alatt ismert római kódex főszerkesztője (Párizs, 1531, ny. n.; uo. 1536, ny. n.; két kiadv. uo. 1538, ny. n.).

A könyvtárban még számos történeti szerzőre, illetőleg műre lehetne rámutatni, de a kevésbé jelentős darabok felemlítéséről eleve le kell mondanunk.

2. A középkort a modern irodalom- és tudománytörténet mint a „megőrzés és incubatio” nagy korszakát fogja fel.¹⁸⁷ Valóban, Európa mindkét kultúrákörében: mind a bizánci-arab, mind a latin világban kiváltképpen arra irányult a literátorok igyekezete, hogy megmentsék és a késői korok számára fenntartsák az antik szellem örökségét.

a) A germán és arab népvándorlás viharait átvészelt Bizáncnak, amely az antik görög kultúrát anyanyelvén és közvetlen dokumentumokban őrizte meg, a XVI. század közepéig csak kevés középkori alkotása került sajtó alá. Így aztán a DERNSCHWAM-könyvtárban is csak elvétve fordul elő egy-egy kisebb jelentőségű opus, mint pl. Johannes ZONARASnak,¹⁸⁸ a XI—XII. századi szerzetes történetírónak *Epitome historias*-a (Basel, 1557, OPORINUS).

Jóval több emléke mutatható ki a barbárságból kivetkőző és a VIII. századtól kezdve a régi művelt népek (perzsák, görögök) örökébe lépő arab kultúra termésének. Megvan mindenekelőtt az iszlám szentírása és első irodalmi terméke, a könyvvé összeszerkesztett *Korán*¹⁸⁹ (gyűjt. H. ny. n. 1550.). Az Abbaszidák korában kibontakozott, s előbb (VIII—IX. század) Mezopotámiában, majd (X—XI. század) Spanyolországban is felvirágzott kompiláló jellegű, lényegében görög tartalmú tudományosságból¹⁹⁰ különösképpen filozófiai, asztronómiai és orvosi művek keltették fel a nyugati világ figyelmét. Könyvtárunkban a következő, jobbára aristotelianus polihisztorok szerepelnek egy-két munkával: AVICENNA¹⁹¹ filozófiai (impr. n.) AVERROES (gyűjt. Strassburg, 1531, ny. n.), ALBUCASIS (gyűjt. Velence, 1500, ny. n.), MESUA (Lyon, 1548, ny. n.) és ALMANSOR, más néven RHAZES (Velence, 1514, ny. n.; gyűjt. Strassburg, 1531, ny. n.; gyűjt. Basel, 1543, H. PETRI) orvosi művekkel.¹⁹² A csillagászat és asztrológia¹⁹³ művelői

¹⁷⁷ LTK 4. k. 676—679. h.

¹⁷⁸ OCD 427—428. l. LTK 5. k. 13—17. h.

¹⁷⁹ OCD 121. l. LTK 1. k. 827—833. h.

¹⁸⁰ LTK 5. k. 25—27. h.

¹⁸¹ OCD 742. l. LTK 8. k. 531—533. h.

¹⁸² LTK 4. k. 660—661. h.

¹⁸³ OCD 351. l. LTK 3. k. 856—859. h.

¹⁸⁴ OCD 196. l.

¹⁸⁵ Uo. 732—733. l.

¹⁸⁶ STÖRIG: I. m. 141—142. l. OCD 472—473. l. (*Justinian, Jurisprudence* címszók alatt), 923. l.

¹⁸⁷ STÖRIG: I. m. 166. l.

¹⁸⁸ LTK 10. k. 1092—1093. h.

¹⁸⁹ STÖRIG: I. m. 143—144. l.

¹⁹⁰ Uo. 144—149. l.

¹⁹¹ Uo. 148—149., 155—156. l.

¹⁹² Uo. 158—159. l.

¹⁹³ Uo. 152—153. l.

közül előfordul: ALFRAGANUS (gyűjt. Nürnberg, 1537, ny. n.), ALBOHASEN (Velece, 1520, ny. n.; Basel, 1551, H. PETRI), ALBUBATER (Nürnberg, 1540, ny. n.; ismeretlen kiadv.), ALBUMAZAR (Velece, 1515, ny. n.) és ALCABITIUS (Velece, 1512, ny. n.; Lyon, é. ny. n.).

b) A népvándorlás következtében elbarbárosodott, az írásbeliségből kivetkőzött latin kultúrkörben a kora-középkor (650—1100) kulturális tevékenysége a kolostorok falai közé szorult, és az antik műveltségi hagyaték feljegyzésének, magyarázatának, fordításának, egy- szóval megmentésének jegyében folyt.¹⁹⁴

A kolostori műveltség nagyjai közül két nevet emel ki a tudománytörténet: a THEODORIK udvarában élt BOETHIUSÉ¹⁹⁵ és CASSIODORUSÉ¹⁹⁶ mint a középkori enciklopédizmus megalapítóit. Könyvtárunk mindkettő munkásságáról tanúskodik. BOETHIUS összes művei az elveszett jegyzékrészben voltak feljegyezve, CASSIODORUS *Vivariuma* és más két műve azonban ismert (gyűjt. Basel, 1523, FROBENIUS; Augsburg, 1533, ny. n.; gyűjt. Basel, 1549, H. PETRI). Az ugyanilyen jellegű munkásságot folytató spanyol ISIDORUS Hispalensis¹⁹⁷ (Párizs, 1509, ny. n.), az angolszász BEDA Venerabilis¹⁹⁸ (Basel, 1529, H. PETRI; Basel, 1536, ny. n.) és a német HRABANUS MAURUS¹⁹⁹ (Pforzheim, 1503, ny. n.) egy-egy munkáját is felmutathatjuk. Nem hiányoznak a kisebb kompilációk és kivonatok sem, pl. a gót JORDANESnek²⁰⁰ CASSIODORUS nyomán írt gót története (gyűjt. Basel, 1531, HERVAGIUS), PAULUS DIACONUSnak,²⁰¹ a montecassini bencésnek longobárd története (két ismeretlen kiadv.), s megvan az önállóságnak első nyomát mutató EINHARDnak²⁰² (EGINHARDUS) NAGY KÁROLY császár életét és tetteit megörökítő életrajza (Basel, 1532, HERVAGIUS) is.

A félévezredes előkészület után kibontakozó, az írásbeliséget egyre szélesebb körben alkalmazó un. nagyközépkorban (XII—XVI. század) a kultúra kilép a kolostorokból. Előbb Párizsban és Bolognában, majd Nyugat- és Közép-Európában számos teológiai-filozófiai főiskola, egyetem alakul, s ezeken hatalmas arányú ismeretrendszerzés megy végbe. A természet és a társadalom létrendjét akarja a tudományos gondolkodás megállapítani, mégpedig az arisztotelési filozófia segítségével. Kialakul a skolasztikus tudományosság, és ennek eredményeként létrejönnek a tudás egészének rendszerét nyújtó summák.²⁰³

Könyvtárunk erről a folyamatról bizonyos fokig hiányos áttekintést nyújt, amennyiben a nagy skolasztikus gondolatrendszereket kidolgozó művek közül csak ALBERTUS Magnus²⁰⁴ (Oppenheim, 1518, ny. n.; Velece, 1519, ny. n.; Frankfurt a. M. 1531, ny. n.; Strassburg, 1514, ny. n.) és a rendi társadalom falait döngető nominalista Guilelmus OCKHAM²⁰⁵ (Lyon, 1495, ny. n.) munkáit tartalmazza, de pl. AQUINÓI TAMÁSnak egyetlen művét sem. Ez nyilván a humanisták antiskolasztikus felfogásának megnyilvánulása.

Nagy bőségben jelen vannak azonban a skolasztika korának egyes rész tudományok területén híressé vált tudósai, a reneszánsz tudományosságnak mindegy előfutárai; elsősorban említhetjük ezek közül azokat a gondolkodókat, akiknek nevéhez az önálló nyugati matematika és természettudományok születése fűződik, így a német dominikánust, JORDANUS Nemorariust,²⁰⁶ aki elsőnek függetlenítette magát az iszlám befolyástól (Nürnberg, 1533, ny. n.), és a fizikában (statika, mechanika) új eredményeket ért el, aztán a ferences Roger BACONT²⁰⁷ (gyűjt. Bern, 1545, ny. n.), aki az optika terén lépett fel eredeti új ta-

¹⁹⁴ Uo. 166—172. l.

¹⁹⁵ LTK 2. k. 416—418. h.

¹⁹⁶ Uo. 2. k. 785—786. h.

¹⁹⁷ Uo. 5. k. 626—627. h.

¹⁹⁸ Uo. 2. k. 82—83. h.

¹⁹⁹ Uo. 160—161. h.

²⁰⁰ Uo. 5. k. 557. h.

²⁰¹ Uo. 8. k. 45—46. h.

²⁰² Uo. 3. k. 599—600. h.

²⁰³ STÖRIG: I. m. 173—179. l.

²⁰⁴ Uo. 192—193. l. LTK 1. k. 214—217. h. PERRIN: I. m. 81. l.

²⁰⁵ LTK 7. k. 667—670. h.

²⁰⁶ STÖRIG: I. m. 183. l.

²⁰⁷ Uo. 184—189. l. PERRIN: I. m. 81. l.

okkal, továbbá a spanyol ARNOLDUS DE VILLANOVÁ²⁰⁸ (Lyon, 1532, ny. n.), az orvostudomány első reformátorát, a kísérleti és tapasztalati módszer nagy úttörőjét. Végül egy újonnan életrekelő tudományterületnek, a jogtudománynak első képviselőiről is szólni kell: IRNERIUSRÓL,²⁰⁹ a bolognai jogi iskola meg-alapítójáról, a JUSTINIANUS-féle *Corpus Iuris* kommentátoráról (Basel, 1528, FROBENIUS) és ennek tanít-ványáról, GRATIANUSRÓL,²¹⁰ az egyházjog első kodifikátoráról (Párizs, 1518, ny. n.), továbbá BALDUS DE PERUSIORÓL,²¹¹ a postglossatorok egyikéről, a római jog egyik „modernizáló”-járól, a kialakuló városi élet új jogterületeinek művelőjéről (gyűjt. Velence, 1546, ny. n.).

Ezekkel a teljesítményekkel a skolasztikus tudományosság a csúcsra ért. Velük már tulaj-donképpen bontogatni kezdi szárnyait egy új világszemlélet. De egyéb is történik. A XIII—XIV. század fordulóján a hittudományba ágyazott, a társadalmi univerzalizmus alapján álló száraz logikus iratok özönében egyszerre csak megjelennek DANTÉNAK, PETRARCÁNAK ÉS BOCCACCIONAK az okszerűt, az egyénit, a szépet klasszikus formában kifejező írásai, s megkezdődik a humanitás életrekelése.²¹²

3. FRANCIS BACON a reneszánsz irodalmat és tudományosságot „instauratio magna”-nak nevezte. Ma már tudjuk, hogy jóval több volt ennél: hosszú társadalomfejlődés eredménye-képpen létrejött korai polgári kultúra az antik teljesítményeket messze felülmúló eredmények-kel.²¹³ Ez a folyamat először az itáliai városokban jutott érvényre a XIV. század közepétől kezdve; az Alpoktól északra fekvő városok körében csak egy évszázaddal később jelentkezett többé-kevésbé eltérő formák között és más törekvésekkel.²¹⁴ A polgárság új világi műveltségé-nek e két változatát a nyomtatásban objektívalódott tudás tükrében külön-külön fogjuk figyelemmel kísérni.

a) Az itáliai humanizmusnak már első jelentkezése megállapítható PETRARCA (Velence, 1501, ny. n.; Velence, 1546, ALDUS) és BOCCACCIO (Basel, 1532, HERVAGIUS) műveiben.²¹⁵ Az új műveltség fejlő-désének lökést adott még a trecentóban egy bizánci görög nyelv- és irodalomtanárnak, MANUEL CHRYZO-LORASNAK megjelenése (Velence, 1517, ALDUS) Firenzében; *Erotemata* című nyelvtanának és PLATON *Politeia*jának latinra fordításával első propagátora volt a görög kultúrának olasz földön.²¹⁶ Utána más szec-rencsét próbáló görög tudósok is tanítottak és dolgoztak Itáliában. Könyvtárunk különösen Georgius TRAPESUNTIUS²¹⁷ (Párizs, 1520, ny. n.; Velence, 1522, ALDUS; gyűjt. Velence, 1523, ALDUS; Basel, 1524, ny. n.; uo. 1539, H. PETRI; uo. 1542, H. PETRI; uo. 1551, H. PETRI), Theodoros GHAZA²¹⁸ (Velence, 1517 és 1525, ALDUS; gyűjt. Basel, 1556, Lucius & Stella; gyűjt. Zürich, 1556, GESSNER) és Basilius BESSARION²¹⁹ (Velence, 1516, ALDUS) fordítói és interpretátori munkásságának nyomait őrzi. Szorosan együttműkö-dött velük ALDO MANUZIO,²²⁰ a tudós velencei nyomdász, 28 görögbetűs editio princeps kiadója, maga is neves grammatikus, fordító és egy görög nyelvtan írója (Velence, 1515, ALDUS; Basel, 1550, HERVAGIUS). Ennek a görög tudós kolóniának az ösztönzésére keletkezett Firenzében egy neoplatonikus szellemű

²⁰⁸ STÖRIG: *I. m.* 198. l.

²⁰⁹ Uo. 206. l.

²¹⁰ Uo. 205—206. l.

²¹¹ Uo. 206—207. l.

²¹² Uo. 203—205. l. FUETER, Eduard: *Geschichte der neueren Historiographie* München—Berlin, 1911. (*Handbuch der mittelalterlichen und neueren Geschichte*. Hrsg von G. v. BELOW und F. MEINECKE.) 2—9. l.

²¹³ EPSTEIN: *I. m.* 107., 114—116. l. STÖRIG: *I. m.* 208. l.

²¹⁴ KARDOS: *I. m.* 7—53. l. A reneszánsz nemzeti sajátosságairól az egyes országokban ld. még EPS-TEIN: *I. m.* 132—135. l.

²¹⁵ BURCKHARDT: *I. m.* 114. l. KARDOS: *I. m.* 16—18. l. STÖRIG: *I. m.* 204—205. l.

²¹⁶ BURCKHARDT: *I. m.* 111. l. STÖRIG: *I. m.* 263. l. FIRMIN-DIDOT, Ambroise: *Alde Manuce et l'hellénisme à Venise*. 1875. 20—22. l.

²¹⁷ BURCKHARDT: *I. m.* 111. l. FIRMIN-DIDOT: *I. m.* 24—25. l.

²¹⁸ BURCKHARDT: *I. m.* 111. l. FIRMIN-DIDOT: *I. m.* 24—25. l.

²¹⁹ BURCKHARDT: *I. m.* 111. l. FIRMIN-DIDOT: *I. m.* 26. l.

²²⁰ FIRMIN-DIDOT: *I. m.* 6—16., 45—432. l.

filozófiai-filológiai társaság, az ún. platoni akadémia,²²¹ hasonlóképpen Rómában is, Nápolyban is egy-egy efféle intézmény.²²²

A firenzei akadémikusok közül Angelo POLITIANO,²²³ a kitűnő episztolográfus (gyűjt. Velence, 1497, ny. n.; uo. 1498, ALDUS; gyűjt. uo. 1508, ALDUS) és Marsiglio FICINO,²²⁴ PLATON és PLOTINOS műveinek remekbekészült fordításával a filológia (Velence, 1495, ny. n.; Strassburg, 1509, ny. n.; Velence, 1516, ALDUS), Giovanni PICO DELLA MIRANDOLA²²⁵ pedig *Conclusiones philosophicae cabalisticae et theologiae* című főrradalmi vitatétével a bölcsélet terén lépett fel új kezdeményezésekkel (Összes művek: Basel, é. ny. n.; Strassburg, 1511, ny. n.). A kor- és pályatársak közül Georgios MERULA²²⁶ (Velence, 1507, ny. n.) Giovanni Baptista EGNazio²²⁷ (gyűjt. Basel, 1533, FROBENIUS; gyűjt. uo. 1533, H. PETRI; Lyon, 1547, ny. n.), Domizio CALDERINO²²⁸ (gyűjt. Velence, 1508, ny. n.; két kiadv. uo. 1515, ny. n.), Ermolao BARBARO²²⁹ (Róma, 1493, ny. n.; Strassburg, 1509, ny. n.), Philippo BEROALDO²³⁰ (Velence, 1515, ny. n.; uo. 1516, ny. n.; uo. 1520, ny. n.; Bologna, 1506, ny. n.) görög és római auktorek kiadói és interpretátori tolmacsolják gyűjteményünkben a klasszika-filológia kibontakozását. Külön figyelmet érdemel Pietro BEMBO,²³¹ a stilsztika, az episztolográfia mestere (Basel, 1539, ny. n.), Ambrosio CALEPINO,²³² a híres *Dictionarium Latino-Germanicum* írója (Lyon, 1538, GRIPHUS) és Georgius VALLA,²³³ többek közt egy 42 könyvből álló hatalmas enciklopédia szerzője (Velence, 1501, ALDUS; gyűjt. Basel, 1551, H. PETRI).

Hasonló, jobbára filológiai tevékenység folyt a római és a nápolyi akadémiában és egyetemen is Lorenzo VALLA²³⁴ (Georgius nagybátyja) HOMEROS, HERODOTOS, és THUKYDIDES fordítója, *De donatione Constantini Magni* c. híres kúria-ellenes mű szerzője, egyben a filológiai történeti kritika megalapítója (Velence, 1513, ny. n.; gyűjt. uo. 1514, ny. n.; Basel, 1540, PETREIUS) és POMONIUS LAETUS,²³⁵ az első kritikai VERGILIUS kiadás sajtó alá rendezője (gyűjt. Basel, 1533, H. PETRI; gyűjt. Basel, 1533, FROBENIUS; Lyon, 1537, ny. n.; Strassburg, 1515, ny. n.) szellemi vezetése alatt. De nem vesztethetjük szem elől az itáliai humanizmus egyik legjellegzetesebb, leglelkesebb, legsokoldalúbb apostolát, a költőnek, szónoknak, grammatikusnak, pedagógusnak és életrajzírónak, geográfusnak és archeológusnak, diplomatának és politikusnak egyaránt kiváló, könyvtárunkban 10 művel szereplő Enea Silvio PICCOLOMINI²³⁶ sem (Nürnberg, 1481, ny. n.; Basel, 1533, BEBELIUS; gyűjt. H. n. 1550, ny. n.; Basel 1532, HERVAGIUS; uo. 1551, H. PETRI; Krakkó, 1519, ny. n.; Solingen, 1538, ny. n.; Köln, 1535, ny. n.).

Külön ki kell emelnünk a gyűjteményben a két nagy kéziratfelfedezőt, GUARINO VERONENSIS²³⁷ (Basel, 1553, OPORINUS) és Poggio BRACCIOLINI²³⁸ a „levéltárak Columbus”-át (Basel, 1538, H. PETRI).

Természetesen nem hiányzik a hírhedt Pietro ARETINO,²³⁹ mint jeles vigjátékok szerzője (Velence, 1549, ny. n.) és már a maga korában is nagyszerű Niccolo MACCHIAVELLI²⁴⁰ sem, ugyancsak mint komédiáíró (Firenze, 1548, ny. n.).

A klasszika-filológiai működés mindent elnyomó uralma, az antik retorikai forma kultusza és a polihisztóriára való hajlam miatt még roppant nehéz az olasz tudományosságban egy-egy jeles szaktudóst, szaktudományi munkát felfedezni. A kezdetek azonban kimutathatók a matematika, az építéstudomány,

²²¹ BURCKHARDT: *I. m.* 122. l. Plotinos a szépről és a jóról. Bp. 1925. (Filozófiai könyvtár 9.)

²²² BURCKHARDT: *I. m.* 158—159. l.

²²³ BURCKHARDT: *I. m.* 203. l. *Nouvelle biographie universelle* (később: *Générale*). Publiée par M. M. FIRMIN-DIDOT frères sous la direction de M. le HOEFER. 1—46. k. Paris, 1852—1870. (Rövidítése a következőkben: NBG)

²²⁴ STÖRIG: *I. m.* 264. l.

²²⁵ BURCKHARDT: *I. m.* 112. l. NBG 40. k. 44—47. h. EPSTEIN: *I. m.* 130. l.

²²⁶ NBG 35. k. 126—127. h.

²²⁷ Uo. 15. k. 735—736. h.

²²⁸ Uo. 8. k. 169—170. h.

²²⁹ Uo. 4. k. 418—419. h.

²³⁰ Uo. 5. k. 654. h.

²³¹ Uo. 5. k. 313—315. h.

²³² Uo. 8. k. 180—181. h.

²³³ Uo. 45. k. 881—882. h.

²³⁴ Uo. 45. k. 877—881. h. STÖRIG: *I. m.* 264. l.

²³⁵ BURCKHARDT: *I. m.* 158. l.

²³⁶ Uo. 103—104., 161—162., 170., 191., 201. l. FUETER: *I. m.* 116—118. l.

²³⁷ BURCKHARDT: *I. m.* 119. l.

²³⁸ Uo. 102., 108—109. l. STÖRIG: *I. m.* 263—264. l. FUETER: *I. m.* 22—23. l.

²³⁹ BURCKHARDT: *I. m.* 94—96. l.

²⁴⁰ FUETER: *I. m.* 61—69. l. STÖRIG: *I. m.* 269—272. l.

a jogtudomány, a felfedező utazásokkal kibontakozó földrajz és különösen a történetírás területén. Tanúságul szolgálunk könyvtárunkból a következők: a zseniális matematikus, Geronimo CARDANO,²⁴¹ a harmad- és negyedfokú egyenletek megoldásának felfedezője több művel (Milánó, 1539, ny. n.; Nürnberg, 1543, ny. n.; uo. 1545, ny. n.; uo. 1550, PETREIUS), Leone Battista ALBERTI,²⁴² a művészetelmélet mestere *De re aedificatoria* c. nagyszerű munkájával (Párizs, 1512, ny. n.), Andrea ALCIATI,²⁴³ a jogtudománynak humanista alapra fektetője, főleg *Emblematum libellus* c. könyvével (Augsburg, 1531, ny. n.; gyűjt. Frankfurt a. M. 1532, ny. n.) és egy *Nouus orbis regionum ac insularum veteribus incognitarum* c. (Basel, 1532, HERVAGIUS) gyűjteményes munka Christophoro COLOMBÓNAK²⁴⁴ *Navigatio ad insulas hactenus incognitas*, valamint Amerigo VESPUCCINAK²⁴⁵ *Navigaciones quatuor* c. útleírásával.

Külön áttekintést kívánnak az olasz nemzeti eszme szolgálatában létrejött laicizált történetírás emlékei. A Leonardo BRUNI²⁴⁶ által megalapított humanista retorikai annalsztkát, az esztétikai és politikai célokat egyaránt szolgáló történetírói irányzatot gyűjteményünkben a velencei Marcus Antonius SABELLICUS, olaszosan Marcantonio COCCIO²⁴⁷ (Velence, 1502, ny. n.; gyűjt. uo. 1508, ny. n.; Basel, 1538, HERVAGIUS) és a nápolyi Giovanni Joviano PONTANO²⁴⁸ (Velence, 1513, ALDUS; uo. 1518, ALDUS; uo. 1518—1519, ALDUS; gyűjt. Basel, 1545, H. PETRI) képviseli. Egyéb irányok reprezentánsai: Paolo GIOVIO vagy Paulus JOVIUS²⁴⁹ kortörténetíró, a zsurnalisztikai történetírás elindítója (Basel, 1532, HERVAGIUS; H. ny. n. 1550.) és Flavius BLONDUS,²⁵⁰ a régészeti alapokra helyezett tudományos történetírói iskola megalapítója *Italia illustrata* c. nagy hírű mintaművével (Basel, 1531, FROBENIUS; uo. 1533, BEBELIUS).

Utoljára kell említenünk az itáliai reneszánsz-irodalom végét jelző két világhírű író: Baldassare CASTIGLIONE²⁵¹ az *Il cortegiano*-val (Velence, 1552, ny. n.) és Lodovico ARIOSTÓT²⁵² egy olasz nyelvű vigjátékával (Velence, 1546, ny. n.).

b) Az északi, az Alpokon inneni humanizmus könyvterméséből magától értetődően még többet ölel fel a DERNSCHWAM-könyvtár, s így a reneszánsz műveltségnek ezt az irányát még részletesebben tudjuk nyomon kísérni. A középpontban természetesen a német kultúra területe (Németország, Svájc, Németalföld és Ausztria) s ennek irodalma áll, a francia, az angol és a szláv-magyar műveltségnek csak legkimagaslóbb tényei jutnak kifejezésre.

A skolasztikus tudományosságról a reneszánsz műveltségre való átmenetet a nagyszerű polihisztor-nak, Nicolaus CUSANUSnak,²⁵³ a páduai egyetem neveltjének, AENEAS SYLVIUS és Laurentius VALLA barátjának, PLAUTUS-kéziratok felfedezőjének egy munkája jelzi (H. ny. n. 1550). Maga a humanizmus Északon kétféle formában és programmal jelentkezett: egyrészt az olaszokat utánzóva, mint a hatásos kifejező képességnek, a retorikának és a poézisnek művészete, másrészt mint a forráskutatás, a tartalom, a nyelv, a stílus elmélyedő vizsgálatának tudománya.²⁵⁴

Az ún. egyetemi forradalmat megindító vándorköltők és szónokok népes táborából a legjelentősebbeket bemutatja könyvtárunk, így: Ulrich von HUTTEN, a skolasztikus tudomány szellemes kicsúfolóját, az *Epistolae obscurorum virorum* c. gúnyirat főszerzőjét, a német nemzeti öntudatnak nagy ébresztőjét, a lutheri reformáció bajnokát²⁵⁵ (Steckelberg, 1519, ny. n.; gyűjt. Nürnberg, 1542, ny. n.) és Helius Eubanus HESSUST,²⁵⁶ a *rex poetarum*ot, idillek, epigrammok, alkalmi versek páratlanul ügyes költőjét, HOMEROS és THEOKRITOS finomtollú fordítóját (Párizs, 1545, ny. n.).

²⁴¹ BURCKHARDT: *I. m.* 192—193. I. STÖRIG: *I. m.* 227. I. — PERRIN: *I. m.* 87. I.

²⁴² BURCKHARDT: *I. m.* 80—82. I.

²⁴³ NBG I. k. 696—697. h.

²⁴⁴ BURCKHARDT: *I. m.* 160. I. STÖRIG: *I. m.* 249—250. I. PERRIN: *I. m.* 72—74.

²⁴⁵ STÖRIG: *I. m.* 250. I. PERRIN: *I. m.* 74. I.

²⁴⁶ FUETER: *I. m.* 16—22. I.

²⁴⁷ Uo. 30—35. I.

²⁴⁸ Uo. 39—40. I.

²⁴⁹ Uo. 51—55. I.

²⁵⁰ Uo. 106—110. I. STÖRIG: *I. m.* 264. I.

²⁵¹ NBG 9. k. 109—110. h. SZERB Antal: *Az udvari ember*. Bp. 1927. (Minerva könyvtár 7.)

²⁵² NBG 3. k. 152—155. I.

²⁵³ STÖRIG: *I. m.* 229. I.

²⁵⁴ KARDOS: *I. m.* 30—48. I. STÖRIG: *I. m.* 264—265. I.

²⁵⁵ PAULSEN: *I. m.* 81., 83., 86., 175. I. NBG 25. k. 648—655. h.

²⁵⁶ PAULSEN: *I. m.* 79—81, 89—90. I.

Méginkább kibontakozik a szövegkiadó, szövegmagyarázó filológusok köre. A gyűjtemény főhelyén természetesen a „*doctor univesalis*”, a tudományok fejedelme, a biblia humanista fordítója, ERASMUS ROTTERDAMUS áll,²⁵⁷ nem kevesebb mint 15 munkával (gyűjt. művek 1—9. k.: Basel, 1540—1541, FROBENIUS; Bécs, 1525, ny. n.; Antwerpen, 1535, ny. n.; Basel, 1535, ny. n.; Nürnberg, 1535, ny. n.; Lyon, 1542, ny. n.; uo. 1547, ny. n.; uo. 1550, ny. n.). Szerényebb helyet foglal el Joannes REUCHLIN vagy KAPNION,²⁵⁸ a klasszika-filológia másik nagy alapítója, a görög és héber tanulmányok mestere és propagátora (Pforzheim, 1506, ANSHELMUS; Tübingen, 1514, ANSHELMUS; Hagenoi, 1517, ANSHELMUS; uo. 1518, ny. n.). Rátalálhatunk ERASMUS legközelebbi tudós híveire: löweni egyetemi tanártársára, a spanyol Juan Luis VIVESre,²⁵⁹ antikolasztikus hittani, bölcséleti és lélektani művek jeles szerzőjére (Köln, 1537, ny. n.; gyűjt. H. ny. n. 1550; Lyon, 1551, ny. n.), aztán halhatatlan angol barátjára, Thomas MORUSra²⁶⁰ (*Epigrammata*: Basel, 1520, BEBELIUS), továbbá a legszorosabb munkatársi köréhez tartozó, a vele triumvirként emlegetett Joachimus CAMERARIUSra,²⁶¹ a legnagyobb német polihisztorra, a *Commentarii linguae Graecae et Latinae* c. nagyszerű filológiai reál-szótár írójára (Basel, 1536, HERVAGIUS; uo. 1551, HERVAGIUS; gyűjt. uo. 1551, H. PETRI) és Philippus MELANCHTHONra,²⁶² a protestáns tudományos teológia megalapítójára s a reformáció humanisztikus iskolareformjának elgondolójára (gyűjt. Strassburg, 1523, ny. n.; gyűjt. Hagenoi, 1527, ny. n.; Nürnberg, 1524, ny. n.; gyűjt. Bécs, 1524, ny. n.; Nürnberg, 1534, ny. n.; gyűjt. Frankfurt, 1523, ny. n.; Strassburg, 1538, ny. n.; gyűjt. Basel, 1549, HERVAGIUS; gyűjt. H. ny. n. 1550). De nem hiányzik a MELANCHTHON elvein alapuló gyakorlati pedagógia mestere, Johann von STURM²⁶³ sem (Basel, 1553, OPORINUS).

A svájci németek körében folyó értékes filológiai munkásságra Joachim VADIANUS²⁶⁴ értekezései nyújtanak példát (gyűjt. Zürich, 1536, ny. n.; gyűjt. Köln, 1550, ny. n.), a franciákéra pedig Johann Ravisius TEXTOR²⁶⁵ párizsi professzor két munkája (Lyon, 1532, ny. n.; Basel, é. ny. n.).

Amint a latin költészetért és retorikáért való rajongás szükségképpen hozta létre a filológiát, ugyanúgy a filológia is további tudományos fejlődés kiindulópontja lett: a szakszerűen sajtó alá adott és interpretált forrásanyag valósággal kényszerítette a tudósokat a klasszikus szövegekben foglalt tárgyi ismeretanyag kiaknázására. A filológia ösztönzésére így egész sor szaktudomány kezdett kialakulni. A biblicum mellett nagy arányban bontakozott ki a lexikográfia és a grammatika, s velük párhuzamosan a filológiai-kritikai történetkutatás számos történeti segéd- és résztudománnyal (archeológia, kronológia, metrológia stb.), illetleg a filológiai jogtudomány. — Másfelől az eredeti görög-latin matematikai és természetvizsgáló opusokra támaszkodva lábraálltak a különböző természetismereti ágak s velük az orvostudomány is, és meglepően hamar önálló életet kezdtek élni.²⁶⁶

A filológiából a történettudomány felé való eltolódást könyvtárunk anyagában Joannes CUSPINIUS²⁶⁷ bécsi egyetemi tanárnak egy tanulmánya (impr. n.) és Joannes TRITHEMIUSnak²⁶⁸ az értekezései jelzik (Konstanz, 1518, ny. n.; Frankfurt, 1545, ny. n.; uo. 1549, ny. n.). Az első komoly kísérlet a BLONDUS-féle kritikai módszer alkalmazására Beatus RHENANUSnak²⁶⁹ *Rerum Germanicarum libri III.* c. műve (Basel, 1531, FROBENIUS; uo. 1533, FROBENIUS; uo. 1534, FROBENIUS). Az archeológiai szakosodás német útmutatója az augsburgi Conrad PEUTINGER²⁷⁰ *De mirandis Germaniae antiquitatibus* c. írásával (Strassburg, 1530, ny. n.) s egy más munkájával (gyűjt. Basel, 1531, HERVAGIUS). A középkori annalisztikus történetírás persze nem tűnt el egyszerre; erre vall Joannes NAUCLERUS²⁷¹ világkrónikája (Köln, 1544, P. QUENTEL). BLONDUS és AENEAS SYLVIUS hatása kifejezetten Albertus CRANTIUSnak²⁷² Észak-Németország és Skandinávia történetét tárgyaló munkáin jelentkezik (Strassburg, 1545, 1548, J. SCHOTTEN, Basel, 1548, OPORINUS). Ugyancsak az *Italia illustrata* mintájára készült az első összefoglaló svájci történelem a zürichi Johann STUMPF²⁷³ munkája (Zürich, 1548, ny. n.). Egy másik svájci történeti monográfia, Egidius TSCHUDIé,²⁷⁴ a BLODUS-iskola aktahűségét a novellisztikus feldíszítés humanista szokásával kombinálta (Basel, 1538, ISENGRENIUS). De más módszerek is utat törtek az északi történetírásban.

²⁵⁷ HUIZINGA: *I. m.* KARDOS: *I. m.* 35. I. STÖRIG: *I. m.* 266—267. I.

²⁵⁸ NBG 42. k. 51—59. I. STÖRIG: *I. m.* 265—266. I.

²⁵⁹ NBG XLVI. k. 320—322. h. HUIZINGA: *I. m.* 193, 197. I.

²⁶⁰ KARDOS: *I. m.* 32—35. I. HUIZINGA: *I. m.* 38., 44., 92., 95., 104., 184., 218., I.

²⁶¹ NBG 8. k. 320—322. h.

²⁶² STÖRIG: *I. m.* 267—268. I. PAULSEN: *I. m.* 203—207. I.

²⁶³ FINÁCZY Ernő: *A renaissance-kori nevelés története.* Bp. 1919. 184., 224—231. I.

²⁶⁴ NBG 46. k. 597—598. h.

²⁶⁵ Uo. 41. k. 7—28. h. STÖRIG: *I. m.* 264—265. I.

²⁷¹ FUETER: *I. m.* 185. I.

²⁷² Uo. 193. I.

²⁷³ Uo. 207—209. I.

²⁷⁴ Uo. 209—211. I.

Így a francia diplomaták történeti módszerének alkalmazását mutatják Johannes SLEIDANUS²⁷⁵ protestáns kortörténeti művei (Strassburg, 1544, ny. n.; uo. 1545, ny. n.). Ezen túl bepillantást enged könyvtárunk az Alpoktól északra fekvő egyéb országok humanista történetírásának kialakulásába is, mégpedig: Paulus AEMILIUSnak²⁷⁶ *De rebus gestis Francorum libri X.* c. művével a francia annalszlikába (Párizs, 1548, ny. n.), Phillippus COMMINEUS²⁷⁷ *De rebus gestis Ludovici XI.* c. munkájával a gyakorlati fejedelmi tükör műfajába (Strassburg, 1545, ny. n.), másfelől Polidorus VIRGILIUS²⁷⁸ *Anglicae historiae libri XXVI.* c. művén át az angol hivatalos historiográfiába (Basel, 1546, ISENGRENIUS).

Kevesebb mű által, de mégis igen határozottan rajzolódik ki a humanizmus által megtermékenyített északi matematika és természettudományosság s velük összefüggésben a műszaki gyakorlati szakismeretek körvonalai is. Az önállóságra jutott szaktudományok közül csaknem mindegyiknek teljesítményei lemérhetők a könyvtár anyagán.

A korszaknak legnagyobb jelentőségű, valóban epochális alkotása Nicolaus COPERNICUSnak²⁷⁹ a ptolemaioszi kétezer éves geocentrikus világképet leromboló s a heliocentrikus világrendszert meghirdető örökbecsű írása: *De revolutionibus orbium coelestium libri VI.* (Nürnberg, 1543, ny. n.). A matematika és csillagászat terén kifejtett roppant erőfeszítésekről más tudománytörténeti nevek és könyvcímek is tanúszkodnak. Így: Georgius PEURBACH²⁸⁰ bécsi egyetemi tanár bolygótáblái és állócsillag-katalógusa (gyűjt. Bécs, 1514, ny. n.; uo. 1518, ny. n.; gyűjt. Velence, 1518, ny. n.; gyűjt. Nürnberg, 1544, ny. n.), aztán Joannes REGIOMONTANUSnak²⁸¹ szintén bécsi professzornak, a trigonometria megteremtőjének hét munkája (Krakkó, 1514, ny. n.; Bécs, 1514, ny. n.; gyűjt. Velence, 1518, ny. n.; gyűjt. Nürnberg, 1537, ny. n.; Augsburg(?), 1539, ny. n.; gyűjt. Basel, 1540, OPORINUS; gyűjt. Nürnberg, 1544, ny. n.), Joannes STOEFLERnek²⁸² a naptárreform egyik neves propagátorának írásai (gyűjt. Tübingen, 1514, ny. n.; Oppenheim, 1518, J. KÖBEL; Tübingen, 1534, ny. n.; Mainz, 1535, ny. n.; Velence, 1532, ny. n.; H. n. 1537, ny. n.; Zürich, 1548, ny. n.; Frankfurt a. M. 1536, ny. n.), Michael STIEFELnek²⁸³ az *Arithmetica integra* c., MELANCHTHON bevezetésével megjelent műve (Nürnberg, 1545, ny. n.; Nürnberg, 1546, ny. n.), Sebastian MÜNSTERnek²⁸⁴ STOEFLER tanítványának több, különböző tudományterületről szóló könyve (Basel, 1523, FROBENIUS; uo., H. PETRI; uo. 1532, HERVAGIUS; uo. 1533, ny. n.; uo. 1536, H. PETRI; gyűjt. uo. 1545, H. PETRI), köztük a *Cosmographia universalis* (Basel, 1550, H. PETRI) és a *Rudimenta mathematicae* (Basel, 1551, H. PETRI), amely utóbbi DERNSCHWAMNak szóló ajánlással jelent meg. A francia tudományosságba e vonalon a Collège de France-t megszervező Guillaume BUDAESUSnak²⁸⁵ a tudományos metrológia megalapítójának *De asse et partibus eius* (Párizs, 1516, ASCENSUS) c. műve révén nyerünk bepillantást.

A szintén gyors ütemben fejlődött földrajzot — amelynek területén Sebastian MÜNSTER is tevékenykedett — kiváltképpen a svájci polihisztor, Henricus GLAREANUS²⁸⁶ reprezentálja könyvtárunkban (Freiburg i. Br. 1551, ny. n.; uo. 1539, ny. n.; egyéb művei: Basel, 1534, FROBENIUS; uo. 1547, H. PETRI; uo. 1549, FROBENIUS; uo. 1550, ISENGRENIUS).

A botanika és a zoológia ismét svájci polihisztorban, Conradus GESNERben²⁸⁷ a „német Plinius”-ban talált új szellemű és módszerű művelőre (Zürich, 1551, FROSTHOVERUS; egyéb művei: uo. 1545, FROSTHOVERUS; uo. 1546, FROSTHOVERUS, uo. 1547—1549, FROSTHOVERUS). Mellette jeles eredményeket mutattak fel a botanika művelésében az orvos és asztrológus Otto BRUNFELS²⁸⁸ többek közt a *Herbarum vivae icones* c. munkájával (Strassburg, 1532, 1536, ny. n.; uo. 1534, ny. n.; egyéb művek: Basel, é. ny. n.; Strassburg, 1527, ny. n.; Basel, 1533, HERVAGIUS) és a szintén orvos Leonhard FUCHS²⁸⁹ a

²⁷⁵ Uo. 188., 201—203. l.

²⁷⁶ Uo. 139—141. l.

²⁷⁷ Uo. 149—151. l. STÖRIG: *I. m.* 273. l.

²⁷⁸ FUETER: *I. m.* 164. l.

²⁷⁹ STÖRIG: *I. m.* 230—232. l.

²⁸⁰ Uo. 229. l.

²⁸¹ Uo.

²⁸² NBG 44. k. 513—515. h.

²⁸³ Uo. 44. k. 502—503. h.

²⁸⁴ Uo. 36. k. 952—954. h.

²⁸⁵ Uo. 7. k. 718—725. h. PERRIN: *I. m.* 85. l.

²⁸⁶ NBG 20. k. 791—793. h.

²⁸⁷ A botanika és a zoológia fejlődéséről általában STÖRIG: *I. m.* 257. l. — GESNERről uo. és NBG 20. k. 339—341. h.

²⁸⁸ NBG 7. k. 621—622. h.

²⁸⁹ STÖRIG: *I. m.* 257. l.

növény-nomenclatura első úttörője, a *Historia stirpium* szerzője (Basel, 1549, ny. n.). Megemlíthető még egy kelet-európai tudós is, a cseh Janus DUBRAVIUS²⁹⁰ *De piscinis* (Breslau, 1547, ny. n.) c. művével.

Az újkori ásványtani tudomány és a metallurgia születéséről is tudomást szerezhettünk Georgius AGRICOLÁNAK,²⁹¹ a joachimstali orvosnak gazdag irodalmi munkássága által; *Bermannus, sive de re metallica dialogus* c. műve az első bányászati szakmunka (gyűjt. Basel, 1546, FROBENIUS; egyéb művei: uo. 1549, FROBENIUS; uo. 1550, FROBENIUS).

A szűkebb orvostudománynak a hippokratesi-galenusi évezredes keretből való kiemelése és magasabb tudományos szintre állítása érdekében is emlékezetes erőfeszítések történtek Északon, és időtálló új eredmények is születtek. A korszakos kutatásoknak talán a legnevezetesebbikére hívja fel a figyelmünket a könyvtár a németalföldi Andreas VESALIUSNAK,²⁹² a tudományos bonctan megalapítójának *De humani corporis fabrica libri VII* (Basel, 1543, OPORINUS) c. művével.

Négy száz év távlatából nézve is hatalmas eredmények ezek, már nem az öncélú tudósság terméketlen erőfeszítései, hanem az élet követelte magasabb szakképzettségből fakadt társadalmi produktumok. A mágikus művészetek nagy szédelgője, Henricus Cornelius AGRIPPA AB NETTESHEIM²⁹³ hírhedt könyve, a könyvtárunkban is meglevő *De incertitudine et vanitate scientiarum* (H. ny. n. 1536) s egyéb, részben hasonló szellemű írásai (H. ny. n. 1533; Strassburg, 1535, ny. n.; Solingen, 1536, ny. n.) már nem tudták a tudomány tekintélyét lerombolni, és a szkeptikus jelszó: *Nihil scire felicissima vita*, nem találhatott visszhangra.

Az artes és az orvostudomány mellett a harmadik egyetemi tudománycsoport, a jogtudomány fejlődéséről is képet ad a könyvtár anyaga. Ezt a fejlődést az északi országokban, különösen német földön az ősi particularis jogszokásoknak háttérbe szorítása és a római jognak, helyesebben a XIII–XIV. századi itáliai tudományos jogász jogak recepciója jellemzi. A forradalmi átalakulásnak néhány tipikus mozzanata állapítható meg Johann OLDENDORP²⁹⁴ és Jacob SPIEGEL²⁹⁵ irodalmi munkásságában, főképp a *Lexicon juris civilis* c. kötetben (Basel, 1549, HERVAGIUS).

A legnagyobb irodalmi termést azonban Északon, a társadalmi érdeklődésnek és a társadalmi forradalmak színezetének megfelelően, mégis a hittudomány mutatta fel. Talál az a nézet, hogy az Alpokon inneni Európa reneszánszának tulajdonképpen a reformációt tekintethetjük.²⁹⁶ Valóban, akár a humanisták finom filológiai elemzéseit, akár a polgári vagy a népi antifeudális mozgalmak harcos ideológiai irodalmát nézzük,²⁹⁷ a teológiai téma minden más ismeretkört felülmúló mértékben uralkodik a sajtótermékek tömegében. Ezt az állapotot híven tükrözi könyvtárunk.

A reformációs irodalom élén természetesen Martin LUTHER munkásságát²⁹⁸ találjuk, mégpedig részben önálló, olykor német nyelvű művek formájában (Wittenberg, 1527, ny. n.; uo. 1539, ny. n.; uo. 1544, ny. n.; uo. 1545, ny. n.; Lipcse, 1545, ny. n.; Nürnberg, 1550, ny. n.), részben egy kétkötetes nagy latin nyelvű gyűjteményes kiadványban (Wittenberg, 1545–1557, LUFFT & KLUG). A svájci német reformáció vezérének, Ulrich ZWINGLINEK íásaiból²⁹⁹ ugyancsak egy latinra fordított többkötetes gyűjtemény (1–4. k.: Zürich, é. n. FROSTHOVERUS) kerül elénk. A harmadik nagy reformátornak, a svájci francia Joannes CALVINUSNAK³⁰⁰ elsősorban alapvető nagy munkáját mutathatjuk fel, az *Institutio totius Chris-*

²⁹⁰ NBG 14. k. 897–898. h.

²⁹¹ Uo. 1. k. 410–411. h.

²⁹² STÖRIG: I. m. 260–261. l.

²⁹³ NBG 1. k. 421–423. h.

²⁹⁴ A római jog recepciójáról STÖRIG: I. m. 274–275. l. OLDENDORP-ról NBG 38. k. 598–599. h.

²⁹⁵ LTK 9. k. 723. h.

²⁹⁶ ENGELS, (Frígyes): *A természet dialektikája*. Bp. 1950. 9. l. HAJNAL István: *Az újkor története*. Bp. 1936. 181. l.

²⁹⁷ PAULSEN: I. m. 173–209. l. STÖRIG: 211–214. l. SZMIRIN, M. M.: *Münzer Tamás népi reformációja*. Bp. 1954. *Weltkirchenlexikon*. Handbuch der Ökumene. Hrsg. v. Franklin H. LITTEL und Hans Hermann VALZ. Stuttgart, 1960, 566–569., 1218–1222. h. (Rövidítése ezután WKL).

²⁹⁸ LORTZ: I. m. 1. k. 170., 181., 209., 225., 229., 232., 234., 250., 291., 331., 332., 334., 385., 397., 404., 412., 419., 2. k. 157., 254., 1 WKL 859–862. h. *Die Religion in Geschichte und Gegenwart*. Hrsg. von Hermann GUNKEL und Leopold ZSCHARNACK. 2. Aufl. 1–5. k. Register. Tübingen, 1927–1932. 3. k. 1755–1774. h. (Rövidítése a következőkben RGG).

²⁹⁹ WKL 1647–1648. h. RGG 5. k. 2152–2158. h.

³⁰⁰ WKL 203–206. h. RGG 1. k. 1425–1437. h.

tianae religionist (Genf, 1550, ny. n.), aztán egy kisebb iratokat felölelő kötetét, (Genf, 1549, ny. n.). A vezérek opuszai mellett hosszán felsorakoznak a reformáció második vonalbeli teológusainak művei is: a) LUTHER köréből Joannes POMERANUS³⁰¹ zsoldárfordításai és szentírási annotációi (Nürnberg, 1524, ny. n.; Basel, 1525, ny. n.), Martin BUCER³⁰² (Basel, 1562, ny. n.) és Caspar HEDIO³⁰³ értekezései (Strassburg, 1532, 1535, ny. n.; Basel, 1538, HERVAGIUS), b) ZWINGLI csoportjából Heinrich BULLINGER³⁰⁴ evangéliumi kommentárjai és beszédei (Zürich, 1540—1549, FROSTHOVERUS), Joannes OEKOLAMPADIUS³⁰⁵ homiliái (Basel, 1525, ny. n.), egy apologetikai irata (Basel, 1526, ny. n.) és evangéliumi interpretációi (Párizs, 1534, ASCENSUS), aztán Conrad PELLICAN³⁰⁶ ószövetségi kommentárjai (Zürich, 1536, 1538, 1540, FROSTHOVERUS), loci communes-e (Zürich, é. n. FROSTHOVERUS), *Szent Pál levelei*hez írt kommentárjai (Zürich, 1539, ny. n.), c) a helvét hívei közül Wolfgangus MUSCULUS³⁰⁷ zsoldárkommentárjai (Basel, 1551, HERVAGIUS, Nagy Szent VAZUL-fordítása (Basel, 1540, HERVAGIUS) és Nazianzi Szent GERGELY-kiadása (Basel, 1550, HERVAGIUS). Végül meg kell említeni a neves francia bibliafordítót és polihisztert, Jacobus FABERT³⁰⁸ is hittudományi munkáival (Párizs, 1513, ny. n.; Basel, 1523, CRATANDER, uo. 1539, H. PETRI). Túl az idősebb témákon felsorakoztatta a reformáció a maga eszmei frontjának erősítésére az előfutárok írásait is: sajtó alá került John WICLIF³⁰⁹ *Dialogorum libri IV.* (H. n. 1525, ny. n.) c. műve, s megjelentek Jan HUS³¹⁰ valamint HIERONYMUS PRAGENSIS³¹¹ hátrahagyott írásai (Nürnberg, 1558, MONTANUS; H. n. 1520 és 1525, ny. n.).

Sokkal jelentősebb műveltségalkotó eredménye volt a reformáció — s részben a humanizmus — szellemi tevékenységének a hatalmas arányú biblikus irodalom: a nagyszerű szentírási-kiadások, -fordítások és -magyarázatok. Könyvtárunk állományában nem kevesebb, mint 24 különböző editio fordul elő. Ezek közül a teljes bibliát nyújtja 11 (Velence, 1518, ALDUS; uo. 1519, ny. n.; Basel, 1538, FROBENIUS; Wittenberg, 1514, ny. n.; Velence, 1542, ALDUS; Párizs, 1545, R. STEPHANUS; Párizs, 1546, R. STEPHANUS; Prága, 1549, ny. n.; Basel, 1551, OPORINUS; Párizs, 1555, R. STEPHANUS; Genf, 1557, R. STEPHANUS), csak az ószövetséget 3 (Velence, é. n. n.; Velence, é. n. ALDUS; Basel, 1546, ny. n.), csak az újszövetséget 5 (Bécs, 1536, ny. n.; Újsziget, 1541, ny. n.; Párizs, é. n. R. STEPHANUS; Párizs, 1549, ny. n.; Velence, 1551, ny. n.), ószövetségi részleteket 3 (Párizs, 1547, ny. n.; Lyon, 1550 és 1551, ny. n.), újszövetségi részleteket 2 kiadvány (Basel, 1537, ny. n.; Párizs, 1549, ny. n.). Nyelv szerint van: 9 latin (Basel, 1551, OPORINUS; uo. 1538, FROBENIUS; Párizs, 1546, R. STEPHANUS; uo. é. n. R. STEPHANUS; uo. 1545, R. STEPHANUS; uo. 1555, R. STEPHANUS; uo. 1557, R. STEPHANUS; Velence, 1519, ny. n.; Lyon, 1551, ny. n.), 3 héber (káld) (Velence, é. n. n.; Basel, 1546, ISENGRENIUS; Velence, é. n., ALDUS), 2 görög (Velence, 1518, ALDUS; Velence, 1542, ny. n.), 2 görög—latin (2 kiadv.: Párizs, 1549, ny. n.), 2 magyar (RMK I. 6., I. 15.), 1 német (Wittenberg, 1541, ny. n.), 1 cseh (Prága, 1549, ny. n.), 1 latin—olasz kiadás (Velence, 1551, ny. n.), 1 héber—latin (Basel, 1537, ny. n.) és egy héber—latin—francia (Párizs, 1513, ny. n.), Concordanciákat 3 kiadvány nyújt (Basel, 1546, OPORINUS; uo. 1549, HERVAGIUS; Párizs, 1551, R. STEPHANUS), s majd minden kiadványt kommentárok kísérnek.³¹²

Ebben a széles körű biblikus irodalomban szinte láthatóvá válik a protestantizmusnak egész Észak-Európát magával ragadó hatalmas árama. De mellette — ha szerény nyomokban is — feltűnnek már a római egyház ellentámadásának első jelei is: megtaláljuk az 1545-től 1563-ig ülésező tridenti zsinat egyik közép-európai delegátusának, a lengyel Stanislaus HOSIUS³¹³ bíborosnak két munkáját is: a *Confessio catholica fidei Christianae* (Bécs, 1561, ny. n.) és a *Confutatio prolegomenon Brentii* (Köln, 1560, ny. n.), továbbá egy a zsinat ellen állást foglaló evangélikus iratot (Wittenberg, 1546, ny. n.). De a zsinat előtti hitviták prominens katolikus képviselői közül is fellelhető egy-kettő: így LUTHER híres ellenfele: Jo-

³⁰¹ NBG 7. k. 751—752. h. Bugenhagen, Jean címszó alatt. RGG 1. k. 1349—1350. h.

³⁰² WKL 200—201. h. RGG 1. k. 1294—1298. h.

³⁰³ NBG 23. k. 717—719. h. RGG 2. k. 1676. h.

³⁰⁴ WKL 195—196. h. RGG 1. k. 1357—1358. h.

³⁰⁵ NBG 38. k. 504—508. h. RGG 4. k. 633—634. h.

³⁰⁶ NBG 28. k. 282—284. h. Kurschner, Conrad címszó alatt. RGG 4. k. 1062. h.

³⁰⁷ RGG 4. k. 293. h.

³⁰⁸ NBG 30. k. 333—339. h. Lefèvre d'Étaples, Jacques alatt. RGG 2. k. 492. h.

³⁰⁹ WKL 1606—1607. h. RGG 5. k. 1903—1906. h.

³¹⁰ WKL 569—570. h. RGG 2. k. 2053—2055. h.

³¹¹ RGG 2. k. 1880. h.

³¹² A bibliakiadásokról és bibliafordításokról részletesen: RGG 1. k. 1004—1010, 1043—1064. h. Tovább a Luther-bibliáig bezárólag: *Lexikon des gesamten Buchwesens*. 1. k. 184—186. l. Jelentőségéről: LORTZ: I. m. 1. k. 52., 112., 291., 1. 2. k. 184. l.

³¹³ LTK 5. k. 150—152. h.

hann Mayr von Eck³¹⁴ az *Enchiridion*nal (Velence, 1538, ny. n.) és Johann FABER³¹⁵ bécsi püspök két vitairat-gyűjteménnyel (Lipcsé, 1547 és Köln, 1539, ny. n.).

A humanizmus és a reformáció jegyében kibontakozott északi kultúrának a XVI. század közepén már integráns részét alkotta a magyar irodalmi műveltség is. Könyvtárunk anyagában ez a tény is kifejeződik, bár korántsem jelentősége szerint. DERNSCHWAM a magyar humanizmus és reformáció sajtótermékeit nem gyűjtötte olyan részletekbe menő igényességgel, mint a külföldét, hanem erős válogatással, csak a kiemelkedőbb művekre szorítkozva. Gyűjteményében így inkább csak nagy nyomjelzőit látjuk a XVI. századi tüneményesen felvirágozott magyar nyelvű, magyar tárgyú és vonatkozású litteratúrának. Mindössze egy tucat könyv az, amelyet az írásművek rengetegéből mint magyar érdekű termést kiemelhetünk. Igaz, hogy ez valóban reprezentáns anyag. Elsőül azt a gyűjteményes kötetet mutathatjuk fel, amely MÁTYÁS király olasz humanistáinak irodalmi működésébe enged bepillantást, kezünkbe adva BONFININEK *Rerum Vngaricum decades*t, Michael RITIUSnak *De regibus Vngariae libri III.*-ét, P. CALLIMACHUS Experiensnek *Attila* c. értekezését és T. Alexander CORTESIUSnak *De Matthiae regis laudibus bellicis* c. munkáját (Basel, 1543, R. WINTER).³¹⁶ Ugyanennek a fényes kornak a humanizmusa magyar szerző által is kifejeződik JANUS PANNONIUSnak *Sylva panegiricá*jával és Epigrammatájával (Basel, 1518, FROBENIUS).³¹⁷ A JAGELLO-kori kancelláriai humanizmus ismét művel szerepel: Hieronymus BALBI *Opusculum epigrammatum*ával (Bécs, 1494, ny. n.)³¹⁸ és WERBŐCZI *Tripartitum*ával (Bécs, 1545, SINGRENIUS).³¹⁹ A Mohács utáni idők Magyarországaival és a török veszedelemmel foglalkozó széles körű külföldi irodalomból is adódik egy-két jellegzetes mű: az olasz Jacopo SADOLETO bíboros és pápai titkár *De regno Vngariae ab hostibus Turcis oppresso et capto homilia*³²⁰ (Lyon, 1541, GRIPHUS) c. és a bécsi Joannes CUSPINIANUS *Oratio de bello Turcis inferendo deque interitu Ludovici regis et dotibus Hungariae* (impr. n.)³²¹ c. munkája. Az utóbbi ritkaság számba megy. Beszámolhatunk még egy-két magyar vonatkozású természettudományi műről: HONTERUS János *Rudimentorum cosmographicarum libri IV.*-járól (Brassó, 1542)³²² és Georgius WERNHER *De admirandis in Hungaria aquis hypomemation-járól*³²³ (Bécs, 1551, Egidius AQUILA). Végül bemutathatjuk a magyar nyelv felfedezésének és humanista recepciójának, a magyar irodalom nyelvi öntudatosulásának első jeles emlékeit: PESTI Gábor *Novum Testamentum*át (Bécs, 1536, SINGRENIUS)³²⁴ és *Esopus fabula*yt (Bécs, 1536, SINGRENIUS),³²⁵ valamint SYLVESTER János *Új testamentum*át (Sárvár-Újsziget, 1541, ABADI Benedek)³²⁶ és *Nomenclatura sex linguarum*át (Bécs, 1538, SINGRENIUS).³²⁷ A zárókövet e kis magyar gyűjteményen OLÁH Miklós két munkája, az *Ordo et ritus metropolitanae ecclesiae Strigoniensis* (Bécs, 1550)³²⁸ és a *Catholice ac Cristiane Religionis praecipua quaedam capita* (Bécs, 1561, R. HOFHALTER)³²⁹ c. latin kiadványa alkotja.

*

A DERNSCHWAM-könyvtár anyaga felett tartott irodalmi szemlénknek végére értünk. Ismertetésünk nyilvánvaló fogyatékosságainak ellenére is, úgy véljük, sikerült adnunk annak a szellemi értéknek nagyságáról és minőségéről, amelyet ez a gyűjtemény felölel. Nagy szélességben és mélységben feltárul előttünk egy XVI. századi hazai humanista kulturális érdeklődése, kifejezve a nemzetközi humanista műveltségnek erre az időszakra végbement hatalmas arányú kitágulását, a szellemi életnyilvánulásoknak minden területére való általános kiterjeszkedését.

³¹⁴ Uo. 3. k. 523—526. h. LORTZ: *I. m.* 2. k. 89—91. l.

³¹⁵ NBG 16. k. 894. h.

³²⁰ APPONYI: *I. m.* 1. k. 282. sz.

³²¹ APPONYINÁL sem az 1., sem a 3. kötetben nem szerepel. GRAESSE, Jean George Théodore: *Trésor de livres rares et précieux*. 3. k. Dresde, 1861. 314. l. említ egy tartalmilag egyező munkát CUSPINIANUS-tól. Azonosságuk bizonytalan.

³²² SZABÓ Károly: *Régi magyar könyvtár*. 2. k. Bp. 1885. 28. sz.

³²³ SZABÓ — HELLEBRANT: *I. m.* 3. k. 395. sz. APPONYI: *I. m.* 1. k. 320. sz.

³²⁴ SZABÓ Károly: *I. m.* 1. k. Bp. 1879. 6. sz. Ld. még: *A magyar irodalom története 1849-ig*. Szerk. BÓKA László, PÁNDI Pál. Bp. 1957. 57. l.

³²⁵ SZABÓ Károly: *I. m.* 1. k. 7. sz. TURÓCZI-TROSTLER: *I. m.* 43., 45. l.

³²⁶ SZABÓ Károly: *I. m.* 1. k. 15. sz. Ld. még: BALÁZS János: *Sylvester*. 239—272. l.

³²⁷ SZABÓ Károly: *I. m.* 1. k. 9. sz.

³²⁸ SZABÓ — HELLEBRANT: *I. m.* 3. k. 474. sz.

³²⁹ Uo. 484. sz.

S a DERNSCHWAM-könyvtárnak, mint magyarországi művelődéstörténeti tényezőnek jelentőségét éppen ebben a tényben, az integrált humanizmus közvetítésében ismerhetjük fel. Egyik legkifejezőbb bizonyosságát találtuk meg benne annak az eredményeiben ismert, de lefo-lyásában eléggé fel nem tárt társadalmi-kulturális folyamatnak, amely a XVI. századi Magyar-országon a nyomtatott könyv segítségével végbement. Konkrét példát mutathatunk immár ar-ra, hogyan törték át a kor társadalmi törekvéseit kifejező kulturális erők országunk határait, városok, várak falait, s hogyan hatották át meglepő gyorsasággal Európa e szélső területének társadalmát. Kézzelfoghatóvá válik, hogy az iskolázásnak és az írásbeliségnek elterjedése nyo-mán mely ismeretkörökre terjedhetett ki a XVI. század közepéig a hazai műveltség, s miféle tartalmakkal töltekezhetett. Végül határozott vonásokkal kirajzolódnak kulturális fejlődé-sünknek ez időbeli nagy nevelőterületei is.